

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧЕРНОБРОВ ЮЛІЯ АНАТОЛІЇВНА

УДК 811.161.2'373.46'367:81'0

ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В
УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ ХІХ – І ПОЛ. ХХ СТ.

10.02.01 – українська мова
філологічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Науковий керівник –
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу граматики та наукової термінології
Казимирова Ірина Андріївна

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Чернобров Ю. А. Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві XIX – I пол. XX ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Інститут української мови НАН України. – Київ, 2017.

У дисертації схарактеризовано стан випрацювання синтаксичної термінології української мови в контексті історичного термінознавства; визначено періоди у становленні синтаксичної термінології української мови відповідно до її фіксації в джерелах XIX – 50-х років XX ст.; простежено тенденції в розвитку цієї термінології з опертям на наукові джерела; з'ясовано вплив мовних та позамовних чинників на формування синтаксичної термінології української мови; встановлено особливості розвитку термінологічних найменувань понять синтаксису словосполучення, простого речення; виокремлено особливості формування термінології синтаксису складного речення; випрацьовано й уведено до наукового обігу модель історичного паспорта синтаксичного терміна.

Уперше в лінгвоукраїністиці досліджено синтаксичну термінологію української мови XIX – 50-х років XX ст. у контексті формування граматичної термінології загалом. Залучено новий матеріал українських лінгвістичних праць, які досі були поза увагою мовознавців; розпрацьовано методику дослідження еволюції терміна.

Ідеї та висновки дисертації розширили знання про особливості термінотвірного процесу в українському синтаксисі; уможливили увиразнення основних тенденцій його розвитку і сприятимуть подальшому розв'язанню проблем історичного термінознавства й термінології синтаксису української, а також інших слов'янських мов. Також вони можуть бути використані в укладанні словника синтаксичних термінів української мови, написанні нових праць із граматики, створенні підручників і навчальних

посібників із синтаксису, а також у вишівській практиці викладання спецкурсів із термінології. У складі історичного паспорта терміна є картотека і корпус контекстів, за якими можна поглиблено вивчати синтаксичну і мовознавчу термінологію загалом, а також особливості мови певного періоду.

У дисертації визначено роль історичного напрямку в процесі пізнання особливостей спеціальної лексики й теоретичні напрацювання мовознавців щодо завдань та методологічних засад історичного термінознавства. Пріоритетними критеріями у визначенні особливостей становлення синтаксичної термінології є уживаність, повторюваність та закріплення терміноодиниць у наукових джерелах, вибір та аналіз яких є важливим етапом дослідження, а також ретельне опрацювання цих джерел.

З'ясовано, що кожен відрізок історії синтаксичної термінології української мови позначений розвитком синтаксичної теорії української мови, переосмисленням змісту синтаксичних понять, зміною семантики, що відображено в дефініції. Проблему періодизації пов'язано з тим, що окрім мовних чинників, розвиток синтаксичної термінології української мови впродовж XIX і до середини XX ст. позначений також позамовними: територіальна належність України в XIX ст. до різних держав та вплив терміносистеми російської та польської мов; процес українізації і як наслідок – посилення інтересу до питомої термінолексики, репресії мовознавців і нехтування їхніми термінологічними здобутками, напрацювання представників української діаспори тощо.

У першій половині XIX ст. засвідчено творення власне українських синтаксичних термінів на національній основі (Л. Слугоцький та І. Жуківський) паралельно з уживанням термінів-запозичень з російської та польської мов (І. Могильницький, І. Вагилевич, Я. Головацький).

У другій половині XIX до 20-х років XX ст. запропоновано терміни на позначення типів головних і другорядних членів речення; різновидів речення за будовою, наявністю другорядних членів, необхідних для змісту членів;

типів синтаксичного зв'язку й синтаксичних відношень, семантичних й комунікативних типів речень. Зокрема, М. Осадца розпрацював терміни на позначення типів речення за будовою, головних членів речення, періоду; С. Й. Смаль-Стоцький та Т. Гартнер заклали основу логіко-граматичної класифікації складнопідрядного речення й подали терміни на позначення його різновидів; О. О. Партицький запропонував терміни на позначення семантичних типів речень, другорядних членів речень, неповних речень та ін.; В. І. Коцовський та І. М. Огоновський поглибили вчення про комунікативні настанови речення й дали поштовх до випрацювання термінів – номінацій комунікативних типів речення; В. І. Сімович розвинув учення про структурно-семантичну класифікацію складнопідрядного речення, презентував терміни на позначення типів речення за метою висловлювання, якими послуговується сучасна синтаксична наука. І. І. Огієнко описав історію граматичної термінології, сформував чіткі принципи термінотвірного процесу й вимог до термінів, одна з яких проголошувала національну мовну основу.

На цьому етапі розвитку синтаксичної термінології української мови простежено такі тенденції: 1) уживання декількох термінів на позначення одного поняття (синонімія); 2) використання одного терміна на позначення різних понять (омонімія); 3) okazіональне терміновживання (відхід від традиції і створення авторських термінів). Панівними були такі підходи до термінотворення: запозичання з російської, польської мов; уживання питомих назв паралельно із запозиченими; добір слів з народної мови, максимальне наближення до української мовної основи в термінах.

Із 30-х до 50-х років ХХ ст. засадничі терміни остаточно закріпилися в українському синтаксисі завдяки виданню покажчиків граматичних термінів, а також праць Т. В. Баймута, Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич та ін. Терміноодиниці, засвідчені в працях Л. А. Булаховського, Н. А. Кагановича та Г. В. Шевельова, Й. Я. Кудрицького, І. І. Огієнка, Юрія Шереха, постали основою сучасної терміносфери словосполучення та речення.

Вибір номінацій на цьому етапі перебував під потужним впливом позамовних чинників. Частина термінів, створених на українськомовному ґрунті, не увійшла до терміносистеми синтаксису. К. Т. Німчинов, М. П. Перегінець, І. І. Огієнко та інші дослідники запропонували низку авторських питомих назв, які мовознавці з ідеологічних міркувань не використовували в подальних працях, присвячених еволюції мовознавчих термінів української мови.

Засадничі синтаксичні терміни української мови, запозичені з грецької і латинської мов, уживали паралельно з українськими. Мовознавці послуговувалися готовими термінами з російської мови, фонетично пристосовуючи їх до норм української мови. Запозичення були об'єктивним свідченням еволюції синтаксичного терміна, зумовленим не лише мовознавчою традицією, а й історичними обставинами.

На різних етапах української державності залежно від політичних і соціально-економічних обставин розвиток синтаксичної термінології української мови не був планомірним. Історія досліджуваної термінології – це історія надбань українських граматистів, відображення індивідуальної термінотворчості. Автори граматик та підручників української мови шукали номінації в народній мові, адаптували назви з інших мов, поступово утворюючи власну наукову мову.

Історичний паспорт синтаксичного терміна постав результатом опрацювання джерельної бази й покликаний узагальнити відомості про джерело, час фіксації та регіональне поширення певного терміна. Мета укладання паспорта зумовлює його структуру. Матеріал представлено п'ятьма зонами: 1) реєстровий термін; 2) фіксація терміна до XIX ст.; 3) формування номінацій, формальних та семантичних видозмін терміна в XIX – середині XX ст.; 4) функціонування терміна на сучасному етапі синтаксичної науки; 5) коментарі щодо формального й семантичного розвитку терміна.

Дослідження становлення термінів на позначення понять синтаксису словосполучення, простого речення й складного речення засвідчує, що історія української синтаксичної термінології зумовлена загальними тенденціями розвитку мови, рівнем розвитку синтаксичної теорії, впливом соціальних і політичних обставин. Як відкрита система, вона еволюціонує й розширює своє функціональне призначення, продиктоване потребами синтаксису української мови.

Ключова слова: синтаксичний термін, синтаксична терміносистема, історичне термінознавство, еволюція терміна, питомий термін, запозичений термін, історичний паспорт синтаксичного терміна.

ANNOTATION

Chernobrov Yu. A. Formation of syntactic terminology in Ukrainian linguistics in XIX – I part of XX century. – Qualifying research work as manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology (PhD), speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – Ukrainian Language Institute, National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The thesis describes the working out of Ukrainian syntactic terminology in the context of historical terminology; periods in the formation of syntactic terminology of the Ukrainian language in accordance with its fixation in the sources of the 19th and 50ies of the 20th century are defined; trends in the development of this terminology according to scientific sources are studied; the influence of linguistic and extra-language factors on the formation of syntactic terminology of the Ukrainian language is determined; the peculiarities of the development terminological names to denote concepts of syntax of word-combination and simple sentences and the features of formation basic terms for syntax of the complex sentence are defined; the model of the historical passport of syntactic term is worked out and introduced into scientific surrounding.

For the first time syntactic terminology of the Ukrainian language of the 19th and 50ies of the 20th century in the Ukrainian linguistic is studied in the context of grammatical terminology formation in general. The new material from Ukrainian linguistic works, which until now was out of the attention of linguists, was used; research methodology for the evolution of a term has been developed.

The ideas and conclusions of the thesis have broadened the knowledge about the features of the terminological process in the Ukrainian syntax; made it possible to identify the main tendencies of its development and contribute to further solving problems of historical terminology and terminology of the Ukrainian Syntax, as well as other Slavic languages. They can also be used in the compilation of the syntactic dictionary of the Ukrainian language, the writing of new works on grammar, the creation of textbooks and syntax manuals, as well as in a high school practice, the teaching of special courses in terminology. The historical passport of the term consists of nominations and their contexts, which can be useful for special study of syntactic and linguistic terminology in general, as well as features of the language during the certain period.

The thesis defines the role of the historical direction in the process of learning the features of the special vocabulary and theoretical work of linguists according the tasks and methodological foundations of historical terminology. Priority criteria in determining the peculiarities of the formation of syntactic terminology are the use, repetition and fixing of terminology in scientific sources, the choice and analysis of which are an important stage of the research, as well as the thorough study of these sources.

Each segment of the history of syntactic terminology of the Ukrainian language is marked by the development of syntactic theory of the Ukrainian language, rethinking the content of syntactic concepts, changing the semantics, which is reflected in the definition. The problem of periodization deals with the actual linguistic and non-linguistic factors. The development of syntactic terminology of the Ukrainian language during the period under consideration is marked by extralinguistic influences: the territorial affiliation of Ukraine in the 19th

century to different states and the influence of the Russian and Polish terminology; the process of Ukrainization and as a consequence – increased interest in specific terminology, repression of linguists and neglect of their terminological achievements, the work of representatives from Ukrainian diaspora, etc.

In the first half of the 19th century there was the creation of Ukrainian syntactic terms on the national basis (L. Slugotsky and I. Zhukovsky) in parallel with the use of borrowing terms from the Russian and Polish languages (I. Mogyl'nytsky, I. Vagilevich, Y. Golovatsky).

In the second half of the 19th century – 20ies of the 20th century the number of terms increased considerably as many concepts were in a state of initial comprehension and needed motivated nominations. During this period, Ukrainian scientists offer terms to denote the types of the main and secondary parts of the sentence; its structural types; types according the presence of secondary parts of the sentence, necessary for the content; types according syntactic connection and syntactic relations, semantic and communicative types. In particular, M. Osadtsa worked out the terms to denote structural types of sentence, main parts of the sentence, complex sentence; S. Y. Smal-Stotsky and T. Gartner laid the foundation for the logical-grammatical classification of a complex sentence and set nominations to denote their types; O. Partytsky proposed terms for denoting semantic types of sentences, secondary parts of sentence, partial sentences, etc.; V I. Kotsovsky and I. M. Ohonovsky developed the study about communicative types of sentences and gave them nominations; V. I. Simovich studied the structural-semantic classification of a complex sentence and presented the terms for denoting the types of sentences according the purpose of the statement and are used by modern syntactic science. I. I. Ohienko described the history of grammatical terminology, formulated clear principles of the term process and requirements for terms, one of which proclaimed the national linguistic basis.

At this stage of the development of syntactic terminology of the Ukrainian language we distinguish the following means: 1) the use of several terms to denote one concept (synonymy); 2) the use of one term to denote different concepts

(homonymy); 3) occasional termination (going from the tradition and the creation of the author's own terms). The following approaches to terminology were dominant: borrowing from the Russian, Polish languages; use of specific names in parallel with the borrowed ones; selection of words from the folk language, maximum approximation to the Ukrainian language basis in terms.

From the 30 – 50 years of the 20th century the fundamental terms have finally been consolidated in Ukrainian syntax due to the publication of glossaries (grammatical terms), as well as works by T. V. Baimut, Y. V. Krotevych and N. S. Rodzevych and others. The term units from the works of L. A. Bulakhovsky, N. A. Kahanovich and G. V. Shevelev, J. Ya. Kudrytsky, I. I. Ohienko and Yurii Sherekh, have become the basis of the modern syntactic terminology to denote the word-combination and sentence.

The selection of nominations at this stage was under the powerful influence of extra-linguistic factors. Some of the terms created on Ukrainian-language base were not included to Syntax terminology. K. T. Nimchinov, M. P. Pereginets, I. I. Ohienko and other researchers proposed a number of author's specific names, which were not used in studies devoted to evolution of the Ukrainian linguistic terms for ideological reasons.

The basic syntactic terms of the Ukrainian language, borrowed from the Greek and Latin languages, were used in parallel with Ukrainian ones. Linguists used ready-made terms from the Russian language by phonetically adapting them to the norms of the Ukrainian language. Borrowing is considered as an objective factor in the evolution of the syntactic term, which is conditioned not only by the linguistic tradition, but also by historical circumstances.

Depending on political and social-and-economic circumstances, the development of the syntactic terminology of the Ukrainian language at various stages of the existence of Ukraine was not systematic. Problems of terminology were associated with the prohibition of the Ukrainian language, the territorial affiliation of Ukraine to different states, the absence of unified grammar and spelling norms. The history of the syntactic terminology of the Ukrainian language

is a history of the achievements of Ukrainian grammarians, reflection of individual term creation. The authors of grammar and textbooks of the Ukrainian language tried to find nominations in the national language, adapted the names from other languages, gradually asserting their own scientific language.

The historical passport of syntactic term is a result of working out the source base and is intended to summarize the information about the source, the time of fixation and the regional extension of a particular term. The purpose of the passport determines its structure. The material is represented by five zones: 1) a register term; 2) fixation of the term by the 19th century; 3) formation of nominations, formal and semantic modifications of the term in the 19th and I part of 20th century; 4) functioning of the term at the present stage of syntactic science; 5) comments on the formal and semantic development of the term.

The study of the terms' formation to denote the syntactic concepts of word-combination, simple sentence and complex sentence testifies that the history of Ukrainian syntactic terminology is determined by the general tendencies of language development, the level of syntactic theory development, the pressure of social and political circumstances. As an open system, it evolves and expands its functional purpose, dictated by the needs of the Ukrainian Syntax.

Key words: syntactic term, syntactic termsystem, historical terminology, term evolution, own term, borrowed term, historical passport of syntactic term.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Чернобров Ю. А. Синтаксична термінологія в працях Івана Огієнка // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Випуск 20. – С. 711 – 713.
2. Чернобров Ю. А. Організація матеріалу в словнику синтаксичних термінів української мови // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. пр. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Випуск 20. – С. 243 –250.

3. Чернобров Ю. А. Українська синтаксична термінологія в західноукраїнських граматиках другої половини XIX – поч. XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Випуск 28. – С. 486 – 489.

4. Чернобров Ю. А. Першоджерела української синтаксичної термінології // Наукові пошуки молоді у III тисячолітті : Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конф. молодих учених, аспірантів та докторантів, 19 – 20 травня 2011 р. – Біла Церква, 2011. – С. 15 – 16.

5. Чернобров Ю. А. Граматичні праці О. Б. Курило в контексті творення питомої української синтаксичної термінології // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наук. конф. (Івано-Франківськ, 26 – 28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 672 – 673.

6. Чернобров Ю. А. Синтаксичний термін як об'єкт дослідження в українському історичному термінознавстві // Термінологічний вісник: зб. наук. пр. / Відп. ред. В. Л. Іващенко. – Київ : Інститут української мови НАНУ, 2013. – Випуск 2(1). – С. 122 – 128.

7. Чернобров Ю. А. Тенденції розвитку української синтаксичної термінології від початку до 20-х років XX ст. // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – №2 (29). – С. 200 – 205.

8. Чернобров Ю. А. З історії дослідження української синтаксичної термінології // Наукові пошуки молоді у III тисячолітті : “Психолого-педагогічні та лінгвістичні дослідження в умовах освітніх реформаційних процесів”: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конф. молодих учених, аспірантів та докторантів, 16 – 17 травня 2013 р. – Біла Церква, 2013. – С. 16 – 17.

9. Чернобров Ю. А. “Грамматика украинской мови” Н. А. Кагановича и Г. В. Шевелева как источник современной украинской синтаксической терминологии // Язык и личность: различные аспекты исследования / Редкол. : О. Л. Арискина, Е. А. Дрянгина и др. – Саранск : Изд-во Мордовского ун-та, 2014. – С. 393 – 398.

10. Чернобров Ю. А. Особливості формування термінології словосполучення в українському термінознавстві // Вісник Національного ун-ту “Львівська політехніка” Серія “Проблеми української термінології”. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. – №791. – С. 175 – 180.
11. Чернобров Ю. А. Логіко-поняттєва організація термінології словосполучення // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – С. 244 – 250.
12. Чернобров Ю. А. Структурна організація матеріалу в словнику синтаксичних термінів української мови // Наукові пошуки молоді у III тисячолітті : матеріали Міжнародної науково-практичної конф. молодих учених, аспірантів і докторантів, 15–16 травня 2014 р. – Біла Церква, 2014. – Ч. 2. – С. 32 – 33.
13. Чернобров Ю. А. Історія терміна *речення* в українській мові // Термінологічний вісник: зб. наук. пр. / Ред. В. Л. Іващенко. – Київ : Інститут української мови НАНУ, 2015. – Випуск 3(2). – С. 36 – 42.
14. Чернобров Ю. А. Еволюція українських термінів на позначення головних членів речення: ономасемасіологічний аспект // Система і структура слов'янських мов: зб. наук. праць / Ред. Ю. В. Кравцова. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Випуск 8. – С. 49 – 57.
15. Чернобров Ю. А. Становлення термінологічних номінацій понять головних членів речення в українській мові // Психолого-педагогічні та лінгвістичні дослідження в умовах освітніх реформаційних процесів : Тези доповідей держ. науково-практ. конф., 19 листопада 2015 р. – Біла Церква, 2015. – С. 20.
16. Чернобров Ю. А. История украинских синтаксических терминов : 20-е годы XX века / Ю. А. Чернобров // Наука – образованию, производству, экономике : материалы XX (67) Регион. научно-практ. конф. преподавателей, научных сотрудников и аспирантов. – Витебск : ВГУ имени П. М. Машерова, 2015. – Т 1. – С. 165 – 166.

17. Чернобров Ю. А. Історія термінів на позначення другорядних членів речення в українському мовознавстві // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць. – Київ, 2016. – Випуск 33. – С. 162 – 173.

18. Чернобров Ю. А. Історичний паспорт синтаксичного терміна: джерела формування в XVI – першій половині XX ст // Українська мова. – 2017. – №1. – С. 102 – 113.

19. Чернобров Ю. А. Національні засади у формуванні синтаксичної термінології української мови у 20-х – 30-х роках XX ст. // Термінологічний вісник: зб. наук. пр. / Відп. ред. Л. В. Туровська. – Київ : Інститут української мови НАНУ, 2017. – Випуск 4. – С. 110 – 117.

20. Чернобров Ю. А. Історичний паспорт синтаксичного терміна як документування його еволюції // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. – Випуск 44. – С. 317 – 321.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	
1.1. Синтаксичний термін як об'єкт дослідження в історичному термінознавстві.....	22
1.2. Періодизація розвитку синтаксичної термінології української мови як методологічна проблема.....	32
1.3. Формування джерельної бази – основа вивчення динаміки синтаксичної терміносистеми	
1.3.1. Синтаксична термінологія в джерелах першої половини XIX ст.....	35
1.3.2. Синтаксична термінологія в джерелах другої половини XIX ст. – 20-х рр. XX ст.....	40
1.3.3. Синтаксична термінологія в джерелах 30 – 50-х років XX ст.....	60
1.4. Історичний паспорт синтаксичного терміна як документування його еволюції.....	76
Висновки до 1 розділу.....	82
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ НАЙМЕНУВАНЬ ПОНЯТЬ СИНТАКСИСУ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ	
2.1. Історія терміна <i>словосполучення</i> в українській мові.....	85
2.2. Терміни на позначення різновидів словосполучення та його компонентів.....	88
2.3. Історія терміна <i>речення</i>	96
2.3.1. Терміни на позначення типів речень за будовою.....	103
2.3.2. Терміни на позначення типів речення за метою висловлювання, змістом, емоційністю.....	105

2.3.3. Терміни на позначення типів речення за складом граматичної основи.....	110
2.3.4 Терміни на позначення типів речення за членованістю.....	114
2.3.5. Термінологічне позначення структурних типів речення	
2.3.5.1. Терміни – назви речень за наявністю членів речення.....	117
2.3.5.2. Терміни – назви речень за наявністю необхідних для змісту членів.....	119
2.3.5.3. Терміни – назви речень за наявністю ускладнювальних компонентів.....	123
2.4. Терміни на позначення членів речення	
2.4.1. Головні члени речення.....	125
2.4.2. Другорядні члени речення.....	134
Висновки до 2 розділу.....	144
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СТАНОВЛЕННІ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ СИНТАКСИСУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ	
3.1. Формування поняття й номінації складного речення в українському мовознавстві.....	147
3.2. Термінологічне позначення складнопідрядного речення та його компонентів.....	154
3.3. Терміни на позначення типів складнопідрядного речення.....	157
3.4. Терміни на позначення складносурядного речення та його різновидів.....	167
3.5. Терміни на позначення безсполучникового речення та його різновидів.....	170
Висновки до 3 розділу.....	174
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	182
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	202

ДОДАТОК 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО
АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ.....211

ДОДАТОК 2

ІСТОРИЧНІ ПАСПОРТИ СИНТАКСИЧНИХ ТЕРМІНІВ215

ДОДАТОК 3

ПОКАЖЧИК СИНТАКСИЧНИХ ТЕРМІНІВ.....281

ВСТУП

Аналіз закономірностей творення терміносистем, структури та семантики одиниць, що їх формують, є актуальною проблемою мовознавства. Виконано чимало досліджень з історичного термінознавства, у яких висвітлено особливості формування лінгвістичної термінології різних мов. У них простежено тенденції становлення цієї термінології на різних етапах розвитку науки, проблеми й шляхи її формування, подано матеріали для створення словників [8; 9; 10; 16; 32; 53; 68; 93 та ін.]. В історичному аспекті виконані також праці українських дослідників, присвячені виявленню особливостей розвитку наукової мови, зокрема й лінгвістичної термінології, у творчості О. С. Пушкіна [21], І. Я. Франка [142; 143; 144], М. П. Драгоманова [48], І. С. Нечуя-Левицького [125], М. С. Грушевського [94] та ін.

Глибоке зацікавлення до історії формування української граматичної (синтаксичної, морфологічної, словотвірної) термінології засвідчують праці І. І. Огієнка [119], Т. В. Баймута [10], Н. А. Москаленко [106, 108], Н. В. Гуйванюк [42], В. В. Захарчин [60], А. П. Загнітка [57], О. В. Медведь [97; 99], І. А. Ярошевич [179], М. П. Баган [7], О. М. Горди [35]; загалом мовознавчої – праці І. В. Коропенко [71], Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк [128], В. І. Авраменко [1], М. П. Лесюка [88], Д. Б. Якимович-Чапран [173], І. А. Казимирової [65], Н. А. Ляшук [91], та пунктуаційної – студія Н. А. Москаленко [107].

Як складник граматичної термінології синтаксичний термін постав об'єктом дисертаційних праць В. В. Захарчин “Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ ст.” [60], О. В. Медведь “Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан)” [97], Д. Б. Якимович-Чапран “Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам’ятках української мови ХVІ–ХVІІ ст.” [173]. Однак досі не проведено діахронного аналізу синтаксичної термінології в ономасіологічному й семасіологічному аспектах, що й визначило **актуальність** пропонованої дисертації.

Нині українська синтаксична термінологія – це лексико-семантична підсистема, що перебуває у стані постійного розвитку й поповнення. Як цілісний фрагмент граматичної терміносистеми вона має власну історію розвитку, систематизування та кодифікування в українському мовознавстві. Акумулявавши теоретичні здобутки граматистів, синтаксична термінологія української мови постала розмаїтою терміносистемою, що потребує внормування.

Період у становленні синтаксичної термінології, обраний для аналізу, характеризується поступовим формуванням засадничих термінів та їхніх дефініцій. Подальший інтенсивний розвиток синтаксичної теорії (розпрацьовано вчення про трансформаційний, генеративний, комунікативний, семантичний, структурно-семантичний та прагматичний синтаксис) зумовив появу відповідних термінологічних підсистем, кожна з яких може бути об'єктом спеціальних термінознавчих розвідок.

З огляду на ці чинники тема пропонованого дослідження **актуальна** й важлива.

Метою дисертаційної праці є комплексне дослідження української синтаксичної термінології XIX – першої половини XX ст.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- схарактеризувати стан випрацювання синтаксичної термінології української мови в контексті історичного термінознавства;
- визначити періоди у становленні синтаксичної термінології української мови відповідно до її фіксації в джерелах XIX – 50- х років XX ст.;
- простежити тенденції в розвитку цієї термінології з опертям на наукові джерела;
- з'ясувати вплив мовних та позамовних чинників на формування синтаксичної термінології української мови;
- установити особливості розвитку термінологічних найменувань понять синтаксису словосполучення, простого речення;

- виокремити особливості формування термінології синтаксису складного речення;
- випрацювати й увести до наукового обігу модель історичного паспорта синтаксичного терміна.

Об’єктом дослідження постає українська синтаксична термінологія XIX – 50-х років XX ст.

Предмет дослідження – засади та чинники формування синтаксичної термінології української мови в XIX – 50-х роках XX ст.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна праця виконана в межах тем відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України “Українське термінознавство початку XXI ст.: теорія і практика (2010 – 2015)” (протокол № 6 від 26 жовтня 2010 року, державний реєстраційний номер 0111U001185); “Сучасна українська суспільно-політична термінологія: розвиток та лексикографічне відтворення” (протокол № 7 від 5 листопада 2015 року, державний реєстраційний номер теми 0112U002435).

Тему дисертації затверджено на вченій раді Інституту української мови НАН України (протокол № 63 від 27 грудня 2012 року).

Джерельною базою роботи постають перші слов’янські граматики XVI – XVII ст., українські граматики XIX ст., у яких започатковано створення термінів на питомій основі, наукові праці мовознавців першої половини XX ст., невеликі перекладні словники і покажчики термінів початку XX ст., “Словник лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич (1957), покажчики термінів “Українського правопису” (1933, 1946). Окрім джерел досліджуваного періоду залучаємо найбільш вагомні сучасні, що дозволяє нам встановити, якими термінами послуговується сучасна наука, і які з різних причин не увійшли до синтаксичної терміносистеми. Картотека налічує близько 1000 терміноодиниць у понад 2500 контекстах.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв’язання визначених завдань використано загальнонауковий описовий та лінгвістичні

(діахронний, компонентного аналізу, лексикографічної презентації терміна) методи. *Описовий* метод застосовано аналізу формування синтаксичних термінів; *діахронний аналіз* уможливив з'ясування динаміки становлення синтаксичної термінології української мови; *компонентний аналіз* дав змогу встановити семантичну організацію структури термінів, *метод лексикографічної презентації терміна* використано для створення історичного паспорта терміна як передумови укладання історичного словника синтаксичних термінів української мови.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в лінгвоукраїністиці досліджено синтаксичну термінологію української мови XIX – 50-х років XX ст. у контексті формування граматичної термінології загалом. Залучено новий матеріал українських лінгвістичних праць, які досі були поза увагою мовознавців; розпрацьовано методiku дослідження еволюції терміна; запропоновано модель історичного паспорта синтаксичного терміна, що подає вичерпну інформацію про його формальний та семантичний розвиток.

Теоретична цінність роботи полягає в тому, що її ідеї та висновки розширили знання про особливості термінотвірного процесу в українському синтаксисі й увиразнили основні тенденції його розвитку. Результати дослідження сприятимуть подальшому розв'язанню проблем історичного термінознавства й термінології синтаксису української, а також інших слов'янських мов.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані в укладанні словника синтаксичних термінів української мови, написанні нових праць із граматики, створенні підручників і навчальних посібників із синтаксису, а також у вишівській практиці викладання спецкурсів із термінології.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження викладено на IV Міжнародній науковій конференції “Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі” (Камянець-

Подільський, 2011, 2017); Міжнародних науково-практичних конференціях молодих учених, аспірантів та докторантів “Наукові пошуки молоді у III тисячолітті” (Біла Церква, 2011, 2013, 2014, 2017); II Всеукраїнському лінгвістичному форумі молодих учених (Київ, 2012); XI Міжнародній науковій конференції “Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 2012); XXIII Міжнародній науковій конференції ім. проф. Сергія Бураго “Мова і культура” (Київ, 2014); XIII Міжнародній науковій конференції “Проблеми української термінології СловоСвіт 2014” (Львів, 2014); Міжнародній науковій конференції молодих учених “Язык и личность: различные аспекты исследования” (Саранськ, 2014); Міжнародних наукових конференціях “Українська термінологія і сучасність” (Київ, 2013, 2015, 2017); II Міжнародній науковій конференції “Мир языка – мир в языке” пам’яті д.ф.н., проф. В. І. Гончарова (Київ, 2015); Державній науково-практичній конференції “Психолого-педагогічні та лінгвістичні дослідження в умовах освітніх реформаційних процесів” (Біла Церква, 2015); III Міжнародній науковій конференції “Українська мова і культура: здобутки та перспективи” (Київ, 2016).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 20 наукових праць, із них 13 – у фахових виданнях України, 1 – у збірнику матеріалів конференції, 1 – у закордонному виданні (Російська Федерація, Мордовія), 5 – у збірниках тез конференцій.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (184 позиції), списку використаних джерел (99 позицій), та трьох додатків (Додаток 1. Список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дослідження; Додаток 2. Історичні паспорти синтаксичних термінів; Додаток 3. Показчик синтаксичних термінів). Обсяг основного тексту становить 166 сторінок. Повний обсяг праці – 303 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

1.1. Синтаксичний термін як об'єкт дослідження в українському історичному термінознавстві

Розвиток будь-якої науки зумовлює потребу в номінації результатів наукової діяльності. Він відбиває прямий зв'язок із науковими концепціями й відкриттями і є засобом накопичення результатів пізнання й закріплення нових знань. Із розвитком різних галузей знань постає потреба перегляду якісного й кількісного складу їхніх термінологій для унормування, систематизування й кодифікування. Також на кожному етапі розвитку науки постає необхідність у системному лексикографічному представленні її терміноодиниць.

Системна презентація будь-якої термінології неможлива без опису історії її формування та розвитку, осмислення відповідності термінів українській мовній основі, встановлення ролі тих чи тих наукових шкіл у випрацюванні й кодифікуванні термінології. У вітчизняному термінознавстві такі завдання покладено на представників історичного напрямку, якому належить провідна роль у процесі пізнання особливостей спеціальної лексики.

Історичне термінознавство – розділ термінознавства, який вивчає формування й становлення галузевих терміносистем у їхньому історичному розвитку, етимологію терміна, його еволюцію, етапи й закономірності організації прототермінів, передтермінів та спеціальної лексики в терміносистему, функціонування прототермінологічних одиниць у писемних пам'ятках [157: 67].

Теоретичні підвалини цього напрямку термінознавства, окреслення його завдань та опрацювання методологічних засад подано в працях О. В. Фельде

(Борхвальдт) [158; 159; 160; 161]. Першочерговим завданням історичного термінознавства, на думку авторки, є дослідження історії тих системних відношень, які формуються в процесі розвитку спеціальної лексики, і лише потім – історії окремих термінів. З-поміж методів дослідження історичного термінознавства виділено загальнонауковий описовий, порівняльно-історичний, порівняльно-зіставний, а також метод комплексного історичного аналізу, який виявляє умови й час появи спеціальних термінів, джерела, способи творення, семантичні й функціональні зміни, структурно-граматичну характеристику тощо [160: 92].

С. В. Гринев-Гриневиц зауважує, що завдання історичного термінознавства полягає у виявленні основних тенденцій творення і розвитку термінів, врахування яких уможливить формування рекомендацій з упорядкування термінології [38: 13]. Також ідеться про специфіку історичного аспекту – встановлення походження термінів (питомі, запозичені) [Там само: 60]. Проблема використання питомої чи запозиченої термінолексики закорінена в глибинну теоретичну проблему – правильної / неправильної орієнтації термінів. Поняттю термінологічної орієнтації присвячено праці М. Г. Бергера [11], А. В. Лємова [85], Д. С. Лотте [90]. О. Л. Арискина та І. А. Ребрушкина поточнюють розуміння цього явища й відмежовують його від близького на перший погляд поняття мотивованості терміна, яке, на відміну від орієнтації, може бути застосоване не лише до термінів, а й до слів загалом [141: 211]. Орієнтацію визначено як термінну властивість, “зумовлену лінгвістичними, психічними і соціальними факторами...” [Там само], а також як “явище, яке дає можливість носієві мови без звернення до дефініції, по експоненту визначити закріплене за терміном поняття або місце певної одиниці в терміносистемі” [6: 94]; підкреслено ефективність застосування терміна *орієнтація* в термінологічних дослідженнях, який об’єктивує походження, морфемний склад, структуру терміна, а також зв’язок форми і значення в лінгвістичному,

психолінгвістичному, соціолінгвістичному, лінгвокультурологічному, прагматичному та інших аспектах [141: 212].

В українській лінгвістиці традиції історичного напрямку термінознавства з його предметом, завданнями, метамовою опису й структурними підрозділами описано в статті В. Л. Іващенко [61: 5 – 20]. Досі історія розвитку українського термінознавства не дістала належного теоретичного опрацювання, попри те, що проблеми формування й становлення окремих терміносистем часто потрапляють у поле зору дослідників. У працях з історичного термінознавства системно описано термінології в певних хронологічних межах, встановлено особливості їх формування й розвитку, наукові засади термінотворення тощо. Отримані результати таких досліджень дали можливість укласти рекомендації щодо унормування певної термінології для кращого її розуміння та адекватного сприйняття. Так, зокрема, дослідженню окремих терміносистем різних галузей науки в історичному аспекті присвячено праці українських мовознавців М. П. Годованої (геологічної) [33], Л. Є. Гапонової (криміналістичної) [31], М. О. Гонтар (терміносистеми журналістики) [34], Н. В. Жовтобрюх (філософської) [55], Л. Д. Малевич (гідромеліоративної) [92], Н. В. Місник (медичної) [105], Л. В. Мурашко (військової справи) [109], Н. В. Нікуліної (автомобілебудівельної та транспортної) [110], Е. Огар (друкарської) [115], С. В. Овсейчик (екологічної) [114], Н. В. Пуряєвої (релігійної) [139], Ю. Й. Рисіч (мистецтвознавчої) [145], М. В. Сташко (бібліотечної справи) [155], О. В. Чорної (податкової) [168], І. А. Ярошевич (мовознавчої) [179], Н. О. Яценко (військової) [181] та ін.

Українська синтаксична термінологія – це лексико-семантична система, яка розвивається й удосконалюється. Її основу утворюють терміни на позначення понять синтаксису словосполучення і речення. Сучасні синтаксичні теорії спрямовані на всебічне вивчення природи синтаксичних одиниць, їхньої структурної різноманітності, функціонального й комунікативного призначення, що суттєво розширює межі сучасної

синтаксичної термінології, до якої входять підсистеми таких новітніх підрозділів синтаксису, як семантичний, комунікативний, експресивний тощо. У наш час спостерігаємо зародження й розвиток таких новітніх галузей, як генеративний, комунікативно-прагматичний синтаксис тощо.

Характеризуючи сучасний синтаксис, А. П. Загнітко називає його “основною частиною, серцем граматики”, одним із найскладніших розділів через власну синтезувальну (узагальнювальну) природу щодо інших мовних рівнів: фонетики, лексики, морфології, стилістики, оскільки “синтез різноманітних вимірів функціонування мовних одиниць найпоспідовніше пізнається у синтаксичних структурах, що найоптимальніше відбивають відношення між реаліями об’єктивної дійсності” [58: 7].

Звісно, що розвиток синтаксичної теорії призводить до закономірного процесу зміни кількісного та якісного складу термінології цієї галузі. Сьогодні багато термінів не потрапляють до словника через відсутність одностайності в класифікації (підходах) та описові синтаксичних одиниць, відношень між ними тощо. Термінологічна лексикографія недостатньо швидко реагує на появу нових термінів, що негативно позначається на термінології загалом і потребує постійного оновлення термінологічних словників.

Однак, щоб краще пізнати сучасний стан науки і її термінології, потрібно звернутися до історії. Початком історичного дослідження синтаксичних термінів у складі граматичних вважаємо працю І. І. Огієнка “Історичний словник української граматичної термінології”, яка є однією з перших спроб узагальнити граматичну термінологію в контексті її історії [118]. Автор чітко окреслив періодизацію досліджуваної терміносистеми в нерозривному зв’язку з розвитком граматичної думки в Україні. Вперше в українському мовознавстві залучено матеріал граматик М. Осадци, П. М. Дячана, О. О. Партицького, П. Ф. Залозного, І. М. Огоновського, О. М. Огоновського, С. Й. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера, Г. П. Шерстюка та інших.

Крім власне представлення граматичних терміноодиниць, учений долучається до теоретичного осмислення наукових засад термінотворення, на яких формувалася мовознавча термінологія. Це чітка й прозора структура термінів, відповідність специфіці національної мови і мовної основи, виважена пропорційність свого й запозиченого.

І. І. Огієнко зосереджується на специфічних рисах термінотвірного процесу від найдавніших граматик до початку ХХ ст. й акцентує увагу на чотирьох основних впливах, які позначилися на українській граматичній термінології: слов'янському, російському, польському та впливові живої народної мови. Окремо зазначено, що саме вплив російської мови був тривалим і суттєвим гальмівним фактором у розвитку нашої термінології. Корисним, на думку дослідника, виявився вплив польської мовознавчої науки та її термінології, яка була більш розвинена й послуговувалася народною мовною основою в термінотворенні [119: 35].

У передмові до словника зазначено: “Випускаючи Історичний словник української граматичної термінології, ми мали на оці зібрати до купи все те по часті термінології, що ми знаходимо в рідній граматичній літературі, показати суспільству, на що ми багаті тепер з свого боку, на що вбогі, і тим по змозі сприяти розвитку нашої граматичної термінології” [Там само: 39]. Словник побудовано так, що кожен термін ілюструє номінації з інших граматик, тобто “кожний термін подавав з себе малюнок свого історичного життя...”, таким чином було видно, яким шляхом йшов розвиток термінології [Там само].

Наступну спробу звернутися до історії граматичної термінології (зокрема й синтаксичної) в східнослов'янських мовах здійснено в працях Т. В. Баймута: “Пути возникновения, развития и становления грамматической терминологии восточных славян” (1958) [10], “Історичний словник української граматичної термінології” (1959) [8], “Материалы к словарю грамматической терминологии восточно-славянских языков” (1958) [9], які зібрано й уміщено у виданні “Вибрані наукові праці” (2014). Учений

простежує шляхи та етапи постання основних мовознавчих термінів у білоруській, українській та російській мовах.

У “Материалах к словарю грамматической терминологии восточно-славянских языков” (1958) [9: 173 – 202] вміщено приблизно 30 словникових статей засадничих синтаксичних термінів української, російської та білоруської мов і відзначено такі засоби творення граматичних термінів: 1) калькування сприйнятих безпосередньо чи через інші мови – грецьких термінів; 2) творення термінів на російській, українській та білоруській мовній основі; 3) засвоєння готових термінів, російських та інтернаціональних, без змін чи з оформленням їх відповідно за законами українського та білоруського правопису [Там само: 202].

Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. синтаксичний термін у складі граматичного постає об’єктом наукового висвітлення у монографії Н. А. Москаленко “Нарис історії української граматичної термінології” (1959), яка містить окремий розділ про історію синтаксичної термінології, де системно описано становлення засадничих понять українського синтаксису. Тут уперше зроблено спробу виокремити періоди в історії синтаксичної термінології та виробити чіткі критерії для характеристики кожного з них. Також проаналізовано переваги й недоліки певних терміноодиниць щодо словотвірних схем та відповідності термінотвірного процесу народній мовній основі, що фіксують граматики другої половини ХІХ ст. одночасно з калькуванням термінів російської, польської, німецької та інших мов. Остаточна уніфікація синтаксичної термінології, на думку дослідниці, припадає на 30-ті рр. ХХ ст., коли усталюються загальні поняття, без яких теоретичне опрацювання синтаксису було б неможливим [106: 207].

Джерельна база праці Н. А. Москаленко обмежена “Курсом сучасної української літературної мови” Л. А. Булаховського (1951), який систематизував здобутки синтаксичної теорії на сучасному на той період етапі розвитку мовознавчої науки. Н. А. Москаленко залучає терміни граматик Мелетія Смотрицького, І. Могильницького, І. М. Вагилевича,

М. Осадци, П. М. Дячана, О. О. Партицького, П. Ф. Залозного, О. Поповича, І. М. Огоновського, О. М. Огоновського, С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера, Г. П. Шерстюка, Є. К. Тимченка, В. І. Сімовича, О. Н. Синявського та інших. Через ідеологічні причини не було залучено матеріал праць М. М. Сулими, І. І. Огієнка, Й. Я. Кудрицького, О. Б. Курило та ін.

Синтаксична термінологія у складі граматичної чи мовознавчої стала об'єктом дисертацій В. В. Захарчин [60], О. В. Медведь [97], Д. Б. Якимович-Чапран [173].

В. В. Захарчин розглядає період кінця ХІХ – початку ХХ ст. як час інтенсивного розвитку системи українських мовознавчих термінів на національній основі, в межах якого вивчає морфемну, морфологічну, синтаксичну, пунктуаційну, словотвірну й фонетичну термінологію. Дослідниця виокремлює низку тенденцій у формуванні мовознавчої терміносистеми: орієнтація на засоби рідної мови, вплив польської та німецької мови, уживання термінів латинського та грецького походження тощо [60: 24]. Роботу виконано на матеріалі наукових праць І. Г. Верхратського, М. С. Возняка, Б. Д. Грінченка, О. М. Огоновського, І. І. Огієнка, В. І. Сімовича, І. Я. Франка та ін. В. В. Захарчин дослідила лексико-семантичні процеси мовознавчої терміносистеми, структуру та способи її термінотворення: лексико-семантичний, спосіб афіксації та синтаксичний, визначений автором як провідний.

О. В. Медведь зосереджує увагу на аспектах і методах дослідження української граматичної термінології: встановленні кількісного і якісного складу, доборі джерел термінологічного матеріалу, поняттєво-змістових методах вивчення аналізованої термінології [97: 3]. Історії української граматичної термінології присвячений окремий розділ. Виявлено низку особливостей історичного розвитку та сучасного функціонування граматичної терміносистеми, розроблено її періодизацію (6 періодів), яка ґрунтується на критерії – рівень, ступінь наукового осмислення граматичного

ладу української мови. Диференційовано поняттєві категорії термінів у межах української граматичної терміносистеми: 1) категорія субстанцій, яку поділено на підкатегорії субстанції морфології (абстрактний іменник, предикативний прислівник тощо) та синтаксису (адвербіальна синтаксема, комунікативна синтаксична одиниця тощо); 2) категорія властивостей (адресатність, модальність, предикативність тощо); 3) категорія процесів (транспозиція, адвербіалізація тощо); 4) категорія наук (граматика, морфологія, синтаксис). На цьому ж рівні виділено внутрішньокатегоріальні та міжкатегоріальні відношення в граматичній терміносистемі. Також авторка запропонувала структурну типологію граматичних термінів, серед яких виділила терміни-слова (*обставина, означення* тощо), терміни-юкстапозити (*власне-іменник, невласне-іменник* тощо), терміни-словосполучення двочленні (*предикативна синтаксема*), тричленні (*форма синтаксичного зв'язку*), чотиричленні (*вигукове нечленоване просте речення*), п'ятичленні (*єднальне складносурядне речення відкритої структури*), шестичленні (*просте ускладнене речення з прислівними другорядними членами*), семичленні (*складне безсполучникове речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком між частинами*) [Там само: 12].

О. В. Медведь порушує проблему варіантності граматичних термінів і встановлює, що сферою поширення цього явища є терміни-словосполучення. Розроблено типологію варіантності граматичної термінології: орфографічну, словотвірну й синтаксичну. Окремо описано типи синтаксичної варіантності. Найпоширеніші в досліджуваній термінології способи творення термінів-слів – префіксація і суфіксація. Наведено також набір термінотворчих моделей для термінів-словосполучень. На словесно-поняттєвому рівні у системі граматичної термінології представлено явища синонімії й антонімії, до того ж синонімію відмежовано від явища варіантності. Також описано лексико-семантичні процеси, виявлено системні параметри, які дозволяють уважати граматичну терміносистему багаторівневою із поєднанням поняттєвих і мовних системоформувальних чинників [Там само: 16].

Д. Б. Якимович-Чапран дослідила лексику на позначення наукових понять із мовознавства у пам'ятках української мови XVI – XVII ст. [173]. Дослідниця вперше представила вичерпний реєстр назв наукових понять із мовознавства в українській мові XVI – XVII ст., зокрема лексику на позначення загальних лінгвістичних понять, понять із фонетики, лексикології та лексикографії, граматики (морфології, морфеміки, словотвору, синтаксису), і встановила кількість давніх найменувань, які в сучасному мовознавстві зберегли термінологічне позначення і значення. У цій праці сформульовано відмінність давніх наукових понять від сучасних термінів у трьох планах: семантичному, структурному та генетичному [173: 16].

Окрім дисертацій, синтаксична термінологія поставала об'єктом вивчення в окремих розвідках та монографіях, зорієнтованих на дослідження терміноодиниць в конкретних часових та локальних межах. М. П. Лесюк розглядає особливості становлення лінгвістичної термінології в XIX ст. у Галичині [87; 88]. Джерелами матеріалу стали граматики І. Могильницького, М. М. Лучкая, І. М. Вагилевича, Й. І. Лозинського, Я. Ф. Головацького, М. Осадци, О. М. Огоновського, С. Й. Смаль-Стоцького, В. І. Сімовича, Я. Лазарука та ін. Учений з'ясовує труднощі термінотворення та впливи іноземних праць на формування української термінології, із яких позитивним називає польський [87: 262].

Особливості становлення української термінолексики предметів гуманітарного та природничо-математичного циклів у монографії “Розвиток української навчальної термінологічної лексики у процесі розбудови національної системи освіти кінця XIX – поч. 1930 р.р. XX ст.” (2014 р.) висвітлює В. І. Авраменко [1]. До аналізу залучено граматичну термінологію, зафіксовану в шкільних граматиках та підручниках з української мови зазначеного періоду. У цій праці показано роль і значення єдиної уніфікованої термінології в розвитку національної освіти. Негативними й водночас спонукальними чинниками творення навчальної термінолексики в другій половині XIX – поч. XX ст. названо недержавний статус української

мови та державну роз'єднаність української мовної території, тоді як позитивним було видання українськомовних підручників (галицьких та наддніпрянських), наукові дискусії щодо навчальної термінології в часописах “Основа”, “Громада”, а також термінологічна робота Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка у Львові [1: 144]. У праці проаналізовано граматики П. Ф. Залозного, А. Ю. Кримського, Є. К. Тимченка, Г. П. Шерстюка, І. С. Нечуя-Левицького і відзначено їхню спрямованість на українське шкільництво, а також доведено, що 20-ті – початок 30-х років ХХ ст. вирізняються динамікою розвитку українськомовної навчальної термінології: “Було закладено міцний фундамент для подальшої розбудови термінології, для функціонування національної школи” [Там само: 146].

Н. В. Гуйванюк здійснила порівняльний аналіз граматичних термінів з розділу синтаксису та динаміку сучасної синтаксичної термінології, узагальнення випадків термінологічної неузгодженості на основі праць С. Й. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера, В. І. Сімовича та сучасних підручників із синтаксису сучасної української мови для вищої школи. У розвідці “Грамматична термінологія: історія, традиції та інновації” [42] висловлено думку про необхідність створення академічної граматики української мови, яка б відображала сукупність мовних фактів і нових теорій. Визначено два пріоритетні завдання: упорядкування наукових інтерпретацій та узгодженість поняттєво-термінологічного апарату [42: 244]. Причину термінологічної неоднотайності пояснено трьома чинниками: 1) розвиток лінгвістики; 2) суб'єктивність класифікацій і дискусійність; 3) відсутність єдиної навчальної програми МОН України [Там само].

Для комплексного представлення терміносистеми важливим кроком є виявлення термінології з першоджерел, установлення витоків формування наукової теорії й завершального етапу – називання понять цієї теорії. Так, Н. В. Гуйванюк визначила наукові засади розділу з синтаксису “Граматики руської мови” С. Й. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера порівняно з “Грамматикою

української мови” В. І. Сімовича, окреслила роль учених у виробленні й удосконаленні граматичних кваліфікацій синтаксичних явищ української мови та утворенні їх термінології на національній мовній основі [43; 44]. Дослідниця наголосила на сучасності й сміливості поглядів граматистів та їхній незаперечний вплив на формування новітніх граматичних концепцій XXI ст. [44: 14].

З огляду на зазначене можемо стверджувати, що синтаксична термінологія досі не поставала об’єктом спеціального дослідження в контексті історичного формування й розвитку. Перспективою такого вивчення вважаємо встановлення її першоджерел, укладання чіткої періодизації формування й розвитку синтаксичних термінів, опис засад їхнього творення й еволюції, презентацію досягнень українських мовознавців у виробленні уніфікованої термінології. Виконання цих завдань уможливить системне лексикографічне представлення терміносистеми з урахуванням досягнень лінгвістичної науки.

1.2. Періодизація розвитку синтаксичної термінології української мови як методологічна проблема

У системі сучасної української літературної мови синтаксис пов’язаний із морфологією і разом із ним формує граматичну систему мови. У сучасній лінгвістиці розроблено загальну періодизацію розвитку української граматичної термінології [97; 108; 119; 178], окремо – морфологічної [179] та синтаксичної терміносистем [106].

Н. А. Москаленко виділила три періоди в історії української синтаксичної термінології, пов’язані з розвитком граматичної думки і наукових підходів до розгляду синтаксичних явищ: I період – до другої половини XIX ст. – немає термінів, які виникли на українській мовній основі, лише в деяких граматах вони оформлені за фонетичними нормами української мови; II період – друга половина XIX – поч. XX ст. – синтаксична термінологія, як і вся граматична, починає створюватися на українській

мовній основі, одночасно відбувається інтенсивне калькування термінів із російської, польської та інших мов; III період – 30-ті рр. XX ст. – остаточна уніфікація синтаксичної термінології, в якій велику роль у відбиранні, ствердженні й створенні низки нових термінів відіграли державні комісії у справі впорядкування правопису і термінології [106: 207].

Зважаючи на періодизацію Н. А. Москаленко та особливості випрацювання й запровадження до наукового вжитку української синтаксичної термінології впродовж XIX – 50-х років XX ст., ставимо за мету висвітлити історію становлення, розвитку й кодифікованого закріплення синтаксичної термінології в мовній практиці від початку формування (XIX ст.) до 50-х рр. XX ст. за такими умовними періодами:

I період – перша половина XIX ст. – початок теоретичного опрацювання синтаксису української мови. Переважно вчені послуговуються запозиченою термінологією з російської, польської, латинської та німецької мов. Зафіксовано перші спроби термінотворення на ґрунті національної мови.

II період – друга половина XIX ст. – 20-ті роки XX ст. – збагачення теоретичних основ українського синтаксису та його термінології, формування наукових засад, принципів та вимог, зокрема декларування національної мовної основи в термінотворенні. Розвиток теорії синтаксису української мови внаслідок докладного опрацювання в другій половині XIX – початку XX ст. спричинив кількісні зміни в термінології та активізації пошуку мотивованих термінів на позначення понять синтаксису. Мовознавці випрацювали широкий масив терміноодиниць, який слугував матеріалом для утворення терміносистеми. У цей період помітними є три тенденції:

- 1) уживання декількох термінів на позначення одного поняття (синонімія);
- 2) застосування одного терміна на позначення різних понять (омонімія);
- 3) okazionale терміновживання.

III період – 30 – 50-ті роки XX ст. – це етап нормалізації синтаксичної термінології української мови. Відбувалося утвердження засадничих термінів у підручниках і граматиках української мови, наукове опрацювання

синтаксичної термінології. Здійснено спроби наукового опису історичного розвитку синтаксичної термінології української мови та її лексикографічне представлення. Визначальними тенденціями були зближення з російською та міжнародною (греко-латинською) термінологією. Значна частина термінів, заснованих на народній мовній основі й засвідчених у наукових розвідках, так і не відображена в лексикографічних джерелах.

Особливості розвитку синтаксичної термінології української мови тісно пов'язані з розвитком синтаксичних учень. Пріоритетними критеріями у визначенні особливостей її становлення є вживаність, повторюваність та закріплення терміноодиниць у наукових джерелах, вибір та аналіз яких є важливим етапом нашого дослідження, а також докладне й ретельне опрацювання цих джерел.

Наукова дисципліна, яка вивчає лінгвістичні джерела, прийоми їх виявлення, вивчення та використання в мовознавчій праці, називається лінгвістичним джерелознавством [15: 85]. Засновником цього напрямку вважають С. І. Коткова [69], а в Україні теоретичні положення лінгвістичного джерелознавства випрацювали насамперед Л. Л. Гумецька та В. В. Німчук [45; 113]. Методика опрацювання лінгвістичного джерела деталізована у праці І. А. Казимирової й ураховує “зовнішню” (напр., час, місце, мотиви створення джерела тощо) та “внутрішню” (напр., ступінь охоплення мовних ярусів, орієнтація на питому / запозичену лексику, парадигматика й синтагматика мовознавчих понять тощо) критику [64].

Джерельна база синтаксичних термінів української мови – це так звані “вторинні” джерела – граматики, словники, підручники, монографії, наукові статті тощо, тобто мовний матеріал, опрацьований фахівцями-філологами. Джерелами постають: 1) граматики та підручники з української мови; 2) словники та покажчики термінів; 3) монографії та наукові статті.

Вивчення згаданих груп джерел дозволяє об'єктивувати періоди розвитку лінгвістичної термінології, динаміку розвитку окремого терміна в ономасіологічному та семасіологічному аспектах. Спробуємо показати

еволюцію термінологічної підсистеми синтаксису, розглянувши згадані групи лінгвістичних джерел.

Подаючи періодизацію синтаксичної термінології досліджуваного періоду, не можемо обійти увагою досягнення граматичної думки до XIX ст. і після 50-х років XX ст. Усі періоди розвитку терміна взаємопов'язані. Для створення цілісної картини його життя необхідно враховувати попередні здобутки мовознавців у термінотвірному процесі, а також формальні й семантичні видозміни на сучасному етапі розвитку науки.

Проблема періодизації пов'язана з тим, що окрім лінгвістичних чинників (динаміки синтаксичної теорії), розвиток синтаксичної термінології української мови впродовж XIX і до середини XX ст. позначений екстралінгвістичними факторами: територіальний розподіл України в XIX ст. та вплив терміносистеми російської та польської мов, процес українізації і як наслідок посилення інтересу до питомої термінолексики, звинувачення мовознавців у націоналізмі і нехтування їхніх термінологічних здобутків, теоретичні напрацювання представників української діаспори тощо.

1.3. Формування джерельної бази – основа вивчення динаміки синтаксичної терміносистеми

1.3.1. Синтаксична термінологія в джерелах першої половини XIX століття

У граматиках, виданих до XIX століття, питання синтаксису опрацьовано меншою мірою, ніж морфології й фонетики. Давні слов'янські граматики XVI – XVII ст. майже не висвітлюють синтаксичні поняття. “Грамматіка словенска” Лаврентія Зизанія (1596) фіксує лише згадку про синтаксис як розділ граматики (Зизаній 1596). “Грамматіки Славенския правилное Сунтагма” Мелетія Смотрицького (1619) містить визначення вчення терміна *сунтазіс*, а також висвітлює *сочиненіє осми частій слова* (Смотрицький 1619: 389). Упродовж XVIII ст. граматичні праці українською мовою не виходили.

У XIX ст. центром граматичної думки стають західноукраїнські землі, територіально підпорядковані Австрійському урядові, оскільки в підросійській Україні не видано жодної граматики української мови, окрім праці О. П. Павловського “Грамматика малоросійскаго наречія, или Грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малоросійское наречие от чисто російского языка” (1818), а 1822 р. – “Прибавление к грамматике малоросійскаго наречія”. Автор уперше описав фонетику й морфологію живої української мови, а питання синтаксису не опрацьовані: “Нужно ли предлагать правила Малоросійскаго сочиненія? Разбирая тщательно свойство Малоросійскаго нарѣчія, и сличая обороты онаго съ чистым Російским сочиненіемъ, я ненахожу столь важныхъ правилъ, чтобы нужно было заниматься ихъ изложеніемъ <...> чемъ сосѣдственнѣ между собою народы, тѣмъ меньше они имѣють таковыхъ между собою отличій” (Павловський 1818: 3).

Після згаданих праць О. П. Павловського в Східній Україні та Росії протягом XIX ст. не видано жодної граматики української мови. Причиною стала заборона українського друкованого слова, яка почала діяти 18 липня 1863 р. відповідно до таємного розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії П. О. Валуєва до Київського, Московського і Петербурзького цензурних комітетів, де йшлося про обмеження видання релігійних, навчальних і освітніх книг “малоросійською”, тобто українською мовою. Дію Валуєвського циркуляру остаточно закріплено виданням імператора Олександра II Емського указу 18 травня 1876 р. (в м. Емс), який проголошував заборону викладати в школах, видавати твори і друкувати будь-які книги українською мовою. Указ не був скасований, однак втратив чинність 17 жовтня 1905 р. після видання “Маніфесту громадянських свобод” імператором Миколою II [148: 145; 170: 76]. Тому центром граматичної думки до кінця XIX ст. стають західноукраїнські землі, які на той час підпорядковувалися Австрійському урядові.

У першій половині XIX ст. у більшості граматик української мови синтаксис не опрацьований, а тому й термінів дуже мало. Мовознавці, праці яких написані цього періоду, “закликають любити свою “руську” мову, але кличуть по-польськи чи по-німецьки” [117: 268]. Початки теоретичного дослідження синтаксичного рівня української мови засвідчує “Грамматика языка славено-русского” І. Могильницького (приблизно 1923), “Grammatyka języka maloruskiego” І. М. Вагилевича (1845), “Грамматика Руского Языка” Я. Ф. Головацького (1849). Автори подають відомості про речення та його члени в українській мові. Їхні номінації позначені впливом російської мови, а також мають польські відповідники.

Галицький учений, культурний і церковний діяч І. Могильницький виступав за окремішність української мови серед слов'янських. Він написав першу граматику української мови в Галичині під назвою “Грамматика языка славено-русского” (приблизно 1823 р.) з передмовою “Відомість о руском язъці”, яка залишалася в рукописному вигляді, в 1910 р. М. С. Возняк опублікував цю працю. “Вѣдомость о русском язъцѣ” вперше надруковано 1829 року в скороченому варіанті польською мовою в науковому журналі Інституту Оссолінських – “Czasopisma Naukowego Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich”, перевидання 1837, 1848 р., переклад російською мовою 1838 р. [14].

І. Могильницький у своїй граматиці намагається осмислити природу синтаксичних одиниць і вперше подає відомості про речення в українській мові, для позначення якого використано терміни з російської та польської мов: *предложение* і *okres* (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 193). Також у цій граматиці є спроба виокремити типи підрядного синтаксичного зв'язку: *сочинене согласованіа* (*zgody*) – узгодження, *сочинене правленія* (*rzady*) – керування, *сочинене розположенія* (*szuki*) – порядок слів, головні члени речення: *подлежащее*, *сказуемое*, *союз*; структурні типи речень: *простое*, *сложное предложение* (Там само).

Граматика І. Могильницького мала велике значення для розвитку української синтаксичної науки. Учений уперше характеризує речення з використанням ілюстративного матеріалу з української мови. І. І. Огієнко зауважує: “<...> голос Могильницького в обороні “руської мови” пролунав голосом в пустелі” [104: 199]. Дослідник граматичних праць першої половини XIX ст. М. С. Возняк пише, що “хоч мова, якою писав Могильницький свою граматику, неприродна, все-таки він бодай старався написати свій твір по-українськи й тим відрізняється від таких, <...> які написали свої граматики в чужій польській мові”¹ [28: 7].

У 30 – 40-х роках, “період закордонної граматичної літератури” [118: 11], вийшли друком граматики, в яких використовують запозичену термінологію. “Grammatica slavo-ruthena...” М. М. Лучкая (1830 р.) написана латинською мовою, “Grammatik der Ruthenischen oder Klein-Russischen Sprache in Galizien...” Й. Левицького² (1834 р.) – німецькою. Теоретичні питання синтаксису у згаданих працях майже не опрацьовують. Лише остання граматика мала українське перевидання 1850 р., де зафіксовані терміни для видів підрядного зв’язку, запозичені з російської мови: *согласованіє слѣвъ, оуправленіє слѣвъ* (Левицький 1850: 143).

“Grammatyka języka ruskiego (malo-ruskiego)” Й. І. Лозинського (1936 р.) була написана польською мовою. Вона має дві частини: *elementarna* та *etymologiczna część grammatyki*. “Недостає в тій граматиці науки про пні і складні <...>” [28: 118]. Також відсутній синтаксис у “Граматиці малоруського язика для шкіл парафіяльних в Галіції” Т. Глинського 1845 р. (“О письменах”, “О частех мови”) (Там само).

“Grammatyka języka maloruskiego” І. М. Вагилевича, видана у 1845 р., також містила небагато синтаксичних термінів. Частково учений повторює термінологію І. Могильницького – *предложеніє, подлежащое, сказуемое*, щоправда, два останні в подальшому викладі граматичного матеріалу

¹ Тут і далі в цитатах дотримуюся варіантів написання, поданих в оригіналі праці

² Ця граматика була видана також під назвою “Grammatika jazyka ruskogo u Galicii, rozlozena na pytania i odpowidi”. W Peremysli, 1849.

замінює польськими – *podmiot, orzeczenie*. У цій граматиці зафіксована перша спроба номінації другорядних членів речення в українській мові, які І. М. Вагилевич називає *вторственными*. Приклади терміновживання свідчать про вплив граматики російської та польської мов. М. С. Возняк назвав граматику І. М. Вагилевича “підручником макаронізму, який вигнав на довший час живу мову з нашої ... науки” [28: 172].

Цінним джерелом фіксації української синтаксичної термінології є видана у Львові монографія М. С. Возняка “Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ ст.” (1911). Автор докладно описує змістове наповнення опублікованих українських граматик і невиданих рукописів першої половини ХІХ ст., серед яких є ті, що містять чимало синтаксичних термінів. Зокрема “Галицко-русская Грамматика для легчайшого выучения Галицко-русского Юношества сочинена Гавриилом Паславским” (1848), описана як “зшиток 33 аркушевих чверток білого паперу оправлений в мягкі обкладинки”, містить розділ *словосочиненіє*. У ньому йдеться про *предложеніє* та його частини *подлежащее, сказуемое, связку*. Розділ про синтаксис закінчується поділом речення на *простое* і *сложное* (Паславський 1848 – Возняк 1911: 193). Такі ж терміни для головних членів речення використовує Я. Ф. Головацький у першому розділі “Граматики Русского Языка” (1849).

М. С. Возняк також аналізує рукописну граматику Луки Слугоцького. “Мала граматика галицько-русского азыка до потреби школь народныхъ застосована, не только для всѣхъ въ Галиччинѣ жителей хотащихъ въ короткости освѣдомити ся зъ рускомъ азыкомъ и писмон обокъ польского письма в рускомъ нарѣчу, дуже пожитечна” у розділі *складніє* або *словосочиненіє* містить терміни *предложеніє* або *сенсь*, *головныкъ* або *подлежащее* (підмет), *оповѣдачь* (присудок), *предмѣть оповѣдача* (додаток). *Сенсь поединчыи, зложеный* може бути *голіи*, або *ослоненіи* або *розширеніи*. Також є згадка про *головніи, побочніи, попередніи* и *наступніи* речення (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188). На підставі наведених прикладів

можемо стверджувати, що автор намагався створити терміни, близькі до української мовної основи.

Автор фіксує терміни рукопису І. Жуківського під назвою “Грамматика Руского Языка для училищъ народныхъ. Сочиненія І. Жуковського”. У частині “О словосочиненіи” вміщено терміни-назви різновидів *составовъ* (речення): *прости* або *голи*, *розширеніи* або *убрани*, *скорочени*, *головни*, *прибocchi* або *подчинени*, *вставлени*, *стягнени*. Серед членів речення названо *подметъ*, *сказуемое* і *предметъ* (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 246).

Протягом першої половини ХІХ ст. автори граматики запозичують терміни з російської, польської, латинської, німецької мов. Важливою особливістю цього періоду є одночасне вживання кількох запозичених термінів для позначення одного поняття. Є підстави стверджувати, що в цей період засвідчено спроби творення термінів на ґрунті української мови, які будуть повторені в мовознавчих працях другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

1.3.2. Синтаксична термінологія в джерелах другої половини ХІХ – 20-х років ХХ ст.

Із другої половини ХІХ ст. розвиток синтаксичної термінології спостерігаємо в західноукраїнських граматиках. Через вищезгадані заборони українського слова центром граматичної думки постає Західна Україна. М. П. Лесюк зазначає, що галицькі мовознавці майже все ХІХ ст. “вели запеклу боротьбу з москвофільськими настроями і намаганнями москвофілів нав’язати Галичині великоросійську мову, а разом з нею – наукову термінологію” [87: 262]. Усі друковані видання, зокрема й наукові розвідки, були “в полоні мовного українсько-російсько-церковнослов’янсько-польського мовного суржику”, який перешкодив розвитку української наукової термінології [Там само].

Помітним досягненням, “кроком уперед” у теоретичному опрацюванні мовної системи І. І. Огієнко називає “Граматику руского языка” М. Осадци,

надруковану 1862 р. і перевидану 1864 і 1876 рр. [118: 13]. Дотримуючись логіко-граматичних основ кваліфікації синтаксичних явищ, учений використав найменування *пѳдметъ* і *присудокъ* для позначення головних членів речення (Осадца 1876: 170). М. Осадца повторює терміни, зафіксовані в працях першої половини ХІХ ст., і створює власні оригінальні назви для позначення речення та його типів: *положенъе – речення*, *положенъе наге – речення непоширене*; *розвитое, розширене – поширене* (Там само: 171). Автор поділяє речення на *просте (поєдинче)* і *зложене* за кількістю предикативних основ (Там само: 171). Зауважимо, що ці терміни в подальшому будуть повторені майже в усіх граматиках ХІХ – початку ХХ ст.

Заслуговує на увагу “Наука о положеню зложеномъ”, яка складає другу частину синтаксису граматики М. Осадци. У цій праці складне речення кваліфіковано як поєднання двох або більше простих речень. Не торкаючись питань структурної, семантичної й інтонаційної єдності, автор розвиває думку про поліпредикативність та біпредикативність складного речення. Речення, що складається з двох простих, він називає *поєдинчо-зложоноє*; якщо у структурі складного речення більше двох простих – *многократноє* (Там само: 205).

Усвідомлюючи синтаксичну рівноправність / нерівноправність частин складного речення, М. Осадца заклав основи вчення про складнопідрядне (*положеня пѳдряднїи*) і складносурядне (*положеня рѳвноряднїи*) речення (Там само: 206). Граматист дав характеристику типів підрядних частин складнопідрядного речення, серед яких виділив *относительнїи*, *высказующїи* и *вопросительнїи*, *заключительнїи*, *порѳвнательнїи*, *временнїи*, *причиннїи*, *винословнїи*, *намѳрительнїи*, *условнїи*, *допустительнїи* (Там само: 207 – 214). Також у цій граматиці є приклади вставних речень, що входять до складу головної частини складного речення й можуть бути опущені без порушення змісту. Автор називає їх *положеня втрученїи* або *межиметнїи* (Там само: 206).

“Методична граматика языка малорусского” П. М. Дячана (1865) та “Мала грамматика языка руского основана на подставе читанок для III и IV отряду школ головных в Царстве Аустрии употребляемых яко допомочна книга для учителей и препарандов” Г. Шашкевича (1865) майже без змін повторює терміни М. Осадци.

У Львові 1873 р. виходить друком “Грамматика руска для ужитку в школах людових в Галичині” О. О. Партицького. На думку Н. А. Москаленко, автор “один із перших оформлює фонетично за нормами української мови деякі відомі раніше терміни” [106: 172]. У цій граматиці вжито термін *складна* або *наука о рече́нахъ*. Багато уваги учений приділяє вивченню другорядних членів речення. Залежно від члена речення, який пояснюється, він виокремлює *поясняючи додатки підмета* та *поясненя присудко́вій* (Партицький 1873: 129, 130). Серед тих, які пояснюють підмет, виокремлено *прида́токъ* – означення, що входить до групи підмета й може бути виражене займенником, прикметником, числівником, а іменник у першому відмінку, який пояснює підмет, називається *прило́женем*. Іменник у другому відмінку (родовому) називається *допо́вненем*, іменник із прийменником – *выраженем приименникóвим* (Там само: 131). Експоненти зазначених термінів орієнтують то на значення члена речення, то на його частиномовну належність. Із другорядних членів речення, які пояснюють присудок виділено *пред́метъ*, (*блізший і дальший*) – *додаток (прямий і непрямий)*, і *означення прислòвникові* – *обставини* (Там само: 132, 133). На думку Н. А. Москаленко, терміни О. О. Партицького “дуже довгі, незручні для вжитку” [106: 173].

Більшість термінів для назв простого речення О. О. Партицький повторює такі ж, як і у М. Осадци, але є цікаві новотвори. Уперше використано термін *рече́не* на позначення *речення*. Така назва, очевидно, мотивована тим, що у XIX ст. усталеним було розуміння речення як судження – *судъ, мысль, думка*, що проказують словами: “*судъ, словами выраженный, се предложеніе*” (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 193);

“мысль словами выражена називає ся положеньем” (Осадца 1876: 170) та ін. Термін-новотвір О. О. Партицького з наголосом на першому складі фіксують вже граматики кінця ХІХ ст., (наприклад, Попович 1897: 69), і в подальших працях мовознавці в дефініціях демонструють його прозорість і правильну орієнтацію, *речення* – це щось *виречене*: “*Реченє* є гадка висказана словами” (Попович 1897: 69), “Гадка, виречена словами, є *реченє*” (Коцовський 1912: 3).

Як різновид простого речення О. О. Партицький створює термін *речене догадні*: “в котрих випущений підмет, або присудок, або одно і друге разом” (Партицький 1873: 156). Вивчення простого речення учений доповнює комунікативною диференціацією. Він вибудовує опозицію речень за стверджувальністю / заперечністю й відповідно позначає термінами *речене твердїше і заперечене* (Там само: 134).

1889 р. у Львові виходить “Грамматика руского языка для шкѣль середнихъ” О. М. Огоновського. В об’ємному розділі про синтаксис з’ясовано загальні поняття про речення, члени речення, відмінки, синтаксис займенників, дієслова та частки, складне речення та порядок слів у реченні. Використана термінологія така ж, як і у М. Осадци та О. О. Партицького: *реченє поєдїнче, (просте), / зложенї, наге / розширене* тощо (Огоновський 1889: 206, 207).

Вагомий внесок у розвиток синтаксичної термінології зробили С. Й. Смаль-Стоцький та Т. Гартнер. Їхня “Руска грамматика” була написана на Буковині (надрукована у Львові 1893 р.), але мала успіх і активно використовувалася в Галичині. Під назвою “Грамматика руської мови” вона зазнала перевидання 1907, 1914, 1922, 1928 рр. Джерелами були праці П. М. Дячана та О. М. Огоновського, з яких узято термінологію, переважно “те, що було кращого” [118: 21]. Власними силами намагалися створити термінологію відповідно до норм української мови. У праці “Про плян науки руської мови в гімназіях” 1893 р. С. Й. Смаль-Стоцький та Т. Гартнер долучилися до національного термінотворення й висунули низку вимог до

термінів: вони повинні бути “чисто рускі, зрозумілі навіть для дітей <...> (які б) вгадували істоту річи, а не були простим перекладом більше або менше недоладних технічних виразів інших мов” [118: 20].

Синтаксис у граматиці названо терміном *складня*, який багато дослідників вважають кращим варіантом для сучасної української мови замість грецького *синтаксис* (див., напр., [87: 261]). Основна синтаксична одиниця – речення. Для його позначення наведено 2 терміни – *реченя* і *гадки*. Як і в попередніх працях, визначення має логіко-граматичний характер: “*Реченє* – це *гадка* (думка), виражена словами” (Смаль-Стоцький 1893: 132). Зазначимо, що таке визначення було в граматиках майже до 20-х років ХХ ст. *Реченє поєдинче* (просте) протиставлене *зложеному*. Далі подано різновиди – *реченє еліптичне* (*гадка еліптична*), *стягнене*. Складне речення містить *побічне* (*підрядне*), яке відповідно також поділено на *еліптичне*, *стягнене*, *скорочене*, та *головне*.

Речення за характером висловлювання ще не мають термінологічного позначення, але зазначено характер вираженої в реченні думки: *твердження*, *бажанє*, *приказ*, *питанє* (Там само: 134). Автори граматики засвідчують власний погляд на речення, що виконує не лише репрезентативну функцію (служить для вираження думки), а й комунікативну. Отже, можемо стверджувати актуалізацію комунікативних орієнтацій в аналізі речення.

Головні й другорядні члени речення не диференційовано й названо спільним терміном *частини реченя* (гадки). Головні члени речення мають назви *підмет* і *присудок*. У цій граматиці відчутне прагнення створити граматичні терміни з прозорою семантикою на ґрунті народної мови. Більш зрозумілі, ніж у попередніх граматиках, терміни на позначення другорядних членів речення. Термін *прєдмет* – сучасний *додаток* є дуже вдалим. Він скеровує експонент власне на предметне значення члена речення, що є ключовою відмінністю від означення й обставини. Інші другорядні члени мають такі назви: *прідаток прислівниковий* – *обставина*, *прідаток прикметниковий* – *означення*, *прикладка* – *прикладка* (Там само: 134).

Згадана праця вирізняється новими поглядами на природу складного речення. Н. В. Гуйванюк стверджує, що “автори граматичної праці зуміли правильно визначити саму основу структурно-семантичної типології складних речень – семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами” [44: 9].

Класифікація складнопідрядних речень ґрунтується на логіко-граматичному підході. Подано такі типи підрядних речень (*роди речень (гадок) побічних*): *присудкові, підметові, предметові, прислівникові, прикметникові*. Прислівникові речення диференційовані за семантико-синтаксичними відношеннями: *наслідкові, замірові, причинові, припустові, порівнюючі, часові, умовні*. Також класифікація складнопідрядних речень заснована і на формально-граматичному рівні. За засобами зв'язку виділено *відносні, питайні та висказові* (Смаль-Стоцький 1983: 134). Теоретичне опрацювання речення за обсягом невелике. Вчені надають великого значення вивченню синтаксису відмінків.

“Руска грамати́ка” С. Й. Смалі-Стоцького і Т. Гартнера була високо поцінована мовознавцями. Зокрема, В. І. Сімович використав у “Практичній граматиці української мови” 1918 р. термінологію С. Й. Смалі-Стоцького. Н. В. Гуйванюк відзначила високий рівень наукового підходу до аналізу синтаксичних явищ та абсолютну новизну теоретичних засад [44: 11].

“Руска грамати́ка для шкіл народних” О. Поповича (1897 р.), видана у Відні, повторює номінації С. Й. Смалі-Стоцького та Т. Гартнера. Праця доповнена термінами на позначення понять синтаксису складного речення. Автор виокремив *співпорядкові і підпорядкові* речення (у сучасній терміносистемі – складносурядні та складнопідрядні) (Попович 1897: 90).

Уже наприкінці XIX ст. покращилися умови для формування й становлення української наукової мови. Це пов'язано зі створенням у 1892 р. Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. “Записки Наукового товариства імені Шевченка” (ЗНТШ) виходили друком із часу створення товариства і до 1937 р. у Львові. На сторінках видання друкували свої праці М. С. Возняк,

Є. К. Тимченко, І. І. Огієнко, С. Й. Смаль-Стоцький та ін., які крім теоретичних аспектів граматики розглядали проблеми української лінгвістичної термінології. Дослідники звертали увагу на особливості термінотворення й практичні поради до нього.

Можемо стверджувати, що в західноукраїнських граматиках другої половини ХІХ ст. засвідчено вживання сучасних термінів *синтаксис*, *підмет*, *присудок*, *прикладка*, *речення (реченє)*, *еліптичне речення (еліптична гадка)*. Актуалізація комунікативних характеристик в аналізі речення спричинила появу термінів на позначення типів за *стверджувальністю / заперечністю*. Автори граматик також розпрацьовують терміни, які відбивають різновиди складного речення, типи складнопідрядного речення тощо

Продовжуючи національні традиції в термінотвірному процесі, закладені західноукраїнськими граматистами ще в ХІХ ст., на початку ХХ ст. автори використовують власне-авторські номінації й наполягають на тому, що кожен учений обирає вдалу на його думку термінологію “і тим всім дає матеріал для майбутнього вироблення одностайної найкращої термінології” (Шерстюк 1907: 3). І. І. Огієнко справедливо зауважує, що розвиткові української термінології перешкоджали умови, в яких перебувала наука: “Для належного розвою своєї наукової мови Україна не мала головної основи, – школи, а тому мова ця розвивалася не організовано, розвивалася зусиллями окремих одиниць, а не інституцій” [104: 199].

На початку ХХ ст. розвиток синтаксичної науки української мови засвідчено й у східноукраїнських мовознавчих працях після видання “Маніфесту громадянських свобод” 17 жовтня 1905 р. імператором Миколою II та втрати чинності Емського указу [148: 145]. Джерелами синтаксичної термінології початку – 20-х років ХХ ст. постають граматики П. Ф. Залозного, О. Б. Курило, М. П. Левицького, І. С. Нечуя-Левицького, В. І. Сімовича, Г. П. Шерстюка та ін., а також низка підручників з української мови.

У підручнику П. Ф. Залозного “Коротка граматика української мови” (1906 р., доповнені видання 1913, 1917, 1918 р.) ужито новотвори: *слова поклику і вкидні, речення вкидне, бесіда пряма й коса* та ін. (Залозний 1917: 22, 46). “Коротка українська граматика для школи” Г. П. Шерстюка (1907), призначена для початкової школи та, окрім усталених, містить авторські терміни: *додаток наричний, додаток приложний* тощо (Шерстюк 1907: 6). Формально-синтаксичну типологію речення здійснено відповідно до наявності / відсутності другорядних членів: речення *просте* (за сучасною термінологією – *непоширене*) та *розширене* (тобто – *поширене*) (Там само).

“Методична граматика руської мови”, написана В. І. Коцовським та І. М. Огоновським та видана у Львові 1912 р., фіксує значну частину синтаксичної термінології граматики С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера. Складня починається вивченням речення (гадки). Речення, що має одну граматичну основу, називається *поєдинчим* (Коцовський 1912: 74), складне речення – як у попередніх граматиках – *зложене* (Коцовський 1912: 85).

Наведена в граматиці С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера диференціація речень за комунікативною ознакою у граматиці В. І. Коцовського та І. М. Огоновського вжита без змін. Цю тезу автори доповнюють думкою про те, що кожне з вищезгаданих типів речень може бути *твердяче і заперечаюче* (Там само: 76).

Головні члени речення *підмет* і *присудок* мають різновиди за способом вираження: *присудок зложений, підмет зложений* (Там само: 86). Другорядні члени речення мають назву *пояснюючі додатки*. Їх диференційовано на *пояснюючі додатки іменника* (*додатки прикметникові* – *означення*) та *пояснюючі додатки дієслова і прикметника* (*прєдмет* – *додаток, придаток прислівниковий* – *обставина*) (Там само: 77–80).

Уперше вжито синтаксичні терміни *речене очерковé* (*періода*), *вста́влене, пропусковé* (Коцовський 1912: 86, 87, 90). Терміни на позначення типів підрядних речень представлені з незначними відмінностями від тих, що зафіксовані в граматиці С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера: замість

умовні – услівні, замість *припустові* – *припускові*, *прислівникове* і *прикметникове* побічні речення об'єднані в один вид – *придаткове* (Там само: 87, 88).

За народну основу української мови й термінології виступив І. С. Нечуй-Левицький. Свої погляди щодо термінотворення він висвітлює у власній граматиці “Грамматика українського язика”, надрукованій у Києві 1914 р., у статтях “Сьогочасна часописна мова на Україні” (1907 р.), “Криве дзеркало української мови” (1912 р.). У своїй граматиці автор використовує синтаксичні терміни, зовсім відмінні від термінології попередників. Дуже часто вживає два, а то й три терміни для позначення одного поняття. Розділ “Синтаксис” дослідник традиційно починає з вивчення *простого* (чи не єдиний термін, що став нормативним у сучасній синтаксичній терміносистемі), або *коротенького* і *складчастого* *речень* (відповідно – *простого* і *складного*). За наявністю / відсутністю другорядних членів відповідно використовує терміни *поширені*, або *розвиті*, й *непоширені* *речення* (Нечуй-Левицький 1914: 3, 4). На відміну від авторів попередніх граматик, І. С. Нечуй-Левицький дібрав терміни для *речень* за комунікативною ознакою: *оповідальні*, *питальні*, *викрикувальні* (Там само: 5).

І. С. Нечуй-Левицький свідомо намагався відійти від скалькованих термінів. Замість терміна *підмет* пропонує більш мотивований – *діяльник*, а замість *присудок* – *скажуєме*. (Там само: 7). Для позначення другорядних членів трапляється використання трьох терміноодиниць. Зокрема, сучасний термін *додаток* представлений у граматиці І. С. Нечуя-Левицького як *додатки*, *додаткові слова*, *доповнювальні слова* (Там само: 7–11).

Випрацьовано також класифікації кожного з другорядних членів речення: *додатки*, (*додаткові слова*, *доповнювальні слова*) поділено на *прямі* і *побічні* (відповідно *прямі* і *непрямі*), *слова* *обзначувальні* (сучасний термін – *означення*) мають різновид – *прикладник* (сучасний термін – *прикладка*), *слова* *обставні* (суч. терм. – *обставина*) розрізняються за часом, місцем, способом діяння, причини, цілі й мети (Там само: 7–15).

Складне речення (*речення складчасте*) має структурні частини: *самостійне, або головне, або незалежне і додавальне або залежне* (відповідно головне і підрядне). Різновиди додавальних позначені згідно з назвами другорядних членів речення: *обзначувальні, доповнювальні* (додаткові), *обставні* (обстави часу, місця, способу діяння, причини, цілі або мети) (Там само: 33–37).

Привертає увагу те, що синтаксичних термінів, які постали нормативними в сучасній лінгвістичній науці, зовсім мало. Наведені вище ілюстрації свідчать про прагнення І. С. Нечуя-Левицького до оригінальності в термінотворчому процесі. Наприклад, для позначення простого речення наведено синонімічний термін *коротеньке речення*, у якому суфіксальна морфема *-еньк* має експресивне навантаження, небажане спеціальній лексиці.

Автор прагнув створити термінологію, засновану на народній мовній основі, яка б “придбала собі форми як мога більше народні, як мога більше зрозумілі” [118: 37]. Водночас граматики І. С. Нечуя-Левицького яскраво ілюструє труднощі, які супроводжували процес творення української граматичної термінології. Автори грамастик свідомо подавали декілька термінів для позначення одного поняття, вводили до термінологічного обігу терміни-новотвори, що було позитивним явищем на етапі відбирання правильно орієнтованих термінів на позначення синтаксичних понять.

Приклад нетрадиційного терміновживання засвідчено в “Українській граматиці для самонавчання” М. П. Левицького, виданій у м. Ромни (1918). У розділі “Складня” або “Сінтаксіс” представлено терміни *речення просте* для позначення непоширеного, *складне* – для поширеного (Левицький 1918: 95); *речення сполучене* – речення складне (Там само: 96); *речення зложені* – ускладнені (Там само: 116).

“Практична грамика української мови” В. І. Сімовича, що мала два видання – 1918 і 1921 рр. в Наддніпрянській Україні, містить розділ “Складня”, у якому поглиблено теорію речення, його членів та типів. Зокрема, автор обирає оригінальні терміни для речень за комунікативною

ознакою: *оповідні, запитові, приказові, бажальні, заперечні речення*. Для номінації *стверджувальних речень* обирає термін *притакливі*, який уперше вжитий саме в цій граматиці. Речення, яке презентує одну думку, названо *поєдичним*, або *простим*, а їх поєднання – *зложеним* (Сімович 1918: 273). Також В. І. Сімович розглядає *голе (непоширене) речення*, яке має лише *підмет і присудок – головні частини*, та *поширене додатковими (побічними) частинами речення: предметами (додатками), прислівниковими та прикметниковими додатками (означеннями й обставинами)* (Там само: 277).

Грамотист долучає семантичний аспект до характеристики підмета. Вперше введено поділ на *підмет граматичний*, що стоїть у першому відмінку, та *підмет логічний*, що може вживатися в будь-якому відмінку (йдеться про сучасний *семантичний суб'єкт*). Фактично у реченні є виконавець дії, але граматично він не оформлений: *мете снігом*. Серед присудків учений виділив такий різновид, як *присудок прикметниковий: Дівчина (є, була) гарна* (Там само: 279). Класифікацію *складнопідрядного (нерівнорядно-зложеного) й складносурядного (рівнорядно-зложеного) речення* учений повторює за С. Й. Смаль-Стоцьким і Т. Гартнером (Там само: 302).

Серед граматик першої половини ХХ ст. цінними джерелами постають ті, які через ідеологічні причини не могли бути залучені до наукових розвідок з історичного термінознавства. Зокрема, поза увагою дослідників у радянському мовознавстві залишилися праці О. Б. Курило. Крім систематизації і впорядкування ботанічної номенклатури, медичної та хімічної термінології, О. Б. Курило долучилася до граматичного термінотворення. Наукова спадщина О. Б. Курило є невід'ємним складником комплексного дослідження історії розвитку української синтаксичної термінології на тлі попередніх досягнень мовознавців. Дослідниця суттєво розвиває синтаксичну теорію й термінологію в “Початковій граматиці української мови”, виданій у Львові 1921 р.

Основною синтаксичною одиницею у граматиці є *речення*. Його визначення ґрунтується на усталеному у ХІХ ст. логіко-граматичному підході: “кожна висловлена думка зветься реченням” (Курило 1921: 3). Вивчення синтаксису починається з простого речення, основу якого становлять головні частини речення: *підмет* і *присудок*. Дослідниця диференціювала присудок за формальними ознаками. Присудок, виражений одним словом, названо *звичайним*, а присудок, що складається з двох слів, – *зложеним*. З огляду на відсутність одного з головних членів виділено *безпідметові* та *безприсудкові речення* (Там само: 6).

Другорядні члени речення виділено за структурними й семантичними ознаками. Для їхнього позначення вжито терміни *предмет* – додаток, *придаток прикметниковий* – означення, *приложення* – прикладка як різновид означення і *придаток прислівниковий* – обставина (Там само: 8). О. Б. Курило подає семантичну типологію обставинних поширювачів: *придаток прислівниковий часу, місця, способу, ціли, причини* (Там само: 10 – 12).

Також дослідниця відзначає можливість функціонування синтаксично ізольованих компонентів речення, які “показують до кого або до чого звертаємось” і добирає термін із прозорою семантикою – *слова зовні* від “звати” (Там само: 14). Для позначення членів речення, що виражають однотипні поняття й перебувають в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення – однорідних членів речення, ужито термін *однорядні частини речення* (Там само: 16).

Вагомим здобутком у “Початковій граматиці української мови” було випрацювання термінології складного речення, яке О. Б. Курило називає традиційним у той період для західноукраїнських граматик терміном, – *речення зложене*. З огляду на формально-синтаксичні і семантичні ознаки дослідниця виділяє *рівнорядні зложені речення* (складносурядні), коли “одно речення не залежить від другого”, і *нерівнорядні* (складнопідрядні) *зложені речення*, у яких “одно речення відповідає на питання другого речення” (Там

само: 19). У структурі нерівнорядного речення виділено *головне і побічне речення* (Там само: 20).

Відзначимо, що диференціація складнопідрядного речення в “Початковій граматиці української мови” здійснена за логіко-граматичним (традиційним) принципом, основи якого були закладені в західноукраїнських мовознавчих працях XIX – поч. XX ст. У розмежуванні підрядних частин О. Б. Курило спирається на семантичні особливості цих конструкцій. Питання від головного до побічного речень визначають синтаксичну роль підрядної частини як розгорнутого члена речення. Класифікація майже повністю збігається із сучасною. Дослідниця виділяє такі *типи побічних частин у нерівнорядному зложеному реченні: підметове, присудкове, прикметникове, предметове, прислівникове*. Останнє має семантичну типологію: *побічне прислівникове місця, часу, способу, причини, ціли, порівнявче, умовне й припустове* (Там само: 22–25). У сучасній логіко-граматичній класифікації ці типи доповнено підрядними обставинними *наслідку і пояснювальними* (наприклад, Шульжук 2004: 258).

Також О. Б. Курило звертає увагу на функціонування такого засобу вираження суб’єктивної модальності (передає ставлення мовця до висловлюваної думки), як *вставні речення* (Курило 1921: 32). Окремо дослідниця розглядає специфіку синтаксичних конструкцій із чужою мовою, що реалізуються *прямою і непрямою мовою* (Там само).

У праці О. Б. Курило “Уваги до сучасної української літературної мови” (1925 р.) схарактеризовано стилістико-синтаксичні особливості української мови на прикладі народної творчості і красного письменства. Загалом праця має практичний характер і показує суттєві відмінності у слововживанні й поєднанні слів у реченні української та російської мов, оскільки сучасну українську літературну мову почали підганяти під літературний варіант російської мови. Дослідниця не мала змоги розмежувати явища синтаксичні й стилістичні, подекуди залучила факти з морфології та семасіології. Синтаксична термінологія майже не відрізняється від сучасної, а наявність

синонімів і пояснень усуває труднощі в її розумінні: *складня* – синтаксис; *предикат* – присудок тощо (Курило 1925: 186). Авторка покладає сподівання на майбутню усталеність української наукової мови й досягнення відповідного культурного рівня.

Основну увагу в дослідженні приділено рідковживаним синтаксичним конструкціям, часто діалектним формам мови. Авторка розглянула специфіку їхнього вживання й знайшла відповідні номінації. На матеріалі народної творчості виокремлено особливий тип синтаксичних утворень – *іменні конструкції (бездієслівні звороти)*. Так речення на зразок: “*Ой чия пшениця, що довгії гони? Чи не того козаченька, що чорнії брови?*” дослідниця кваліфікує як *іменні гіпотактичні (підрядні) речення*, а конструкції на зразок: “*козак – чорнії брови*” – як *паратактичні (сурядні) сполучення* (Там само: 137). Також розглянуто безпідметові звороти, вживання яких більш притаманне українській мові, ніж російській (Там само: 139). У підсумку праці авторка подала “хибно вживані” в українській мові слова (тобто російські кальки) й аргументовано вказала можливі правильні варіанти слововживання: “поданими тут фактами я б рада прислужитися сучасній літературній мові тим, щоб допомогти їй зійти з російської підстави, набігти живої народної тропи <...>, що йшла нею літературна мова давняшніх українських письменників...” (Там само: 214). Дослідниця переконана, що українська мова має багатий арсенал народної мови, яку можна й потрібно використати, щоб дійти природнім, а не штучним шляхом до високого культурного рівня.

Серед інших граматик та підручників цього періоду, в яких було створено оригінальні синтаксичні терміни й збережено традиційні, потрібно згадати такі праці: “Украинский язык” О. Н. Синявського (1923 р.), “Українська мова” М. К. Грунського і Г. О. Сабалдира (1926 р.), “Українська мова. Практично-теоретичний курс” П. Й. Горецького та І. Шалі (1929 р.), самовчитель “Техніка української мови” О. Ізюмова (1926 р.), “Нарис історії

української мови” П. П. Бузука (1927 р.), “Українська мова” М. Наконечного (1928 р.) та ін.

З-поміж названих праць є такі, у яких домінує формально-граматичний підхід до вивчення синтаксичних явищ. М. К. Грунський і Г. О. Сабалдир досліджують формальний зв’язок між компонентами синтаксичних одиниць, виражений відповідними мовними засобами. Вони розглядають *залежність слів*, “такий зв’язок між словами, коли одно слово, головне, вимагає від другого певної форми, і ця форма не узгоджена з формою головного слова (таким словом буває здебільшого дієслово)” (Грунський 1926: 65). У межах цього зв’язку виділяють *залежність безпосередню: принести книгу, води; залежність посередню* або *залежність з прийменником: вибіг на вулицю, розмовляти зі мною* (Там само: 66). Формально-граматичний підхід появляється послідовно виявляється в диференціації складнопідрядного речення – *нерівнорядно-сполученого*. Розмежування основних типів здійснюється за *злучним словом*: що; який; котрий, котрий; хто, той; хто, кого; щоб; коли – тоді; коли – то (Там само: 85–87).

Оригінальністю в синтаксичному термінотворенні вирізняється праця П. Й. Горецького та І. Шалі. За комунікативною орієнтацією виділяють *речення-питання, речення-розповідь, речення-оклик*. Термін *просте речення* застосовують до непоширеного речення: “речення, що має в собі тільки підмет і присудок...”, а речення з одним предикативним центром названо *нескладеним реченням* (Горецький 1929: 253).

Автори праці розвинули вчення про формальний зв’язок між компонентами синтаксичних одиниць (зв’язок слів у мові) й виокремили три форми зв’язку. Крім *залежності* або *підрядності (посередньої та безпосередньої)* ідеться також про *узгодження*, “коли формою одні слова згоджуються з іншими” і *прилягання*, “коли слова вільно в’яжуться з іншими і прилягають до них” (Там само: 153). У підручнику є докладні схеми, які презентують три види зв’язку в реченнях.

Новим у вивченні синтаксису в граматиці П. Й. Горецького та І. Шалі було усвідомлення функціонування членів речення, які мають додаткове змістове навантаження й виражають додаткову предикативність. Дослідники вводять термін *відокремлений член речення*, що позначає “вирізнену від інших слів речення частину” (Горецький 1929: 233). Чіткої диференціації членів речення, які відокремлюються, немає, але подано опис їхньої частиномовної презентації: *прикметник, дієприкметник, дієприслівник*.

Із початку ХХ ст. синтаксичні терміни постають також об’єктом лексикографічного представлення. Цінним джерелом, яке підсумовує граматичну термінологію в контексті її історії, є праця І. І. Огієнка “Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її” (1908) (Огієнко 1908). За спостереженнями вченого, в Україні постійно точилися і продовжують точитися суперечки “за форму та термінологію”, тому, на його думку, потрібно виходити з такого стану, за якого “що ні письменник, то свій власний правопис, що ні вчений – своя власна термінологія...” [118: 2]. Учений систематизував й узагальнив історію української граматичної термінології. Як підсумок здобутків мовознавців, автор подав вичерпний довідник граматичних термінів, із яких чимало синтаксичних. Словникові статті презентують терміноваріанти з різних джерел, поданих зі скороченнями:

Синтаксисъ. *Syntaxis.*

Сочиненіє словъ – *Смотрицкій, Лучкай.*

Skladnia – Копч.

Skladna – Нанка.

Словосочиненіє – *Греч, Ваг., Гол.*

Синтакса – *Србска синт., Р. пр.,*

Словосочиненъє – *Ос., Дяч. і т. д.*

І. І. Огієнко здійснив спробу зібрати всі мовознавчі терміни й простежити, як вони змінювалися протягом усіх історичних періодів

вивчення мовознавцями граматики української мови. Праця фіксує терміни від граматик Лаврентія Зизанія, Мелетія Смотрицького, О. П. Павловського, І. М. Вагилевича, Й. В. Левицького, М. М. Лучкая до сучасних авторіві граматичних доробків. Тому список скорочень до словника – це дуже цінна бібліографія для кожного дослідника лінгвістичної термінології. Словникові статті містять номінації з багатьох джерел, які сьогодні не доступні науковцям. Зауважимо, що в радянські часи вчені не мали змоги залучити до джерельної бази своїх праць згаданий словник з огляду на екстралінгвістичні (ідеологічні) чинники.

Також словник мав великий вплив на подальші праці мовознавців, які намагалися дотримуватися правил термінотворення, викладених у цій праці. Провідним принципом І. І. Огієнко вважає творення термінів “з такого коріння, що існує в живій українській мові...” [118: 9]. Термінологія має бути українською і зрозумілою: “кожний термін повинен повстати з українського коріння <...>, бажано б, щоб граматичний термін подавав одне розуміння, а не декілько, щоб слово, яким його висловлено, не викликало в нас інших, зайвих асоціацій...” [Там само: 9]. Не менш важливим у термінотворенні І. І. Огієнко вважав те, щоб кожен термін своєю будовою не суперечив законам фонетики і морфології української мови, а також щоб термінологія будувалася на певних засадах, а не була “мішаниною принципів формальних, логічних і граматичних...” [Там само]. І тільки дотримуючись цих правил, філолог зможе створити українську граматику, доступну кожному.

І. І. Огієнко наголошує на тому, що українську наукову термінологію починають виробляти на народній основі досить давно й великих труднощів тут немає: “терміни лікарські або ботанічні маємо в народі, – їх тільки треба там пильніше пошукати...” [118: 8]. А от із граматичною – складніше, через абстрактність самої науки: “В народній мові ми знайдемо терміни *горлянка*, *бешиха*, *півоня*, але термінів для *subjectum*, або назв відмінків ми не знайдемо. Виходить, що автор граматики повинен сам витворити граматичні терміни” [Там само]. Учений справедливо зауважує, що на сучасному йому

етапі українська граматична термінологія лише формується, і негативним чинником є вплив російської. Він переконливо доводить, що остання не має власної граматичної термінології, яку має, наприклад, польська мова. Недоліком російської термінології є вироблення на чужому ґрунті, неможливість встановлення етимології: “Що таке ... *надежь, наклоніє, залогь, причастіє, междометіє, подлежащее?* Яку гадку вони собою виявляють? Чи вони вказують на значінні слова, чи на його формальну сторону? Або візьмемо назви відмінків – *родительный, винительный* ... – що тут родить, що тут обвинувачує – Біг його святий знає...” [Там само: 7]. Учений характеризує російський варіант граматичних термінів як невідале явище, що не дає тієї характеристики поняттю, яке повинен давати, тоді як українська граматична термінологія, яка лише починає формуватися, може стати зрозумілою, прозорою, заснованою на живомовній основі. Детальніше про працю І. І. Огієнка див.: [63].

Перекладні словники і термінологічні покажчики у виданнях “Українського правопису” (1918), (1926), містять невелику кількість синтаксичних термінів, зокрема тих, що стають загальноприйнятими в граматиках і підручниках української мови.

Прагнення унормувати українську наукову мову й застерегти авторів грамастик від немотивованого використання термінів, узятих із російської мови, які “з погляду новішої граматики, можуть бути зайві”, здійснено в праці під назвою “Грамматична термінологія і правопись, ухвалені Комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві” (1917). Кількість термінів, що закріпилися в сучасній синтаксичній термінології, незначна, проте це були перші кроки до її уніфікування: *речення просте / складне, поширене / непоширене, додаток, означення, обстава, діяльник, вислов* та ін. (ГТП 1917: 5).

Приблизно в 1917 – 1918 р. (рік видання відсутній) видано “Українську граматичну термінологію” в Катеринославі, ухвалену Катеринославським учительським товариством. Підручник містив небагато синтаксичних

термінів, проте номінації для типів простого речення стали нормативними в сучасному синтаксисі української мови: *просте, скорочене, стягнене, вставне* (УГТ 1917: 3 – 8). Також небагато термінів представлено в “Словнику московсько-українському” (1918) В. Дубровського: *додаток або доповнення, речення, обставина, діяльник або підмет, присудок, придаток прикметниковий, складня* (СМУ 1918: 89, 357, 259, 323, 435, 270, 443). “Словник російсько-український” (1926) О. П. Ізюмова (Ізюмов 1926) та “Мадярьсько-руський словар” (Magyar-Ruszin szótár), виданий в Ужгороді (1928) (МРС 1928), містять синтаксичні терміни на позначення головних і другорядних членів речення та типів речення.

Кодифікації української синтаксичної термінології, як і термінології загалом, сприяло створення головних наукових осередків України – Української академії наук (УАН, 1919 р., з 1921 р. ВУАН – Всеукраїнська академія наук) та Інституту української наукової мови (ІУНМ, 1921 р.) ІУНМ було створено на базі Правописно-термінологічної комісії при історико-філологічному відділі ВУАН і Термінологічної комісії Українського наукового товариства в Києві, яке функціонувало з 1907 р. На сторінках друкованих видань цих інституцій висвітлювали спеціальні мовознавчі проблеми, в яких було порушено дискусійні питання теорії і практики терміноутворення, виділені основні тенденції розвитку термінологічної науки на національній основі.

Великим здобутком усіх відділів ІУНМ було вироблення найкращої наукової методології для творення термінів й укладання термінологічних словників. Домінуючим фактором у цій справі було використання національної термінології і терміноутворення на народній основі. І. І. Огієнко відзначив, що саме “цим українська термінологія розійшлася з російською, яка здавна будується на інтернаціональній підставі” [Огієнко 2004: 102]. Крім цього, Інститут розпочав публікування свого періодичного видання, присвяченого проблемам наукової термінології. “Вісник Інституту

української наукової мови” побачив світ двома випусками – 1928 і 1929 рр. [Там само].

Терміновірна діяльність західноукраїнських граматистів М. Осадци, О. О. Партицького С. Й. Самаль-Стоцького, Т. Гартнера, О. І. Огоновського та ін., а також східноукраїнських – П. Ф. Залозного, О. Б. Курило, М. П. Левицького, І. С. Нечуя-Левицького, Г. П. Шерстюка та ін., функціонування українських наукових центрів, які впроваджували термінознавчу та терміновірну діяльність (ВУАН, ІУНМ), створили сприятливі умови для розвитку синтаксичної термінології української мови.

Протягом другої половини XIX ст. закріплено терміни на позначення головних членів речення, комунікативних типів речень, підготовлено ґрунт для номінацій другорядних членів речення, типів складного та різновидів складнопідрядного речень. Із початку XX ст. до 20-х років зароджуються терміни на позначення типів простого речення, синтаксичного зв'язку й синтаксичних відношень. Також учені розглядають синтаксис частин мови, відмінків, аналізують рідковживані конструкції в українській мові. Кількісні зміни в термінології постали наслідком докладнішого вивчення синтаксичних явищ, категорій, визначення типів синтаксичного зв'язку, створення класифікацій основної синтаксичної одиниці – речення.

Збагачення теоретичної бази синтаксису української мови сприяло активізації пошуку терміноодиниць для позначення нових понять. Кожен учений намагався створити власний термін для функціонування в науковому середовищі. Граматичні праці кінця XIX – 20-х років XX ст. фіксують одночасне вживання декількох термінів на позначення одного поняття. Поступово теоретичні аспекти термінотворення починають займати вагоме місце у дослідженнях мовознавців. Здійснено спробу комплексної презентації історії граматичної термінології, формування чітких принципів термінотворчого процесу й вимог до термінів, одна з яких проголошувала національну мовну основу.

1.3.3. Синтаксична термінологія української мови в джерелах 30-х – 50-х років ХХ ст.

На початку 1930-х рр. розвиток української лінгвістичної науки був позначений позанауковими чинниками. Радянський уряд встановлює контроль у всіх сферах суспільного життя. Поступово відбувається сповільнення наукових досліджень з української мови. Починається цілеспрямоване втручання у внутрішній розвиток української мови та зближення її з російською. У мовознавчих працях 30-х років ХХ ст. засвідчено продовження традиції використання національної мовної основи у формуванні синтаксичної термінології української мови. Такі вчені, як О. Б. Курило, К. Т. Німчинов, І. І. Огієнко, М. П. Перегінець, О. Н. Синявський, М. М. Сулима та ін. підтримують вимогу термінотворення на ґрунті народної мови, за що їхні розвідки згодом отримують нищівну критику і звинувачення у націоналізмі. З'являються статті з дискредитацією наукових доробків українських мовознавців. Зокрема, Н. А. Каганович у статті “Проти “народництва” в мовознавстві (Куди йде українська літературна мова?)”, звинувачує А. Ю. Кримського, О. Б. Курило, М. М. Сулиму у використанні мови, яка “відстала від сучасності, вона не може дати досить засобів, що допомогли б відбити надзвичайно складне мислення людини доби соціалістичного будівництва” [62: 61]. Подібні звинувачення виголошують К. Т. Німчинов у брошурі “Проти націоналістичного шкідництва в синтаксисі української літературної мови” (1934 р.), П. Й. Горецький та І. Кириченко у статті “Національне шкідництво в синтаксисі сучасної української літературної мови”, С. Василевський “Добити ворога” та ін. [163: 3].

1933 р. організовано спеціальну комісію під керівництвом А. Хвилі, завданням якої було перевірити роботу в галузі мовознавства. Комісія розглянула питання “про національну небезпеку на мовному фронті і боротьбу проти неї, про термінологію, граматику, правопис і план словникової роботи” [Там само: 4]. Після виконання цього завдання

звинувачено Інститут української наукової мови, який став на шлях “вигадування, підміни відомої і потрібної термінології <...> спільні в українській з російською мовою терміни ліквідували, вигадуючи штучні, так звані українські самобутні” [Там само: 14]. Після перегляду словників комісія доходить висновку, що вони становлять перешкоду між українською та інтернаціональною науковою термінологією.

Праці багатьох мовознавців викликали осуд прихильників марксистсько-ленінської лінгвістики і звинувачення в націоналізмі на мовному ґрунті: “<...> такі автори як Тимченко, Курило, Смеречинський, Сулима, Осипів з певною націоналістичною настановою підходили до використання мовної спадщини минулого. Вони орієнтували сучасну живу мову на мову минулих століть” [Там само: 40]. У галузі термінології намагання створити термін на українській основі не схвалювали і вважали штучним процесом: “так звана “термінологічна” робота була спрямована на відрив <...> від російської мови” [Там само: 14]. Осуд, переслідування вчених і вилучення з обігу їхніх наукових праць послугували ігноруванню досягнень українських лінгвістів.

Закономірним наслідком такої мовної політики постало те, що частина цінних мовознавчих доробків про синтаксичну будову української мови, які не підтримували зросійщення української наукової мови, стала недоступною: М. М. Сулима “Лекції з української синтакси” (1928 р.); С. С. Смеречинський “Куди йде українська мова (До питання про предикативний номінатив та предикативний інструменталь в українській мові)” (1928 р.), “Способи відносної (релятивної) сполуки в українській мові” (1929 р.); К. Т. Німчинов “Грамматика української мови. Синтаксис” (1934 р.), тощо. “Нариси з української синтакси у зв’язку з фразеологією та стилістикою” (1932 р.) С. С. Смеречинського найбільше зазнали нищівної критики [163]. Очевидно, тому дослідження С. С. Смеречинського не наслідують і взагалі майже не згадують українські синтаксисти.

У 1930 р. вийшла друком перша збірка праць Секції граматики 2-го Сектору живої мови Науково-дослідного інституту мовознавства ВУАН

(Всеукраїнської академії наук) під назвою “Збірник секції граматики української мови”. У передмові до збірника редактор О. Б. Курило визначила пріоритетні завдання започаткованого видання, серед яких дослідження історичного розвитку мовних явищ, представлених у сучасній українській літературній мові; вивчення синтаксичних, стилістичних і словотвірних проблем; лексикографічна робота тощо. Студії повинні були стати “за базу до наукової української граматики” [83: 5] і відтворювати глибоку наукову дискусію для майбутнього розвитку граматики та її термінології: “секція граматики має за одно з завдань подавати до широкого відома надбання науки мовознавства, щоб сприяти свідомому сприйманню тих процесів, які відбувалися й відбуваються в українській мові” [Там само: 3]. До першого видання збірки О. Б. Курило подала працю практичного характеру “Про українські безпідметові конструкції з присудковими дієприслівниками на -но, -то” [Там само: 34]. Але, на жаль, розгортання боротьби з мовознавцями проти проявів націоналізму в наукових доробках стало причиною припинення видань “Збірника секції граматики української мови”.

“Загальний курс української мови” за ред. Л. А. Булаховського (1931 р.) містить лекцію з синтаксису К. Т. Німчинова “Синтакса простого речення” (Німчинов 1931). У ній розглянуто типи простого речення, а також подано терміни-назви на позначення еквівалентів речень: *уривки речень, еквіваленти речень, рівновартники* (Там само: 282): “деякі словосполучення нашої мови, хоч і не становлять собою такого типу, що ми б залічили його до типу речень, проте відчуються, як *уривки*, частини можливих *речень*: “*щасливо!*”, “*усього найкращого!*” (Там само); “слова мають силу заступати речення ... звемо ці слова *еквівалентами (рівновартниками речень)* (тут і далі в цитаті виділення курсивом наше. – Ю. Ч.): *Пробі! Рятуйте, люди добрі!*”; “існують у нашій мові ще особливі слова, що мають присудкову силу і вимовлені з інтонацією речення становлять ніби *рівновартника речення*: *На! Шкода! Геть!*” (Там само).

У “Підвищеному курсі української мови” за ред. Л. А. Булаховського (1931 р.) є три лекції М. П. Перегінця: “Синтаксичне вживання граматичних форм: Лекція VIII”; “Синтакса простого речення: Лекція IX”; “Синтакса складного речення: Лекція X” (Перегінець 1931(8); Перегінець 1931(9); Перегінець 1931 (10).

У лекції VIII учений вивчає підрядне словосполучення і чітко визначає його компоненти й мотивоване термінологічне позначення: керівний член таких пар зветься *осереддям*, несамоствійний, залежний – його *означенням*, а такі пари – *групами* (Перегінець 1931(8): 4). Синтаксичний зв’язок, “без якого неможлива організація окремих слів у певній синтаксичній одності, зветься *потрібний (конечний)*” (Там само: 8), опозицію цьому типові становить *вільний зв’язок* (Там само: 8). У лекції IX М. Перегінець класифікує еквіваленти речення, які називає *наказові форми-рівноцінники* (еквіваленти) *речень* або *синтаксичні уламки*: а) *випадкові*, б) *змеханізовані, закам’янілі уламки*: “змеханізовані уламки це готовий уже шаблон... відмінно від *випадкових*, ці уламки дуже часто становлять ізольовані мовні акти: Доброго ранку, Всього найкращого, До побачення...” (Перегінець 1931(9): 33). Лекція X містить терміни на позначення різновидів складного речення та зв’язку у них: *рівнорядний тип речень, підрядна сполука речень, співпідрядність* (Перегінець 1931 (10): 21, 24). Термінологічний матеріал праць К. Т. Німчинова та М. П. Перегінця свідчить про намагання учених не наслідувати, а виробити прозорі терміни на українськомовній основі.

У 30-х роках ХХ ст. роботу Інституту української наукової мови, який на той час постав основним осередком термінологічної праці в Україні, було припинено через екстралінгвістичні чинники. І. І. Огієнко відзначає, що у 1934 р. Радянський уряд “остаточно покинув гратися в українізацію, тоді ж Інститут був зовсім перебудований <...> цебто перший ІНМ, як окрема установа, був скасований, а всі його термінологічні словники понижені і в життя не ввійшли” [117: 125]. Будь-яке намагання використати власне український термін розцінювали як прояв націоналізму, шкідництва,

малокультурності, національної обмеженості і відокремленості від інтернаціональних зв'язків. Проповідники нової ідеології переконували у позитивному впливі запозичених термінів, які нібито дали змогу українській літературній мові стати на високий рівень розвитку і сприяли інтернаціональному єднанню трудящих усього світу. І. І. Огієнко справедливо зауважив, що “така методологія не має нічого спільного з наукою” [Там само: 103].

Цілком очевидно, що за таких умов українська наука не могла розвиватися в Україні без перешкод. Власне наукові проблеми досліджували мовознавці, які опинилися в еміграції: П. К. Ковалів, І. І. Огієнко, Ю. В. Шевельов та ін. На початку 1933 року у Варшаві був заснований науково-популярний мовознавчий місячник “Рідна мова”, який проіснував сім років (81 номер). За цей час там надруковано близько двохсот статей із питань українського правопису, граматики, матеріали з етимології, термінологічні довідки, поради щодо нормативного слововжитку тощо (УМЕ 204: 577). Із початком Другої світової війни діяльність місячника “Рідна мова” і його видавництва припинено. У м. Жовква загинуло багато цінних рукописів, серед яких праця І. І. Огієнка “Безпідметове речення”. У бібліотеці видання “Рідна мова” представники більшовицького уряду знищили надруковану працю І. І. Огієнка “Складня української мови. Т. III: Речення й його будова” та ще багато цінних рукописів. Мовознавець також написав “Граматику української мови” для українських шкіл на Холмщині, але видати її не вдалося. Під час евакуації 1944 р. ще три томи “Складні української мови” – IV – VI – були втрачені [117: 134]. До нас дійшли лише два томи цієї праці – I і II.

Перший том “Складні української мови” І. І. Огієнко написав у 1935 р. У вступі зазначено, що синтаксис української мови мало досліджений, а відповідно, і термінологічний апарат недостатньо випрацьований: “Стан науки про складню не може похвалитися й тепер глибиною свого розроблення: у нас не встановлено ще змісту складні, складневі окреслення

хиткі і неглибокі, не вироблено якоїсь міцнішої методи складневих праць, чому кожний учений трактує складню по-своєму...” [120: 4]. З усіх частин граматики найголовнішою І. І. Огієнко вважає синтаксис (*складню*), “бо вона займається життям живої мови”, але вивчено її найменше. Термінологія в “Складні” майже не відрізняється від сучасної. У частині першій (“Вступ до вивчення складні”) автор аналізує, якою є “істота речення”. Він розглядає різні точки зору у визначенні терміна *речення* й намагається дати йому універсальне пояснення. За змістом *речення* – “це словесна форма закінченої одиниці нашого мислення”, з погляду граматики “*реченням* зветься підмет і присудок, або один з них, з відповідними поясненнями чи без них, синтаксично сполучені і об’єднані закінченою інтонацією...” [Там само: 138]. Якщо в реченні відсутній один з основних членів, тоді маємо “*ненормальне*” речення – *одночленне*, а таке речення, що має підмет і присудок, називається *повне*, якщо не має – то *неповне*. За наявністю граматичного підмета автор класифікує речення на *підметові* й *безпідметові*. Коли в реченні немає нічого, крім підмета і присудка, воно називається *коротким*, таке речення І. І. Огієнко оцінює як “речення початкового, нерозвиненого думання, чисте, наприклад у дитячих писаннях” (Огієнко 1935: 147). Якщо в реченні є пояснювальні члени, то воно називається *поширене*. Існує ще й такий тип речень – *стягнені*, в яких опущено сполучники, але інтонація їх заміняє. Просте й складне речення мають назву *просте* і *зложене*. Зложені речення залежно від сполучників поділяють на *підряднозложені* і *суряднозложені*.

Підмет і присудок отримують узагальнювальну назву – *основні члени речення*. Нарікаючи на недосконалість старої синтаксичної термінології, термін *головні члени речення* І. І. Огієнко відкидає, називає його “баламутним”, “бо накидає нам на думку, ніби ці члени визначають найголовніше зо змісту речення...” (Там само: 151). Учений називає ці члени *основними*, оскільки вони складають основу речення. Термін *другорядні члени речення* І. І. Огієнкові теж видається невдалими. На його думку, так називати їх не можна, бо вони звичайно “подають найцінніші відомості, пояснюючи зміст членів основних...”

Він дає термін *пояснювальні члени*, який „...глибше окреслює правдиву істоту і роллю їх” (Там само).

Про *основні й пояснювальні члени речення* детальніше йдеться в другій частині “Складні української мови” (1938 р.). Для основних членів автор уживає терміни *підмет* – “головний діяч речення” і *присудок* – “його діяльність”. Різновиди підмета відповідно до способу вираження: *займенниковий*, *прикметниковий*, *числівниковий*, *дієйменниковий* (*інфінітивний*). Дослідник виокремив *плеонастичний* вид підмета: “до йменникового підмета додається підмет займенниковий, перший стає зовсім самостійним...” (Огієнко 1938: 16). *Присудок* буває *простим і складеним*.

До пояснювальних членів автор відносить додаток – *пояснення йменникове* (інший термін – *об’єкт*), *означення* – *пояснення прикметникове* (або *атрибут*) та *обставину* – *пояснення прислівникове*. Для позначення різновидів об’єктів є терміни *прямий* і *непрямий*, як і в сучасній термінології. Об’єкти, виражені непрямим відмінком із прийменником, названо терміном *релятивні об’єкти*. Такий об’єкт, який стосується свого дієслова-присудка, називається *придієслівним*. В іншому разі це буде об’єкт *непридієслівний* – *прийменний* (такий, що залежить від іменника), *приприкметниковий*, або навіть *приприслівниковий* (такий, що залежить від прикметника чи прислівника). Як бачимо, поряд із запозиченими синтаксичними термінами вчений подав терміни з прозорою семантикою, створені на українській мовній основі.

У підсумку І. І. Огієнко зазначає, що вивчення складні є дуже важливим і останнім часом надзвичайно сильно йде вперед, хоча ще багато прогалин, які необхідно заповнити. Для полегшення праці філолога-дослідника синтаксису автор подає у першій частині окремий розділ “Складневої бібліографії”, де перелічено багато праць російських, польських, німецьких, чеських учених [120: 185].

Джерелом сучасної синтаксичної термінології постає праця “Грамматика української мови: Синтакса” 1935 р. Н. А. Кагановича та Г. В. Шевельова. Автори праці презентували терміни, які є засадничими для

сучасного українського синтаксису: *речення просте, складне* (Каганович 1935: 3); *повне, неповне* (Там само: 19); *поширене, непоширене* (Там само: 6); *розповідне, питальне, окличне* (Там само: 6); *особове й безособове* (Там само: 20), *речення складне складнопідрядне, складносурядне* (Там само: 29), *безсполучникове* (Там само: 54) тощо. Деякі з наведених термінологічних одиниць відповідають поняттю лише умовно, але вони ввійшли в науковий простір завдяки мотивованості та здатності висвітлювати внутрішню форму. Чимало українських дослідників позитивно оцінюють вплив запозиченого. І. І. Огієнко вважає засвоєні чужі слова органічним складником кожної мови: “Мова українська – мова слов’янська, і має надзвичайно багато спільних або зовсім однакових слів, виразів із слов’янськими мовами – а ще більше – з мовами моїх безпосередніх сусідів – поляків, росіян, білорусів. Більшість цієї спільності – це набуток ще праслав’янського часу” [116: 50].

У цей час відомими шкільними підручниками в Західній Україні були “Грамматика руського языка” І. Гарайди (1941 р.) та “Грамматика руського языка” І. Панькевича (1941 р.). Автори згаданих підручників прямо наслідували “Руську граматику” С. Й. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера зі збереженням термінології і церковнослов’янської графіки: *речене, головнѣ части реченя, другоряднѣ части реченя* тощо (Гарайда 1941: 105).

Оригінальність випрацювання синтаксису української мови та глибокий підхід до мовних явищ відзначив В. І. Сімович у передмові до праці О. Н. Синявського “Норми української літературної мови” 1941 р.: “Підручник збудований на наукових підставах, <...> деякі його частини (наприклад у *складні*) автором своєрідно продумані, думки наскрізь оригінальні і всі вони перенесені до книжки з давніших монографічних дослідів ученого (наприклад про так звані *відносні речення*) ...” [Сімович 1941: 4].

Значне місце у вивченні синтаксису О. Н. Синявський приділяє *синтаксичній парі* (словосполученню) (Синявський 194: 184). Учений подає таке визначення: “Звичайне речення є таке словосполучення, де всі його члени, зв’язані між собою так, що все речення можна розкласти на пари”.

Підмет і присудок, за О. Н. Синявським, – це *головна пара*. Існують також *розряди другорядних пар*, або *додаткових: пари з додатком прикметниковим, іменниковим та прислівниковим*. Особливості синтаксичних пар автор ілюструє на прикладі речення: *Хата швидко сповнялась м'якими вечірніми тінями* (М. Коцюбинський), де головна синтаксична пара – *хата сповнялась*, другорядна пара з додатком прислівниковим – *швидко сповнялась*, з додатком іменниковим – *сповнялась тінями*, з додатком прикметниковим – *вечірніми тінями* (Там само: 185).

Заслуговує на увагу погляд ученого на синтаксичні пари з позиції *синтаксичної вартості*. О. Н. Синявський поділяє їх на *звичайні, можливі та хибні синтаксичні пари*. *Звичайні* – це такі, що не викликають сумніву, “властиві мові в усім її обширі”: *казати правду, дякувати йому* і под. Можливими є синтаксичні пари “що вживаються поряд, рівнобіжно з іншими”: *казати про кого, казати за кого* та ін. Під поняттям *хибні синтаксичні пари* учений має на увазі запозичені структури, які “без потреби й усупереч нормі занесені з інших мов”: *дякувати кого – замість дякувати кому, глузувати над ким – замість глузувати з кого, учитель по арифметиці – замість учитель арифметики* та ін. Окрему групу становлять *синтаксичні провінціалізми, або локалізми: радитися кого – замість радитися з ким* та ін. (Там само: 196). Цю працю можна назвати однією з перших, де порушено проблеми норми й культури мови.

Для позначення видів зв'язку “способів парування слів” О. Н. Синявський вживає такі терміни: *згода (вечірня тінь), підрядність (сиджу з книгою)* та *прилягання (насторч дивитися, надзвичайно обережний)*.

Багато уваги дослідник приділяє вивченню безпідметового речення. Він виокремив *безпідметове речення на -но, -то*, (Там само: 198), на *-ло* (Там само: 205), на *-ся* (Там само: 207), з часткою *не*: *Дощу не було* (Там само: 208), а також *прислівникове та дієйменникове* (Там само: 203).

Синтаксичну природу словосполучення ширше, ніж у О. Н. Синявського, описав Й. Я. Кудрицький у праці “Синтаксис української мови” за ред. П. Й. Горецького (1949 р.). Автор також говорить про пари слів, які утворюють речення. Чітко описана структура цих пар: “у кожній парі потрібно розрізнити *підпорядковуюче слово і підпорядковане (або пояснюване і пояснювальне)*” (Кудрицький 1949: 12). Диференційною ознакою розмежування видів синтаксичного зв’язку є напрямок синтаксичної залежності. Дослідник визначає *однобічний зв’язок – підрядний зв’язок* та *відсутність залежності – сурядний зв’язок*. Також є диференціація за формами (способами) підрядного зв’язку: *узгодження (повне, неповне), керування (безпосереднє, посереднє), прилягання* (Там само: 14, 15).

Грамматика фіксує вживання сучасних термінів для позначення другорядних членів речення: *додаток, означення, обставини*. Й. Я. Кудрицький розвиває також вчення про відокремлені члени речення, які вже подали П. Й. Горецький та І. Шаля як компоненти речення з додатковою предикативністю. На відміну від попередників, учений подає предметну класифікацію: *відокремлені прикладки, означення, обставини, відокремлені члени речення зі словами крім, особливо, за винятком, замість*.

Розгляд граматики завершує праця Юрія Шереха (Ю. В. Шевельова), видана у Мюнхені. Другу частину “Граматики української мови” (1947 р.), написану у співавторстві з Д. Кислицею, присвячено синтаксичним проблемам. Автори свідомо подають спрощені визначення, а якщо терміни прозорі, то вони взагалі відсутні. У цій праці зафіксовано сучасні синтаксичні терміни на позначення понять типів простого речення, граматичного зв’язку, головних і другорядних членів речення, відокремлених членів речення, складного речення: *додаток, означення, обставина, сполучниковий / безсполучниковий зв’язок, супірядний зв’язок* тощо (Шерех 1947: 41, 59).

Знання про синтаксис української мови Юрій Шерех (Ю. В. Шевельов) доповнив у “Нарисі сучасної української літературної мови”, виданому в Мюнхені (Шерех 1951). Учений докладно аналізує головні члени речення.

Крім традиційного поділу *підмета* і *присудка* на простий і складений, дослідник виокремлює їх *еквіваленти*: “Заридала Катерина та бух йому в ноги”, “... горобці цвірінь-цвірінь”, “Я йду за Україну, її з’єднать, її зміцнить – мета мого життя” (Шерех 1951: 89). Також описано особливий тип підмета – *соціятивний*, який виражений двома іменами: “...підійшли Рудик з заспанним Савченком” (Там само: 82).

Диференціацію складного речення учений здійснив за типами зв’язку: *асиндетон* (речення, пов’язані без сполучників), *паратакса* (речення, пов’язані *паратактично*, сурядно) та *гіпотакса* (підрядний зв’язок). Типологія підрядних речень відповідає логіко-граматичній класифікації: *об’єктні* (додаткові), *атрибутивні* (означальні), *місцеві*, *часові*, *причинові* (кавзальні), *мети* (фінальні), *умовні*, *способові*, *допустові*, *наслідкові*, *зіставні*, *відносно-незалежні*, *вияснювальні* (Шерех 1951: 111 – 116).

Окремо автор порушує питання про *синтаксичну синонімію*, яка дозволяє використовувати різні синтаксичні структури згідно з метою комунікації. Він наголошує на тому, що вивчення синтаксису якраз і покликане допомогти усвідомити механізми поєднання слів у реченні і якнайширшому використанні синтаксичних можливостей мови (Шерех 1951: 98).

У 50-х роках ХХ ст. у науковій періодиці з’явилося чимало розвідок, присвячених теоретичному опрацюванню синтаксису української мови. Учені досліджують синтаксис простого речення [133], будову складнопідрядного речення [77; 138; 167] та принципи їхньої класифікації [102].

У кінці 50-х років ХХ ст. уперше синтаксичний термін у складі граматичного постає об’єктом докладного наукового опрацювання. У монографії Н. А. Москаленко “Нарис історії української граматичної термінології” [106]. В окремому розділі висвітлено становлення засадничих понять українського синтаксису у складі граматичної термінології. З огляду

на політичні реалії того часу дослідниця не могла залучити до джерельної бази праці О. Б. Курило, М. М. Сулими, І. І. Огієнка та ін.

Особливістю цього періоду є нормативні тенденції, проявом яких були спроби лексикографічного опису. Це є підставою вважати 30 – 50-ті роки ХХ ст. етапом утвердження засадничої синтаксичної термінології української мови. Уніфікації синтаксичної термінології сприяла поява покажчиків термінів “Українського правопису” (1933, 1946 рр.), праця Т. В. Баймута (Баймут 1958), а також створення “Словника лінгвістичної термінології” (КРСЛТ 1957) Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич.

Покажчик термінів “Українського правопису” (1933 р.) містить близько 35 синтаксичних термінів: *вставний (слово, речення), додаток, другорядний, заперечний, зв’язка, згодження, керування, обставинне слово, означальний, означення, питальне речення, підмет, підрядне речення, підрядність, предикат (присудок), прикладка, прилягання, присудок, простий, речення, розповідне речення, синтакса, синтаксичний, стверджувальний, стягнене речення, суб’єкт (підмет), супірядний, сурядність (речень), сурядний, узгодження, узгоджуватися, упіряджений (підрядний)* (УП 1933: 80 – 83).

Покажчик термінів “Українського правопису” (1946 р.) містить близько 70 синтаксичних термінів (УП 1946: 157 – 163): *атрибутивний, безособове речення, відокремлений, вставний, гіпотаксис, двоскладний, додаток, другорядний, залежність, заперечний, звертання, з’ясувальний (з’ясувальне речення), керування, надфразна єдність, наслідок (речення наслідку), наслідкове речення, непоширений, непрямий (про відмінок, мову, питання), об’єкт, обставина (часу, місця, способу, дії, причини, мети), однорідний, односкладний, означальний, означення, окличний, паратаксис, перелічувальний (перелічувальна інтонація), питальне речення, підмет, підрядне речення, підрядний, підрядність, попереджувальний, (попереджувальна інтонація), поширений, пояснювальний (пояснювальне речення, пояснювальна інтонація), предикат, предикативний, прикладка, прилягання, присудковий, присудковість, простий, пряма мова, речення –*

предложение, речѣння – речение, розповідне речення, розчленований, синтаксис, синтаксичний, складений, складний, складнопідрядне речення, складносурядне речення, складносупідрядне речення, словосполучення, стверджувальний, суб'єкт, супідрядний, сурядний, сурядність (рѣчень), твердження, узагальнюючий, узгодження, член речення (УП 1946: 157 – 163).

Термінологічний матеріал обох покажчиків свідчить про входження до синтаксичної термінології запозичених грецьких та латинських термінів, а також про тенденцію зближення з російською термінологією.

Т. В. Баймут простежує шляхи та етапи постання основних мовознавчих термінів у білоруській, українській та російській мовах. У праці “Пути возникновения, развития и становления грамматической терминологии восточных славян” (1958 р.) особливість українізації схарактеризовано двома рисами: 1) застосування українських закінчень і вимови до російських термінів; 2) дослівний переклад [10: 147]. Наймолодшою названо білоруську термінологію: “Абсолютно також очевидно є й генеза власне термінології: вона є молодшою сестрою російської та української і має ознаки тривалого історичного процесу становлення” [Там само: 153].

Праця “Материалы к словарю грамматической терминологии восточно-славянских языков” [9] містить близько 30 словникових статей засадничих синтаксичних термінів української, російської та білоруської мов з позначенням історичних варіантів³:

Стор.	російська	українська	білоруська
178	ДОПОЛНЕНИЕ	ДОДАТОК опредылитель дъеслова (Пр. Гр.) доповненє (інш)	ДАПАУНЕННЕ (АН БССР)
183	ОПРЕДЕЛЕНИЕ	ОЗНАЧЕННЯ Придаток	АЗНАЧЕНЬНЕ (1921) азначэньне

³ У таблиці подаємо скорочення, прийняті в праці Т. В. Баймута

		прикметниковий	(Т. сл.)
185	ПРЕДЛОЖЕНИЕ	РЕЧЕННЯ мова (Гол.) речення (сл. Тимч.)	СКАЗ (1921 – 1940)

Учений відзначає такі засоби творення граматичних термінів: 1) калькування сприйнятих безпосередньо чи через інші мови – грецьких термінів; 2) творення термінів на російській, українській та білоруській мовній основі; 3) засвоєння готових термінів, російських та інтернаціональних, без змін чи з оформлення їх відповідно за законами українського та білоруського правопису [9: 201].

“Словник лінгвістичної термінології” Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич (КРСЛТ 1957) – це найповніше джерело сучасної синтаксичної термінології серед лексикографічних праць ХХ – 50-х років ХХ ст. У ньому представлено близько 120 термінів з дефініціями, серед яких близько 15 відсотків – латинського та грецького походження. Входження таких запозичених термінів свідчить про тенденцію до міжнародної уніфікації синтаксичної термінології. Словникові статті враховують родо-видові зв’язки термінів, їх залежність та підпорядкованість.

*Адвербіальні відношення*⁴ (9), *антиципація* (15), *апозитивні відношення* (16), *апозиція* (16), *атрибутивні відношення* (19), *безособове речення* (20), *безпідметове речення* (21), *безприсудкове речення (номінативне, називне)* (21), *взаємопідрядне речення* (24), *відносно-безособове речення* (28), *відокремлені члени речення* (29), *вставлені речення* (32), *вставлені слова* (32), *вставні речення* (33), *вставні слова* (33), *вставні сполучення слів* (33), *головне речення* (35), *головний член речення* (36), *головний член односкладного речення* (35), *граматична форма словосполучення* (42), *двоскладне речення* (46), *додаток* (54), *другорядні члени речення (додатки, означення,*

⁴ Тут і на наступній сторінці терміни наводимо за (КРСЛТ 1957) із зазначенням у дужках сторінки

обставини, прикладки, відокремлені, невідокремлені, уточнюючі ч.р.) (56), еквіваленти речення (58), еліпсис (неповне речення – еліптичне речення) (58), заперечне речення (загально-заперечне, частково-заперечне) (63), звертання (65), зв'язане словосполучення (66), імперативне речення (спонукальне речення) (71), інверсія (71), інтонація (73), інфінітивне речення (76), керування (79), координація (84), мовна ланка (синтагма) (94), морфологізовані члени речення (95), надфразна єдність (98), називне речення (99), неоднорідні члени речення (102), невласне-пряма мова (101), неозначено-особове речення (102), неповне речення, узгодження (103, 104), непоширене речення (104), номінативне речення (буттєві або екзистенціальні, вказівні, власне-називні) (105), об'єкт, об'єктні відношення (106), обставина (обставинне означення, обставинний додаток) (106), однорідні сполучення (сурядні сполучення, однорідні члени речення) (107), односкладне речення (109), означальний додаток (109), окличне речення (110), паратаксис (116), період (119), питальне (120), підмет (121), підрядне речення (відносне, додаткове, супровідне, умовне, часу) (121 – 124), підрядне сполучення (125), підрядний зв'язок (125), повне узгодження (126), погодження (кореляція) (126), порядок слів (130), синонімічні конструкції (152), синтагма (153), синтаксис (155), синтаксичні відношення (156), складне речення (159), складний присудок (159), складне словосполучення (160), складне ціле (161), співвідносне слово (177), сполучення підрядне, предикативне, сурядне (178), спонукальне речення (179), стверджувальне речення (183), стійке словосполучення (186), стягнене речення (187), суб'єкт (188), суб'єктно-об'єктні відношення (188), супровідні члени речення (189), сурядне сполучення (однорідні сполучення, ряди словесні чи паралельні, незамкнені) (190), тяжіння (199), узагальнено-особове речення (199), ускладнене речення (204), уточнюючі члени речення (202).

Із 60-тих років ХХ ст. формуються нові підходи в теоретичному осмисленні синтаксису української мови у зв'язку з розгортанням лінгвістичних досліджень й суттєвим доповненням його термінології.

Численні наукові розвідки мовознавців поглиблюють вчення про синтаксис. З'являються колективні монографії, в яких здійснено спробу всебічного опису синтаксису української мови, розроблення відповідної термінології. До цієї праці долучаються І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, П. С. Дудик, Л. О. Кадомцева та О. С. Мельничук та ін. Учені аналізують синтаксичні явища з урахуванням формальних виявів й семантичних функцій. Теорію семантичного синтаксису випрацьовують І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський [Вихованець 1983]. Дослідники наполягають, що вивчення синтаксичної семантики поглиблює пізнання формально-граматичної і семантичної структур синтаксичної одиниці: “речення найбільш наочно показує, що в семантичній структурі, з одного боку, і власне-синтаксичній з другого, і в загальному плані їх з'єднання, тобто з'єднання найбільш глибинного змісту і найбільш поверхневого вираження, закладено найбільш загальні, універсальні закономірності мови взагалі” [26: 4].

Мовознавці продовжують вивчення синтаксису й суттєво поповнюють склад терміносистеми. Розширення поняттєвого апарату й термінології синтаксису зумовлене багатоаспектністю підходів. Сучасні синтаксичні теорії направлені на всебічне вивчення природи синтаксичних одиниць, їх структурну різноманітність, функціональне і комунікативне призначення, що істотно розширює межі сучасної синтаксичної термінології. До синтаксичної термінології входять підсистеми таких новітніх підрозділів синтаксису, як *семантичний, комунікативний, експресивний синтаксис* та ін. К. Ф. Шульжук відзначає домінування чотирьох підходів до кваліфікації синтаксичних одиниць: формально-синтаксичного (враховує формальну будову синтаксичних одиниць), семантико-синтаксичного, або семантичного (враховує взаємозв'язок формальної будови і значення синтаксичних одиниць) і комунікативного. Панівним названо функціональний підхід, який полягає у дослідженні об'єктивно-сислового змісту речення як відображення явищ позамовної дійсності [172: 8]. Розширення понять

синтаксису стало причиною зміни кількісного і якісного складу термінів, що утворюють синтаксичну терміносистему. Термінологія на позначення понять кожної теорії може слугувати предметом самостійного дослідження. Детально процес запровадження, систематизування й кодифікування синтаксичних термінів на позначення основних понять синтаксису, його одиниць і категорій в українській науці XIX – 50-х рр. XX ст. розглянемо в наступному розділі дисертації.

Отже, з 30-х років XX ст. відбувається помітне сповільнення теоретичних напрацювань із синтаксису й граматики української мови загалом. Прихильники радянської ідеології критикують наукові праці багатьох мовознавців і звинувачують у націоналізмі й відриві від запозиченої термінології. Термінологічний матеріал, зафіксований у наукових розвідках та граматиках цього періоду, є свідченням намагання вчених не наслідувати, а виробляти прозорі терміни, орієнтовані на україномовну основу. Питання автентичності термінології поставало гостро й було визначальним для формування української наукової мови.

Розвиткові й уніфікації української синтаксичної термінології сприяла діяльність Т. В. Баймута, К. Т. Німчинова, І. І. Огієнка, М. Перегінця, О. Н. Синявського, Ю. В. Шевельова та ін. В кінці 50-х років XX ст. вперше синтаксичний термін у складі граматичного постає об'єктом докладного наукового опрацювання та лексикографічної презентації.

Основними засобами творення синтаксичних термінів є: 1) калькування грецьких і латинських термінів; 2) творення термінів на ґрунті російської та української мов; 3) засвоєння готових термінів.

1.4. Історичний паспорт синтаксичного терміна як документування його еволюції

Термінологічний матеріал, дібраний із джерел – граматик, словників, наукових статей тощо, відображає динаміку синтаксичної терміносистеми й дозволяє систематизувати відомості про еволюцію синтаксичного терміна.

Результатом такої праці є документування, впорядкування й узагальнення отриманої інформації. Зведені дані увійдуть до статті історичного словника синтаксичних термінів української мови. На важливості й актуальності створення історичних термінологічних словників наголошує Т. В. Баймут: “Історичний словник граматичної термінології не лише одна з складових частин загального історичного словника конкретної мови, а й органічна частина історії мовознавства (історії розвитку лінгвістичної думки, граматичних учень)” [8: 164].

Історичний паспорт синтаксичних термінів – це дослідницький інструмент, який узагальнює відомості про джерело, час фіксації та регіональне поширення певного терміна. Систематизація таких відомостей щодо кожного синтаксичного терміна української мови дозволить у подальшому використати їх у словнику, який не лише розкриватиме зміст відповідного терміна, а й репрезентуватиме динаміку його форми й семантики, а також пріоритети мовознавців у виборі та використанні тих чи тих назв. Відповідно, мета укладання такого паспорта зумовлює його структурну організацію. На нашу думку, матеріал історичного паспорта доцільно представити п’ятьма зонами.

I зона – реєстровий термін. Використовуємо сучасне термінологічне позначення, засвідчене в енциклопедії “Українська мова” (УМЕ 2007).

II зона – фіксація терміна до досліджуваного періоду, тобто до XIX ст., якщо це можливо встановити. Джерельною базою цього періоду є перші слов’янські грамматики XVI – XVII ст.: “Грамати́ка словенска” Л. Зизанія (Зизаній 1596), “Грамматіки Славенскія правилное Сунтагма” Мелетія Смотрицького (Смотрицький 1619), “Грамматіки, или Писменица языка Словен(ь)скаго тцателемъ вкратцѣ здана в(ь) Кремьнци року а́хлїи” невідомого автора (Грамати́ка 1638), а також “Покажчика давніх слов’янських філологічних термінів” (Покажчик 1985).

III зона презентує формування номінацій, формальних та семантичних видозмін терміна в XIX – середині XX ст. Подаємо, де це можливо,

контексти вживання, зафіксовані в джерелах зазначеного періоду. Добір матеріалу здійснюємо шляхом суцільної вибірки з мовознавчих праць першої половини ХІХ ст. (Могильницький 1823; Вагилевич 1845; Жуківський 1848; Слугоцький 1848; Головацький 1849), другої половини ХІХ ст. (Шашкевич 1865; Дячан 1865; Осадца 1876; Партицький 1873; Смаль-Стоцький 1893; Огоновський 1889; Попович 1897), початку – 50-х років ХХ ст. (Шерстюк 1907; Коцовський 1912; Нечуй-Левицький 1914; Залозний 1917; Левицький 1918; Тимченко 1918; Сімович 1918; Огієнко 1918; Грунський 1926; Горещький 1929; Наконечний 1928; Курило 1921; Курило 1925; Сулима 1928; Курило 1930; Перегінець 1931; Німчинов 1931; Смеречинський 1932; Огієнко 1935; Каганович 1935; Огієнко 1938; Гарайда 1941; Синявський 1941; Загородський 1946; Ковалів 1946; Шерех 1947; Кудрицький 1949; Шерех 1951; Курс 1951; Кротевич 1952; Чередниченко 1952; Мельничук 1953; Поспелов 1953; Чередниченко 1954; Дудик 1955; Ключковський 1955; Загородський 1957; Дудик 1958; Булаховський 1958 (1); Булаховський 1958 (2); Булаховський 1958 (3); Булаховський 1958; Булаховський 1959; Чередниченко 1959), лексикографічних джерел та покажчиків термінів (Огієнко 1908; ГТП 1917; СМУ 1918; УП 1918; МРС 1928; УГТ; УП 1933; УП 1946; Баймут 1958; КРСЛТ 1957). Окрім усіх зафіксованих номінацій, подаємо контексти вживання, засвідчені в джерелах зазначеного періоду, тобто фіксуємо зміни в семантиці термінів.

У ІV зоні представлено сучасні терміни. Джерельна база – це праці, які фіксують кодифіковане терміновживання. Послуговуємося передусім словниками лінгвістичних термінів, серед яких “Словник лінгвістичних термінів” Д. С. Ганича та І. С. Олійника (ГОСЛТ 1985), “Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів” С. Я. Єрмоленко та ін. (КТСЛТ 2001), праця “Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія” О. Селіванової (ССЛТЕ 2006), енциклопедія “Українська мова” (УМЕ 2007), енциклопедія “Українська мова” за ред. М. І. Муромцева (УМЕМ 2011), 4-томний “Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни” А. П. Загнітка

(ССЛПТ 2012). Залучено граматики української мови – “Грамматика української мови: Синтаксис” І. Р. Вихованця (Вихованець 1993), “Грамматика української мови в таблицях” М. Я. Плющ та Н. Г. Грипас (Плющ 2004), “Теоретична грамматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис” А. П. Загнітка (Загнітко 2011). Матеріал узято також із посібників для вищої школи, які мають рекомендацію МОН і висвітлюють теорію сучасного синтаксису – “Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці” Н. В. Гуйванюк (Гуйванюк 1999), “Синтаксис української мови” К. Ф. Шульжука (Шульжук 2004), “Синтаксис української мови” П. С. Дудика та ін. (Дудик 2010), “Сучасна українська мова : Синтаксис” за ред. А. К. Мойсієнка (СУМС 2013).

У зона вміщує дослідницькі коментарі щодо тенденцій розвитку форми й семантики аналізованого терміна.

Проілюструємо викладене історичним паспортом синтаксичного терміна *синтаксис*.

I. Реєстровий термін:

СИНТАКСИС (УМЕ 2007: 615)

II. Фіксація до XIX ст.:

Сочиненіє (Грамматика1591: 48 – Показчик 1985: 221; Смотрицький 1619: 128); *сунтаґіс* / *сунтаґісь* / (Грамматика1591: 48 – Показчик 1985: 221; Зизаній 1596: 71; Смотрицький 1619: 128); *сунтаґи(с)* (Грамматика 1638: 58).

Контексти вживання: “*Сунтаґіс* єсть третїа часть Грамматїки / Славенски *Сочиненіє* нарицаємаа: яже реченїа ко осми слова частемъ возносимаа / извѣстнымъ нѣкоимъ чином оучить сочинати / и тѣмъ сокровень ихъ разумъ ѿ(т)кривати” (Смотрицький 1619: 379). “*Сунтаґи(с)* єсть, яже оучить осмъ частїй слова сложнѣ съчинати и съве(р)ше(н)нѣ и(х) разумъ обавлати” (Грамматика 1638: 58).

III. Досліджуваний період:

Сочиненіє (Павловський1818: 23); *сочиненія* (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 246); *складніє* (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188); *словосочиненіє*

(Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188); *наука о реченяхъ* (Партицький 1873: 124); *складня* (Партицький 1873: 124); *словосочиненье* (Дячан 1865: 111); *словосочиненье* (Осадца 1876: 170; Смаль-Стоцький 1893: 132; Коцовський 1912: 74); *складня'* (ГТП 1917: 14; Левицький 1918: 94; СМУ 1918: 443; Тимченко 1917: 5; Залозний 1917: 3; Огієнко 1935: 4); *сінтаксіс* (Левицький 1918: 94); *синтакса* (Наконечний 1928: 237; Горєцький 1929: 6; Каганович 1935: 3; Синявський 1941: 183; Шерех 1947: 5); *синтаксисъ* (Огієнко 1908: 67; Гарайда 1941: 103); *синтаксис* (Нечуй-Левицький 1914: 3; Залозний 1917: 3; КРСЛТ 1957: 156; Булаховський 1958: 8).

Контексти вживання: “Словосочиненье учить, після яких правил слова в бесіді сочиняються, щоби виразити мисль” (Осадца 1876: 170); “Синтаксисом або складнею зветься частина граматики, котра розглядає стосунки слів у розмові” (Залозний 1917: 3); “Синтаксис вивчає всі види здійснюваних у мові сполучень слів у групи <...> предмет становить вивчення ознак, за якими пізнається закономірна для кожної мови сполучуваність одного з одним відповідно оформлених слів (так званих словосполучень) і словосполучень, із яких утворюються відносно закінчені відрізки думки – речення, що сполучається одне з одним у складні речення та ще більше смислових цілостей – надфразних єдностей” (Булаховський 1958: 8); “Синтаксис – учення про словосполучення і речення, тобто розділ граматики, у якому вивчаються способи об’єднання слів і їх розміщення в словосполученні і в реченні, будова речення та його складових частин, структурні типи речень, їх значення та умови вживання” (КРСЛТ 1957: 156).

IV. Сучасний період: *синтаксис* (Вихованець 1993: 3 – 6; ССЛТЕ 2006: 543; УМЕ 2007: 615 та ін.). Енциклопедія “Українська мова” містить історичні варіанти терміна *синтакса, складня'* (УМЕ 2007: 614, 628).

Контексти вживання: “Синтаксис (від гр. *syntaxis* – побудова, сполучення, порядок) – 1) граматична будова речень та словосполучень і способи поєднання у них слів, а також правила творення й функціонування речень і словосполучень (*синтаксис мови*); 2) розділ граматики, який вивчає

граматичну будову речень і словосполучень, їхні типи, функції та особливості вживання, роль у них слова” (УМЕ 2007: 615); “Синтаксис – розділ мовознавства, що вивчає засоби і способи розбудови зв’язного мовлення” (СУМС 2013: 9); *синтаксис частин мови (прислівних зв’язків, словосполучення), синтаксис речення, актуальний синтаксис, синтаксис тексту* (УМЕ 2007: 615); *синтаксис слова, синтаксис словосполучення, синтаксис речення, синтаксис конструкцій, більших за речення* (Плющ 2004: 90); “малий” *синтаксис: синтаксис синтаксеми, синтаксис словосполучення; “великий” синтаксис: синтаксис простого речення, синтаксис складного речення, синтаксис тексту* (Гуйванюк 1999: 4); *синтаксис складного цілого, синтаксис зв’язного мовлення, синтаксис тексту, гіперсинтаксис, суперсинтаксис, макросинтаксис, синтаксис словосполучення, синтаксис речення* (ССЛТЕ 2006: 545); *комунікативний синтаксис, стилістичний синтаксис, синтаксис тексту, когнітивний синтаксис, семантичний синтаксис, генеративний синтаксис* (ССЛТЕ 2006: 546); *синтаксис прагматичний, синтаксис дериваційний* (Загнітко 2011: 619); *синтаксис експресивний* (Загнітко 2011: 820); *синтаксис структурний* (Загнітко 2011: 606); *синтаксис функціональний* (Загнітко 2011: 416); *синтаксис статичний, синтаксис частин мови, синтаксис аморфний, синтаксис глибинний, синтаксис дистрибутивний, синтаксис зіставний, синтаксис конструктивний, синтаксис логіко-граматичний, синтаксис номінативний, синтаксис синтагматичний, синтаксис функційний* (ССЛПТ 3: 277, 278).

V. Коментар:

У другій зоні представлено *синтаксис (сунтаґіс)* як складник граматики поряд із орфографією, етимологією і просодією. У перших слов’янських граматах зафіксовано фонетичну варіантність *сунтаґіс / сунтаґісѣ; сунтаґіс і сунтаґи(с)*. Про конкуренцію питомого й запозиченого свідчить вживання термінів *сочиненіє і сунтаґіс / сунтаґісѣ / сунтаґи(с)*. Контексти вживань ілюструють розвиток теорії синтаксичних відношень.

У третій зоні широко представлена варіантність. У джерелах XIX ст. переважають російськомовні варіанти: *сочиненіє, сочиненія, словосочиненіє, словосочиненье, словосочиненьє*, також засвідчено вплив польської мови – *складніє, склáдня*. У працях першої половини XX ст. функціонують номінації грецького походження: *синтаксисъ, синтаксис, сінтаксіс, синтакса*, а також польського з наголосом на останньому складі: *складня́*. Отже, творення терміна супроводжував вплив російської, польської та грецької мов. З огляду на назву *синтакса* відзначимо прагнення граматистів надати грецькій номінації українського характеру та посилення інтересу до власних надбань. Історія номінацій відображає пріоритети мовознавців у виборі того чи того терміна. Контексти терміновживання показують різне розуміння природи номінованого поняття, а також розширення семантики, що призводить до зростання кількості похідних термінів. Зокрема, від терміна *синтаксис* утворено номінації на позначення напряму досліджень та підрозділу відповідно до центральної синтаксичної одиниці.

Матеріали паспортів термінів дають можливість укласти статті до історичного словника синтаксичних термінів української мови, який постане вичерпним довідником не лише з історії синтаксичної термінології, а й із історії української наукової мови загалом.

Висновки до 1 розділу

Синтаксична термінологія української мови – це лексико-семантична система, яка постійно поповнюється й удосконалюється. Вона має власну історію формування, відбиту в мовознавчих джерелах XIX – 50-х років XX ст. У процесі виникнення та розвитку термінологічної лексики чітко репрезентовано роль тих чи тих учених, вплив суспільно-політичної ситуації на певному етапі розвитку наукової думки.

В історії становлення і розвитку засадничих термінів синтаксису української мови умовно виокремлюємо три періоди, кожен з яких ілюструє особливості випрацювання наукової теорії і термінотворчого процесу як

завершального етапу пізнання. Кожен етап історії синтаксичної термінології української мови позначений розвитком синтаксичної теорії української мови, переосмисленням змісту синтаксичних понять, зміною семантики, що відображено в дефініції.

Творення українських синтаксичних термінів на національній основі поряд із термінами-запозиченнями з російської, польської, латинської, грецької мов припадає на першу половину XIX ст. Особливістю цього періоду є одночасне вживання кількох запозичених термінів для позначення одного поняття.

Найбільш плідним для утворення синтаксичної термінології був період другої половини XIX – 20-х років XX ст. Термінотворна діяльність західноукраїнських граматистів М. Осадци, О. О. Партицького, С. Й. Смаль-Стоцького, Т. Гартнера, О. І. Огоновського та ін., а також східноукраїнських – М. П. Левицького, І. С. Нечуя-Левицького, Г. П. Шерстюка та ін., функціонування українських наукових осередків (ВУАН, ІУНМ), які випрацьовували засади термінотворчої діяльності, сприяли формуванню синтаксичної термінології української мови у складі граматичної терміносистеми. Збагачення теоретичної бази синтаксису української мови внаслідок докладнішого опрацювання в другій половині XIX – початку XX ст. спричинило збільшення кількості термінів та активізації пошуку мотивованих термінів на позначення понять синтаксису. У цей період помітними є три тенденції: 1) вживання декількох термінів на позначення одного поняття; 2) вживання одного терміна на позначення різних понять; 3) okazionale терміновживання. З розвитком теоретичних аспектів термінотворення в працях мовознавців викристалізовано вимоги до термінів, основу яких становила орієнтація на природну основу української мови. Протягом другої половини XIX – початку XX ст. учені досліджують і пропонують терміни на позначення понять формальної структури речення, словосполучення, типів синтаксичного зв'язку й синтаксичних відношень, способів вираження й типів головних і другорядних членів речення. У

дослідженнях мовознавців стають пріоритетними теоретичні аспекти термінотворення. І. І. Огієнко описав історію граматичної термінології, виокремив чіткі принципи термінотворного процесу.

Із 30-х до 50-х років ХХ ст. відбувається утвердження засадничих понять синтаксису української мови. Дослідники обирають прозорі номінації, орієнтовані на народну мову. Праці українських мовознавців, які підтримують вимогу термінотворення на ґрунті української народної мови, отримують нищівну критику й звинувачення в націоналізмі.

Відзначаємо цей період як один із таких, у якому більшою мірою виявилися нормативні тенденції. Синтаксичний термін стає об'єктом наукового опрацювання й лексикографічного представлення. Термінологічний матеріал свідчить про тенденцію до зближення термінів із російською мовою, а також до міжнародної стандартизації. Основними засобами творення синтаксичних термінів були: 1) засвоєння готових грецьких і латинських термінів; 2) творення термінів на ґрунті російської та української мови.

Важливим етапом історичного дослідження термінології вважаємо створення дослідницького паспорта терміна як результату опрацювання визначеної джерельної бази. Запропонована модель історичного паспорта синтаксичного терміна покликана узагальнити відомості про джерело, час фіксації та регіональне поширення терміна, історію його семантики та номінацій. Також у запропонованому дослідницькому інструменті відбито роль українських мовознавців у термінотворному процесі, виборі та використанні тих чи тих номінацій. Матеріал представлено п'ятьма зонами: 1) реєстровий термін; 2) фіксація терміна до ХІХ ст.; 3) формування номінацій, формальних та семантичних видозмін терміна в ХІХ – середині ХХ ст.; 4) життя (функціонування) терміна на сучасному етапі синтаксичної науки; 5) коментарі щодо формального й семантичного розвитку терміна.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ НАЙМЕНУВАНЬ ПОНЯТЬ СИНТАКСИСУ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

2.1. Історія терміна *словосполучення* в українській мові

Теорія словосполучення як складного синтаксичного явища має чимало суперечливих питань, зумовлених мовною і мовленнєвою розгалуженістю. Дослідження термінів на позначення словосполучення та його різновидів постає закономірним етапом на шляху до комплексної презентації української синтаксичної терміносистеми загалом. Сьогодні є різні погляди на статус цієї синтаксичної одиниці, а терміни, які сформували терміногрупу словосполучення, потребують докладного опису історії формування в джерелах протягом досліджуваного періоду, закріплення та функціонування в сучасному синтаксисі.

Грамматична думка XIX – поч. XX ст. зосереджена на теоретичних аспектах природи речення та його членів. У джерелах цього періоду засвідчено розуміння синтаксису як науки про речення: отдѣль “О положеніяхъ” (Шашкевич 1865: 167), “Складна або наука о речѣнахъ” (Партицький 1873: 124) та ін. У працях П. М. Дячана, О. М. Огоновського, М. Осадці, В. І. Сімовича, С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера, Г. Шашкевича та ін. представлено терміни на позначення речення в українській мові, головних та другорядних членів речення, його типів за будовою, структурою, комунікативними ознаками, форм підрядного синтаксичного зв’язку. Уперше термін *словосполучення* з’являється в покажчиках граматичних термінів (Наконечний 1928: 238; УП 1946: 163) та низці мовознавчих праць, починаючи з 20-х рр. XX ст. (Перегінець 1931 (8): 42; Курс 1951: 7). Учені долучаються до вивчення граматичного значення словосполучення, його форми та семантики, відношення до речення і слова.

Різні погляди на природу словосполучення – це результат наукових пошуків мовознавців, які тривають і донині. Перші визначення знаходимо в наукових розвідках починаючи з 30-х років ХХ ст. *Словосполучення* ототожнювали з реченням і витлумачували як будь-яке змістове і граматичне поєднання слів: “заналізувавши зв’язки слів у найпоширенішому в нашій мові типі *словосполучень*, легко помітити, як усі слова в такому *словосполученні* групуються коло центральної пари – з дієслова, що має особову форму, та сполученої з ним форми називного відмінку <...>. Такі сполучення звемо спеціальною назвою *реченням*” (Німчинов 1931: 265); “в дальнішому викладі ми поширимо ще поняття про *речення*, як певний тип *словосполучення*, залічуючи до розряду речень і такі *словосполучення*, що не цілком підходять під дану шойно дефініцію” (Німчинов 1931: 266); “звичайне *речення* є таке *словосполучення*, де всі його члени зв’язані між собою так, що все речення можна розкласти на пари...” (Синявський 1941: 184); “словосполучення – усяке поєднання слів, пов’язаних значенням і граматично...” (Шерех 1951: 72).

Юрій Шерех виокремлює словосполучення як одиницю вищого рівня за слово і нижчого за речення, а також наполягає на реченнєвотвірному характері цієї синтаксичної одиниці: “*слова* – цеглинки, деталі вікон і дверей; *словосполучення* – купи цього будівельного матеріалу, недобудовані стіни, частини споруди; *речення* – викінчена будівля, де кожна деталь набирає осмисленого значення в системі цілого” (Там само: 73).

Інші мовознавці трактували *словосполучення* як самостійну синтаксичну одиницю, обмежену лише підрядним зв’язком, і вводили до наукового обігу термін *пара*: “слова в реченні поєднуються за змістом так, що їх можна розкласти на *пари*. У кожній *парі* одне слово залежить від другого, тому одне з них називається надрядним, а друге – підрядним (залежним)” (Перегінець 1931 (8): 7); “спаровані слова зуться *словосполученням*, слова поза *парами* – порожні звуки <...>. Речення як закінчена цілість, складається з певних *синтаксичних пар*” (Огієнко 1938: 249); “слова в реченні пов’язуються між

собою *парами*. У кожній *парі* один член керівний, причому керувати слово може кількома іншими...” (Синявський 1941: 184); “у кожній *парі* треба розрізнати підпорядковуюче слово і підпорядковане (або пояснюване і пояснювальне)” (Кудрицький 1949: 12). Зауважимо, що категорія предикативності була складником поняттєвого змісту. І. І. Огієнко наводить такі типи *синтаксичних пар*: 1) підмет і присудок; 2) підмет і прикметникове пояснення; 3) присудок та іменникове пояснення; 4) присудок і прислівникове пояснення; 5) іменникове пояснення з прикметниковим поясненням (Огієнко 1938: 249). О. Н. Синявський серед *пар* виокремлює *головну пару* – підмет і присудок і *розряди додаткових, другорядних пар* (Синявський 1941: 185). Отже, поняття *пари* частково відображає характеристики *предикативного сполучення* – сполучення, до складу якого входять головні члени речення – підмет і присудок (КРСЛТ 1957: 133).

Отже, в українському мовознавстві поняття *словосполучення* формується з 20-х рр. ХХ ст. До середини ХХ ст. зафіксовано такі тлумачення терміна: 1) будь-яке поєднання слів; 2) речення (предикативне сполучення); 3) реченнєвотвірна синтаксична одиниця (складник речення); 4) сполучення слів за допомогою підрядного зв'язку.

На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки домінують три підходи до його визначення, які зумовлюють його класифікації. Словосполучення тлумачать як номінативну синтаксичну одиницю, яка складається з двох і більше повнозначних слів: 1) пов'язаних підрядним зв'язком, одне з яких є стрижневим (головним), друге – залежним (Загнітко 2011; ССЛТЕ 2006 та ін.); 2) пов'язаних на основі сурядного і підрядного зв'язку (Вихованець 1993; Дудик 2010; УМЕ 2007 та ін.); 3) пов'язані сурядним, підрядним і предикативним зв'язками: *роки пройшли, ліс шумить...*(СУЛМ 1972).

Термін *словосполучення* є гіпонімом терміна *синтаксична одиниця* і когіпонімом термінів *слово*, *речення*. Змістова організація понять *словосполучення* і *речення* збігається за такими критеріями як: 1) синтаксичний зв'язок; 2) будівельний матеріал – слово; 3) позначення

факту дійсності; та різняться функціональним призначенням: словосполучення – *номінативна синтаксична одиниця*, речення – *комунікативна синтаксична одиниця*; будовою; наявністю / відсутністю предикативності: словосполучення – *непредикативна синтаксична одиниця*, речення – *предикативна*. Слово і словосполучення як синтаксичні одиниці – *номінативні, непередикативні*, будівельний матеріал для речення, відмінність у кількості смислових показників та обов'язковості синтаксичного зв'язку в побудові словосполучення. Оскільки *словосполучення* лише через *речення* входить до комунікативної системи і є контекстом для *слова*, у системі синтаксичних одиниць постає одиницею нижчого рівня, ніж речення, і вищого за слово.

Експонент терміна *словосполучення* орієнтує на назву процесу дії та на одиницю, результат цього сполучення. Про це свідчить суфікс *-нн(я)*. Така форма терміна є гармонійною в межах синтаксичної терміносистеми серед термінів на позначення синтаксичних одиниць – *речення, судження, висловлення*.

2.2. Терміни на позначення різновидів словосполучення та їхніх компонентів

Терміни на позначення різновидів словосполучення формуються після теоретичного осмислення типів синтаксичного зв'язку, форм підрядного зв'язку, будови словосполучення.

Форми підрядного зв'язку описано ще в граматиках першої половини XIX ст. І. Могильницький ілюструє на прикладах форму зв'язку узгодження і використовує терміни, запозичені з російської та польської мов: *сочинєне согласованїа* (*zgody*) (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 193). Уперше визначення подає Й. Левицький у праці “Грамматика ѣзыка руского въ Галиціѣ” (1850): “Согласованїе слѡвъ допомагає ся щобы има и мѣстоименїе, прилагательное, има числительное та причастїе с <...> именемъ существительным <...> во еднаковомъ родѣ, числѣ та падежѣ согласовали

сѧ” (Левицький 1850: 143). З другої половини ХІХ ст. граматисти використовують терміни, запозичені з російської мови – *согласованіє слѡвъ* (Осадца 1976: 176), створюють номінації, близькі до українськомовної основи: *сгода* (Дячан 1865: 113), *згода* (Смаль-Стоцький 1893: 135; Огоновський 1893: 173; Коцовський 1912: 81; Сімович 1918: 290; Грунський 1926: 65; Синявський 1941: 185). Варіанти, запропоновані в працях орієнтовно з 20-х рр. ХХ ст., *погоджування* (ГТП 1917: 15), *згоджування* (Наконечний 1928: 236), *узгоджування* (Там само) *згодження* (Горецький 1929: 153) *узгодження* (Каганович 1935: 5; Загородський 1946: 163) засвідчують калькування від рос. *согласование*. Подібну тенденцію спостерігаємо у зв’язку із терміном *керування* від рос. *управление*.

І. Могильницький наводить терміни, запозичені з російської і польської мов – *сочинене правленія (rządu)* (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 193).

Й. М. Левицький вперше подає визначення: “оуправленіє слѡвъ <...> потребуемое ѧкимь будь словомь оупотребленіє певного падежа в другомь словѣ, отъ него зависащемь” (Левицький 1850: 147), в інших граматиках – *оуправленіє слѡвъ* (Осадца 1876: 187), *керування* (ГТП 1917: 15; Наконечний 1928: 236; Каганович 1935: 5; УП 1946: 159). Інший варіант для позначення керування – *залежність* або *підрядність* (Горецький 1929: 153), не прищепився в українському синтаксисі. Для форми підрядного зв’язку прилягання одразу вводять термін, який став нормативним у сучасній українській граматиці. Зауважимо, що тенденція до калькування зберігається, термін *прилягання* – від рос. *примыкание* починають використовувати в низці граматик з 30-х рр. ХХ ст. (Наконечний 1928: 237; Горецький 1929: 153; УП 1946: 162; Каганович 1935: 5).

Сучасний синтаксис не послуговується жодним із утворених термінів на позначення форм синтаксичного зв’язку протягом ХІХ – початку ХХ ст. Загалом прозорі терміни *узгодження*, *керування*, *прилягання*, перенесені із загальноживаної лексики, були поширені в мовознавчих працях з 30-х років ХХ ст. Поява термінів на позначення різновидів узгодження – *повне / неповне*

(Кудрицький 1949: 14; Курс 1951: 12), а також керування – *безпосереднє / посереднє* (Каганович 1935: 5; Синявський 1941: 186; Шерех 1947: 7; Кудрицький 1949: 14; Курс 1951: 13), *сильне / слабе* (Курс 1951: 13) або *більш тісне і менш тісне* (Булаховський 1958(1): 13) свідчить про прагнення мовознавців деталізувати поняття форм підрядного зв'язку. Форма зв'язку в *підрядному словосполученні* становить класифікаційну основу, згідно з якою в сучасному синтаксисі вживають терміни: *словосполучення з узгодженням; словосполучення з керуванням; словосполучення з приляганням* (Дудик 2010: 618).

Про види синтаксичного зв'язку *сурядність і підрядність* йдеться в граматиках ХІХ ст. у контексті розрізнення типів складних речень, наприклад: *підчинено сложенію / присовокуплено сложенію* (Шашкевич 1865: 192), *підрядні / рівнорядні* (Смаль-Стоцький 1893: 114), *підпорядкове / співпорядкове* (Попович 1897: 90) та ін. О. М. Огоновський вживає терміни *водношенє рѳвнорядне і пѳдрядне* (Огоновський 1889: 179). Терміни на позначення видів синтаксичного зв'язку – *підрядний / підрядність* та *сурядний / сурядність* знаходимо в деяких мовознавчих працях першої половини ХХ ст. стосовно речення: *підрядний / підрядність (реченнів)* (Наконечний 1928: 237), *підрядний / підрядність (речень)* (УП 1946: 161), *сурядний / сурядність (реченнів)* (Наконечний 1928: 238), *сурядний / сурядність (речень)* (УП 1946: 163). Л. А. Булаховський виокремлює *сполучення однотипних (паралельних) одиниць* – сурядні словосполучення, *сполучення з тим, що його визначає* – підрядні словосполучення (Булаховський 1958 (1): 8). “Словник лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич уміщує словникові статті, що стосуються сурядних і підрядних словосполучень: “*Сурядне сполучення* – сполучення, яке утворюється з двох або більшої кількості функціонально рівнозначних, тобто синтаксично рівноправних, незалежних одне від одного слів або словосполучень (*однорідні сполучення, ряди (або словесні чи паралельні ряди), незамкнуті сполучення*)” (КРСЛТ 1957: 190). “*Підрядне сполучення* –

сполучення, що утворюється з двох зв'язаних за змістом і граматично нерівноправних елементів мови, з яких один завжди є підпорядковуючий, а другий – залежний” (Там само: 128). У названому випадку поняття *сполучення* є інтегравальним і охоплює не лише словосполучення, а й речення.

Терміни *сурядний / сурядність, підрядний / підрядність* цілком мотивовані. Експонент терміна орієнтує на належність до ряду, на те, що є ряд компонентів: “Від граматичних пар, у яких виявляється залежність членів речення одного від одного, слід відрізнити інший спосіб зв'язку у реченні – так звані *ряди*. Члени речення, що входять у ряд, не залежать у свідомості і граматично один від одного, але становлять певну єдність, бо виражають однотипні поняття або уявлення і виконують однакову синтаксичну функцію в реченні” (Курс 1951: 16). Префікс *су-* вказує на зближення компонентів, префікс *під-* означає їхнє розташування не в одному ряді, нерівноправність, залежність. Уперше в українському мовознавстві про різновиди словосполучення за типом зв'язку – *сурядні* й *підрядні* – написав О. С. Мельничук (СУЛМ 1972: 57 – 58). У сучасному синтаксисі як основні гіпоніми терміна *словосполучення* залежно від *типу синтаксичного зв'язку* – *сурядності / підрядності* входять терміни *сурядні / підрядні словосполучення* (УМЕ 2007: 618).

Терміни на позначення типів словосполучення за будовою в граматиках і підручниках української мови до середини ХХ ст. не були розпрацьовані. У “Курсі сучасної української літературної мови” йдеться про складні словосполучення, названі *граматичними трійками*: “Існують випадки, коли мінімальним словосполученням буває не пара членів речення, а *трійка* <...> з *трійки* можна сформулювати дві пари, але вони були б встановлені формально <...> бо зв'язок першого слова з другим, зумовлений зв'язком з третім” (Курс 1951: 11). У сучасному синтаксисі як гіпоніми терміна *словосполучення* у формально-синтаксичному аспекті залежно від кількості компонентів словосполучення як *синтаксичної одиниці-конструкції* (2 компоненти чи

більше) відображено терміни *прості, складні словосполучення* (ССЛТЕ 2006: 562; УМЕ 2004: 617; Шульжук 2004: 38 та ін.) та *елементарні, ускладнені / неелементарні словосполучення* (Вихованець 1993: 211, УМЕ 2004: 618).

Орієнтовно з 30-х років ХХ ст. граматисти описують внутрішню будову підрядного словосполучення й добирають прозорі терміни на позначення його компонентів. Головне слово номінували як *старше слово* (Залозний 1917: 3), *керівне слово* (Горецький 1929: 15), *надрядне слово* (Перегінець 1931 (8): 7), *керівний член* (Синявський 1941: 184), *основне слово* (Загородський 1946: 7), *підпорядковуюче слово* (Кудрицький 1949: 12), *пояснюване слово* (Кудрицький 1949: 12; Шерех 1951: 74; Курс 1951: 10). Залежне слово (Горецький 1929: 150) називали *підрядне* (Залозний 1917: 3; Горецький 1929: 150), *пояснювальне* (Шерех 1951: 74), *пояснююче* (Курс 1951: 10).

У сучасному синтаксисі функціонує низка термінів, серед яких збережено вищеназвані та створено нові: *опорне слово* (УМЕ 2007: 640), *провідне, незалежне, означуване, підпорядковувальне, підпорядковуюче слово* (Дудик 2010: 36), *синтаксично головне слово* (ССЛТЕ 2006: 562; УМЕ 2007: 640) та *синтаксично залежне* (Плющ 2004: 92; ССЛТЕ 2006: 562; УМЕ 2007: 640), *підпорядковане* (УМЕ 2007: 640), *нестрижневе, означувальне, кероване, прилягаюче слово* (Дудик 2010: 36).

У межах досліджуваного періоду знаходимо терміни на позначення різновидів словосполучень згідно з правилами реалізації мовної системи. О. Н. Синявський розмірковує про закономірності їхньої побудови за законами української мови й виокремлює *словосполучення з погляду синтаксичної вартості*: “звичайні – не викликають сумніву, властиві мові в усім її обширі: *казати правду* <...>, – вживаються поряд, рівнобіжно з іншими: *казати про кого, казати за кого* <...> ; *хибні синтаксичні пари* – без потреби й всупереч нормі занесені з інших мов: *дякувати кого замість дякувати кому, глузувати над ким замість глузувати з кого* <...>; *синтаксичні провінціалізми або локалізми* перенесені з говорів: *радитися кого замість радитися з ким...*” (Синявський 1941: 195).

Розвиток сучасної теорії спричинив появу нових термінів на позначення різновидів словосполучення за рахунок розширення класифікаційних критеріїв: морфологічне вираження головного слова у підрядному словосполученні, характер синтаксичного зв'язку в сурядному словосполученні, тип семантико-синтаксичних відношень у підрядному й сурядному словосполученні, наявність сполучників у структурі сурядного словосполучення, ступінь семантичного об'єднання компонентів словосполучення.

Уперше класифікаційну ознаку – “морфологічне вираження головного слова у словосполученні” зреалізував О. С. Мельничук під назвою *різновиди словосполучень за ведучими словами*. Зокрема, було представлено терміни, запозичені з латинської мови на позначення 36 можливих моделей, зважаючи на валентні можливості повнозначних частин мови: *субстантивно-субстантивні, субстантивно-ад'єктивні, субстантивно-прономінальні, субстантивно-нумеральні, субстантивно-адвербіальні, субстантивно-вербальні, ад'єктивно-субстантивні, адєктивно-адєктивні, ад'єктивно-прономінальні, ад'єктивно-нумеральні, ад'єктивно-адвербіальні, ад'єктивно-вербальні, прономінально-субстантивні, прономінально-ад'єктивні, прономінально-прономінальні, прономінально-нумеральні, прономінально-адвербіальні, прономінально-вербальні, нумерально-субстантивні, нумерально-ад'єктивні, нумерально-прономінальні, нумерально-нумеральні, нумерально-адвербіальні, нумерально-вербальні, адвербіально-субстантивні, адвербіально-ад'єктивні, адвербіально-прономінальні, адвербіально-нумеральні, адвербіально-адвербіальні, адвербіально-вербальні, вербально-субстантивні, вербально-ад'єктивні, вербально-прономінальні, вербально-нумеральні, вербально-адвербіальні, вербально-вербальні* (СУЛМ 1972: 60 – 64). Мовознавці послуговуються питомими й запозиченими термінами: поділ *підрядних словосполучень* на *іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні, прислівникові* словосполучення; в інших джерелах відповідно – *субстантивні, ад'єктивні, нумеральні, прономінативні,*

вербальні, адвербіальні (Дудик 2010: 52). Деякі мовознавці зараховують до *іменних* всі словосполучення з опорним компонентом, вираженим іменною частиною мови: 1) *іменні*: а) *субстантивні* (з іменником у ролі головного слова), б) *ад'єктивні* (з прикметником у ролі головного слова), в) *нумеральні* (із числівником у ролі головного слова), 2) *займенникові* (із займенником у ролі головного слова), 3) *дієслівні* (із дієсловом у ролі головного слова), 4) *прислівникові* (з прислівником у ролі головного слова), 5) *категорійно-станові* (зі словом категорії стану у ролі головного слова) (Загнітко 2011: 403 – 404).

Терміни *відкриті / закриті словосполучення* – гіпоніми терміна *сурядне словосполучення* залежно від кількості компонентів, пов'язаних одним актом зв'язку (характер синтаксичного зв'язку) (Дудик 1910: 34; УМЕ 2004: 618).

У родо-видових відношеннях як гіпоніми терміна *відкрите словосполучення* перебувають терміни *словосполучення з єднальними семантико-синтаксичними відношеннями* та *словосполучення з розділовими семантико-синтаксичними відношеннями* (УМЕ 2004: 34; Вихованець 1993: 212; УМЕ 2007: 642; Шульжук 2004: 41 та ін.). Гіпонімами терміна *закрите словосполучення* виступають номінації *словосполучення з протиставними семантико-синтаксичними відношеннями* та *словосполучення з градаційними семантико-синтаксичними відношеннями* (УМЕ 2004: 34; Вихованець 1993: 212; УМЕ 2004: 618; Шульжук 2004: 41 та ін.). За наявності сполучників у структурі сурядного словосполучення деякі мовознавці поділяють *сурядні словосполучення* на *сполучникові* та *безсполучникові* (Дудик 2010: 34), що мало місце в теоретичному представленні словосполучення О. С. Мельничука: *словосполучення з сурядними сполучниками, сурядні безсполучникові словосполучення* (СУЛМ 1972: 108 – 104). Відповідно до атрибутивних, субстанціальних, адвербіальних семантико-синтаксичних відношень серед *підрядних словосполучень* виокремлюють *атрибутивні, субстанціальні, адвербіальні словосполучення* (Вихованець 1993: 212; УМЕ 2004: 618; Шульжук 2004: 41 та ін.). Гіпонімами терміна *словосполучення* за

критерієм ступінь семантичного об'єднання компонентів виступають терміни *синтаксично вільні* та *синтаксично цілісні / нечленовані / зв'язані словосполучення* (ССЛТЕ 2006: 562; УМЕ 2004: 618).

Отже, в українському мовознавстві термін на позначення поняття *словосполучення* формується з 20-х рр. ХХ ст. До середини ХХ ст. його витлумачували як будь-яке поєднання слів; як речення; реченнєвотвірну синтаксичну одиницю; сполучення слів із підрядним зв'язком. Формуванню термінів на позначення різновидів словосполучення передувало теоретичне осмислення типів синтаксичного зв'язку, форм підрядного зв'язку, будови словосполучення.

Сучасний синтаксис послуговується термінами на позначення типів синтаксичного зв'язку – *сурядності* і *підрядності* та форм зв'язку – *узгодження, керування, прилягання*, які почали формуватися у ХІХ ст. і утверджені в мовознавчих працях з 20-х років ХХ ст. Вони утворили основу номінацій різновидів словосполучень: *сурядні й підрядні словосполучення; словосполучення з узгодженням; словосполучення з керуванням; словосполучення з приляганням*. Протягом першої половини ХХ ст. започатковано терміни на позначення компонентів словосполучення, основу класифікації словосполучень за будовою.

Поява нових термінів на позначення різновидів словосполучення на сучасному етапі розвитку синтаксичної науки спричинена розширенням синтаксичної проблематики, прагненням деталізувати відомості про природу словосполучення на формальному й семантичному рівні, наслідком чого стало зростання кількості класифікаційних критеріїв.

На підставі аналізу контекстів терміновживання в мовознавчих працях можемо зробити висновок про основні тенденції термінотворення в підсистемі словосполучення, а саме: калькування з російської мови, творення термінів на українськомовному ґрунті, застосування запозичених терміноодиниць паралельно з українськими. Чимало прикладів номінацій, засвідчених у працях Л. А. Булаховського, Н. А. Кагановича та

Г. В. Шевельова, Й. Я. Кудрицького, І. І. Огієнка, стали основою сучасної терміносфери словосполучення.

2.3. Історія терміна *речення*

Речення – одна з центральних одиниць синтаксису, тому реконструкція еволюції його номінування та розвитку відповідного поняття постає одним із важливих завдань. Терміни на позначення речення та його різновидів в українському мовознавстві формувалися ще в перших українських мовознавчих працях XIX ст. Поняття *синтаксис* пов'язували з частиною граматики, яка навчає складати зі слів *речення*: “Славенски Сочиненіє нарицаємаа: яже реченіа ко осми слова частемъ возносимаа / извѣстнымъ нѣкоимъ чином оучить сочинати / и тѣмъ сокровень ихъ разумъ ѿ(т)кривати” (Смотрицький 1619: 379). Теоретичні аспекти природи речення та його членів становлять основу синтаксичних учень П. М. Дячана, М. Осадци, О. О. Партицького, С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера та ін. У джерелах першої половини XIX ст. зафіксовано терміни на позначення *речення*, запозичені з російської мови, паралельно з польськими відповідниками: *предложеніє* (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 193), *okres* (Там само), *сенсь* (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188), *составъ* (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 246), *подложеніє* (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 246).

У граматиках, підручниках з української мови та лексикографічних джерелах XIX – першої половини XX ст. зафіксовано терміноодиниці, запозичені з російської мови, а також створені на українськомовному ґрунті: *положєньє* (Дячан 1865: 111; Шашкевич 1865: 167); *положєньє* (Осадца 1876: 170); *речєнє* (Партицький 1873: 124); *рєченє* (Смаль-Стоцький 1893: 132; Попович 1897: 69; Коцовський 1912: 3); *гáдка* (Смаль-Стоцький 1893: 132); *предложеніє* (Огієнко 1908: 62; Гарайда 1941: 103); *реченя* (Гарайда 1941: 103); *рєчєннє* (Шерстюк 1907: 5; Нечуй-Левицький 1914: 3; Сімович 1918: 272; ГТП 1917: 11; СМУ 1918: 357; Огієнко 1918: 4; Грунський 1926: 64; Наконечний 1928: 237; Горєцький 1929: 16; Перегінець

1931(9): 3; Каганович 1935: 3; Огієнко 1935: 138 УП 1946: 162 та ін. Н. А. Москаленко зазначає, що термін *речѣне* (Партицький 1873: 124), утворений від старосл. *ректи* – *говорити*, найкраще відповідав визначенню поняття, а тому й “прищепився” в українській граматиці [106: 165]. Новотвір О. О. Партицького з наголосом на першому складі фіксують граматики кінця XIX ст., (наприклад, Попович 1897: 69), його прозорість і правильна орієнтація відображена у визначеннях *речення* як чогось *виреченого*: “*Речене* є гадка висказана словами” (Там само).

У покажчику термінів “Українського правопису” (1946 р.) зафіксовано терміноодиниці-омоніми: *рѣчення* – предложение, *речѣння* – речение (УП 1946: 157 – 163).

С. А. Рілов проаналізував словники давньоруської та російської мов а також ранні східнослов'янські граматики та перші російські граматики й констатував, що поняття *предложение* представлено такими терміноодиницями: *оурядъ, оуряжение, строка, слово, глаголь, речь, речение, стихъ, предложение, периодъ*, “більшість із них старослов'янського походження; запозиченими є *глаголь* – старосл., *стихъ* – грец., *период* – грец.” (запозичено у VIII ст.) [146: 23].

Протягом XIX – першої половини XX ст. в українському мовознавстві домінує розуміння речення як логічної категорії. Дослідник історії синтаксису слов'янських мов Н. К. Грунський відзначає пріоритет логіки в граматиці та його гальмівний ефект у кваліфікаціях мовних явищ: “даные логики не только не продвинули изучения синтаксиса, а затормозили его ходъ <...> логика сдѣлалась исходным пунктом при опредѣлении языковыхъ явленій <...> основные данные логики вошли въ рамки грамматики” [41: 88].

Закономірним продовженням цієї думки постає інтерпретація речення як судження: “судъ, словами выраженный, се *предложеніе*” (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 193); “Мысль словами выражена називає ся *положеньемъ*” (Осадца 1876: 170); “Мысль, словами выражена именуется *положение (zdanie)*” (Шашкевич 1865: 167); “Слова, котрими висказуємо

одну-єдину мисль, всі разом становлять одно *реченє (гáдку)*” (Смаль-Стоцький 1893: 132). Таке витлумачення представлено в граматичних працях ХІХ ст. (напр. Дячан 1865, Партицький 1873 та ін.) і домінує на початку ХХ ст.: “Гадка, виречена словами, є *реченє*” (Коцовський 1912: 3); “З логичного погляду слова в розмові сполучаються в окремі гуртки, із котрих кожний виражає якусь завершену думку <...> гурток слів, з’єднаних думковим змістом, зветься *логічним* або *думковим реченням*” (Залозний 1917: 4). “Мова наша складається з думок. Кожна окрема думка, проказана або написана, зветься *реченням*” (Огієнко 1918: 4); “Думка, переказувана словами, і є *речення*” (Шерстюк 1907: 3); “Кожна висловлена думка зветься *реченням*” (Курило 1921: 3) тощо.

Інші мовознавці у визначення терміна *речення* вкладають інтонаційні характеристики: “Частина нашої мови, що закінчується запинкою в голосі, або павзою і зниження голосу перед такою запинкою зветься *речення*” (Горецький 1929: 17). Орієнтовно з 20-х років ХХ ст. речення витлумачують як формально-граматичну категорію синтаксису: “*Реченням* звемо сполучення форми називного відмінку з формами дієслова з усіма словами, належної до кожної з тих форм, відмежоване від інших сполучень роздільними синтаксичними павзами” (Німчинов 1931: 266); “*Реченням* зветься мовна одиниця, що становить продукт двочленної сполуки, цебто сполуки форм називного відмінка синтаксичних іменників з формами дієслова” (Перегінець 1931(9): 3); “*Реченням* зветься двочленна сполука, <...> відокремлена, відділена від інших словосполучень головною (повною) розділовою павзою” (Перегінець 1931(9): 3). Науковці досліджують формальну організацію речення, зокрема структурні особливості та компонентний склад, його відношення до інших одиниць синтаксичного рівня мови: “*слова* – цеглинки, деталі вікон і дверей; *словосполучення* – купи цього будівельного матеріалу, недобудовані стіни, частини споруди; *речення* – викінчена будівля, де кожна деталь набирає осмисленого значення в системі цілого” (Шерех 1951: 73).

Контексти вживання терміна речення у працях, виданих після 30-х років ХХ ст., ілюструють увагу мовознавців до співвідношення мови і мислення. Так, речення витлумачують як завершену одиницю мислетворчого процесу (Перегінець 1931(9): 3); закінчену цілість (Огієнко 1937: 249); відносно закінчені відрізки думки (Булаховський 1958(1): 8). Юрій Шерех доповнив визначення терміна речення наявністю комунікативної настанови: “В основі *речення* закінчений акт мислення і акт повідомлення (комунікації) про цей акт мислення” (Шерех 1951: 2).

Змістові характеристики терміна *речення* у визначенні, вміщеному в “Словнику лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич, враховують формально-граматичні, семантичні та комунікативні критерії. Визначено, що це – “*основна одиниця мовного спілкування, яка являє собою інтонаційно оформлене смислове і граматичне ціле, що виражає окрему, відносно завершену думку і відношення змісту цієї думки до дійсності*” (КРСЛТ 1957: 144).

Наукові праці із сучасного синтаксису, а також лексикографічні джерела відбивають розвиток окремих напрямів теорії речення – формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного й комунікативного. Формально-синтаксична організація речення є найбільш дослідженим аспектом речення, широко представленим в українському мовознавстві, спрямованим на вивчення синтаксичних зразків речення з урахуванням синтаксичних зв’язків і виділених на їх основі компонентів реченнєвої структури. Із дослідженнями взаємодії смислової та формальної організації структури речення постає вчення про семантичну структуру речення, в результаті якого значно поповнився склад термінології на позначення компонентів речення та його різновидів [25]. Орієнтація на комунікативний аспект речення зумовлена його кваліфікацією не лише як мовної, а й мовленнєвої одиниці. Такий підхід представлено в працях І. Р. Вихованця [25], П. С. Дудика [51], А. П. Загнітка [58; 59] та ін.

У теоретичному доробку української синтаксичної науки сьогодні є безліч визначень її багатоаспектної центральної одиниці. О. С. Мельничук уважав, що воно не може бути об'єктом синтаксису як розділу граматики, яка вивчає синтаксичну сторону структури речення, що повинно бути об'єктом загального вчення про речення – розділу мовознавства, який починає створюватися (СУЛМ 1972: 14). Тому запропоновано таке тлумачення: “*речення* – це основна знакова одиниця мовлення, яка формується з мовних знаків вищого порядку – лексичних, фразеологічних, синтаксичних – і відзначається цілісністю і зовнішньою автономністю, виступаючи поза контекстом у ролі закінченого відрізка мовлення і виділяючись у контексті на єдиному рівні членування” (Там само: 14).

Загалом у лінгвістиці сформувалися різні підходи до потрактування *речення* як синтаксичної одиниці. Більшість дослідників вважають його основною мовною та мовленнєвою одиницею в ієрархії інших синтаксичних одиниць [25; 59; та ін.], що відрізняється такими ознаками: комунікативність, модальність, предикативність (ССЛПТ 3: 179). Речення є предметом синтаксису, у деяких працях зазначено його належність до одиниць “великого” синтаксису [172]. Термін *речення* є гіпонімом терміна *синтаксична одиниця* і когіпонімом термінів *словосполучення*, *складне синтаксичне ціле*.

Сучасні мовознавчі праці із синтаксису містять дефініції терміна *речення* з урахуванням формальної організації, семантики та комунікативної настанови. І. Р. Вихованець наголосив на взаємодії формально-синтаксичного аспекту речення з його семантико-синтаксичним аспектом: “*Речення – синтаксична одиниця, формально-граматична і семантична структури якої становлять єдність*” [25: 4]. К. Ф. Шульжук вказує на комунікативну інтенцію речення: “мінімальна комунікативна одиниця, яка оформлена за законами певної мови і є відносно завершеною одиницею спілкування і вираження думки” [172: 403].

Комунікативна організація речення пов'язана зі сферою мовлення, зокрема мовленнєвою ситуацією і визначеним нею комунікативним завданням. Саме в цьому аспекті речення кваліфікують як *висловлення*, “одиницю мовлення, побудовану за законами відповідної мови; *речення*, що розглядається з погляду комунікативної організації” (Шульжук 2004: 52); “актуалізоване в мовленні речення” (УМЕ 2004: 69, 592; УМЕМ 2011: 37) та ін.

В українському мовознавстві термін *висловлення* пов'язують із функціональним призначенням реченнєвої структури: “Висловлення як одиниця спілкування відображає не лише змістовий бік, не лише граматичну семантику (схеми і словоформи), але й низку прагматичних смислів, породжених метою і ситуацією спілкування” (Гуйванюк 2009: 367). Отже, у *висловленні* відбувається злиття рівнів речення – формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного. Зазначені ознаки відображає така дефініція терміна *речення*: “одиниця синтаксичного рівня мовної системи, яка є інваріантом конкретних мовленнєвих висловлень і характеризується комунікативною, змістовою, інтонаційною завершеністю” (ССЛТЕ 2006: 517).

Сучасні довідкові та лексикографічні джерела репрезентують визначення терміна *речення* зважаючи на формальну організацію, семантику та комунікативне спрямування: “основна одиниця мовного спілкування, побудована за законами певної мови, <...> характеризується завершеною інтонацією, виступає головним засобом формування та вираження думки” (КТСЛТ 2001: 147); “основна синтаксична одиниця, що позначає ситуацію (або взаємопов'язані ситуації), вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, характеризується неперервністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є відносно-завершеною одиницею спілкування та вираження думки” (УМЕ 2004: 548). У деяких дефініціях чітко окреслено функції, а також вказано на належність цієї синтаксичної одиниці до сфери мови та мовлення: “1) одна із синтаксичних

одиниць та основних предикативних синтаксичних одиниць, що складається з декількох з'єднаних між собою синтаксичним зв'язком форм слів або однієї форми слова, є інтонаційно оформленим смисловим і граматичним цілим, що виражає найсуттєвіші функції мови: пізнавальну, експресивну, комунікативну; 2) засіб вираження і формування окремої відносно закінченої думки, мінімальна одиниця мовлення; синтаксична одиниця мови, побудована за відповідною моделлю і репрезентована парадигмою формальних варіантів” (ССЛПТ 3: 179); “одиниця модусу мови, яка відповідає висловленню у модусі мовлення і повідомленню у модусі комунікації” (Там само: 179).

Основні класифікаційні критерії речення зумовлені формально-синтаксичною, семантико-синтаксичною та комунікативною організацією речення: 1) структурний (будова); 2) семантичний (характер предикативних відношень); 3) комунікативний (комунікативна настанова речення) (УМЕ 2007: 570; УМЕМ 2011: 320) та ін.

Отже, в першій половині XIX ст. на позначення синтаксичної одиниці речення використовували номінації, запозичені з російської та польської мов. Термін був оформлений фонетично в граматичних працях на початку XX ст. У працях другої половини XIX ст. засвідчено фонетичні варіанти: *речѣнѣ*, *рѣченѣ*. Контексти вживання терміна *речення* в джерелах першої половини XIX до 20-х років XX ст. свідчать про ототожнення цієї синтаксичної одиниці із судженням. У працях 20-х – 50-х років XX ст. речення витлумачують як формально-граматичну категорію, аналізують структуру та компоненти, вказують на співвідношення мови і мислення, актуалізують його комунікативні характеристики.

Багатоаспектну природу центральної синтаксичної одиниці, на позначення якої мовознавці майже століття використовують цей термін, фіксують дефініції відповідного поняття, засвідчені в мовознавчих працях та лексикографічних джерелах, які постійно зазнають уточнення у зв'язку з новими науковими досягненнями в царині синтаксису. Загалом, термін

речення визначають: 1) за формальною ознакою та відносять його до одиниць мови; 2) за комунікативною функцією та відносять його до мовленнєвих одиниць; 3) виокремлюють дві одиниці – *речення* та *висловлення*, перша з яких є *структурною моделлю* й належить мові, а друга з лексичними та інтонаційними характеристиками належить мовленню.

Розвиток синтаксису речення спричиняє те, що зміст його центральної одиниці відображає такі параметри: а) синтаксичний зв'язок (формально-синтаксична організація речення); б) семантико-синтаксичні відношення (семантико-синтаксична організація); в) речення – знак ситуації або взаємопов'язаних ситуацій (семантико-синтаксична організація); г) наявність модально-часового значення – предикативність (семантико-синтаксична організація); г) речення – одиниця спілкування, засіб формування і вираження думки (комунікативна організація); д) речення – абстрагована модель, яка в мовленні реалізується висловленнями (сфера мови); е) залежність від мовленнєвої ситуації (сфера мовлення). Усі дефініції терміна *речення* сформульовані на основі основоположних понять: *формальна організація, смислова організація, комунікативна організація*.

Формально-синтаксична, семантико-синтаксична та комунікативна організація речення ураховані в класифікаційних критеріях.

2.3.1. Терміни на позначення типів речень за будовою

У граматиках першої половини XIX ст. зафіксовано перші спроби класифікації речень. Терміни на позначення різновиду речення з одним предикативним центром запозичували з російської та польської мови: *предложение простое* (Могильницький 1923 – Возняк 1910: 193; Паславський 1848 – Возняк 1911: 193), *pojedynchy okres* (Вагилевич 1845: 89, *сенсь поединчий* (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188). “Грамматика Рускаго Языка для училищ народных” (1848) І. Жуківського містить термін *прости* або *голи* для номінації непоширеного речення (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 252).

Термін *просте речення* закріплено в українській синтаксичній термінології з другої половини XIX ст. і повторено в граматиках і підручниках з української мови з початку XX ст. (Осадца 1876: 171; Нечуй-Левицький 1914: 3; Сімович 1918: 273; Грунський 1926: 83; Каганович 1935: 3; Загородський 1957: 13). Паралельно вживали польський термін *poedínche* (Дячан 1865: 111, 119; Партицький 1873: 137; Коцовський 1912: 74); наводили номінації, які свідчать про намагання мовознавців зайти найкращий термін для функціонування в науковому середовищі: *несложное* (Огієнко 1908: 64); *коротеньке* (Нечуй-Левицький 1914: 3); *poedичне* (Сімович 1918: 273); *нескладене* (Горецький 1929: 253). У граматиках початку XX ст. деякі мовознавці використовували номінацію *просте речення* для позначення непоширеного речення: *реченє прѳсте* – реченє, що в нїм є тїлько підмет і присїдок (Коцовський 1912: 4).

Визначення терміна *просте речення* в працях другої половини XIX ст. висвітлювали формально-граматичні характеристики речення, а з початку XX ст. поглиблено семантичні характеристики: 1) речення з одним підметом і одним присудком (Партицький 1873: 137; Осадца 1876: 171 та ін.); 2) речення, яке виражає одну думку (Попович 1897: 69; Сімович 1918: 273; Загородський 1946: 4). Вищенаведені дефініції свідчать про розвиток синтаксичних учень, актуалізацію синтаксичної проблематики і формування нових понять, які потребують номінації.

Дефініції простого речення в сучасних мовознавчих працях та лексикографічних джерелах ураховують такі елементи змістової організації: 1) предикативна одиниця, що в типових виявах є знаком однієї ситуації; 2) формується на основі визначального предикативного зв'язку і субстанціальних семантико-синтаксичних відношень; 3) будується за тим чи іншим структурним типом 4) функціонує як єдине комунікативне ціле (Вихованець 1993: 64; УМЕ 2007: 570).

І. Р. Вихованець зауважує, що традиційний термін *просте речення* відповідає поняттю лише умовно: форма і семантика простого речення може бути складною [25: 64].

Терміни на позначення поліпредикативної одиниці, *складного речення*, зафіксовані в українських граматиках першої половини ХІХ ст. Перші номінації запозичено з російської мови: *сложное* (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 121, Вагилевич 1845: 89; Паславський 1848 – Возняк 1911: 193). У рукописній граматиці Луки Слугоцького (1948) запропоновано термін *сенсь зложений* (калька з польської – *złożony*) (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188). Термін *зложене речення* знаходимо в багатьох граматиках другої половини ХІХ – початку ХХ ст., оскільки складне речення визначали як *складене з простих* (напр. Осадца 1876: 171): *зложене* (Осадца 1876: 171; Коцовський 1912: 85; ГТП 1917: 13; Сімович 1918: 274; Грунський 1926: 83; Огієнко 1935: 172; Загородський 1957: 13); *сложене* (Дячан 1865: 119); *зложені* (Партицький 1873: 137); *зложеное* (Гарайда 1941: 110); *складчасте* (Нечуй-Левицький 1914: 3); *складне* (Каганович 1935: 3); *складене* (Горецький 1929: 247). Детальніше про історію терміна *складне речення* йдеться у третьому розділі нашого дослідження.

Сучасна класиологія речення враховує різні критерії поділу речення на типи. Поділ на *прості* і *складні* речення ґрунтується на структурних показниках, диференціації *монопредикативних* і *поліпредикативних синтаксичних одиниць* відповідно.

2.3.2. Терміни на позначення типів речення за метою висловлювання, змістом, емоційністю

Поняття про функціональні типи речень за метою висловлювання починає формуватися в українському мовознавстві у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Утворенню термінів на позначення типів речень за метою висловлювання передували вказівки про властивості речення виражати певні характеристики, комунікативні настанови, наприклад: “кожне

реченє (гадка) самостійне виражає або *твердження, бажанє, приказ, питанє*” (Смаль-Стоцький 1893: 134); “реченє може містити *вісказ дійсний* або *подуманий, бажанє, приказ, питанє*” (Коцовський 1912: 76).

Із перших десятиліть ХХ ст. у мовознавчих працях зафіксовані спроби підібрати прозорі мотивовані терміни. Граматисти використали спільнокореневі терміноодиниці, а також терміни-юкстапозити. На позначення розповідного речення вжиті такі терміноваріанти: *оповідальне* (Нечуй-Левицький 1914: 24; ГТП 1917:12), *оповідне* (Сімович 1918: 272; Горецький 1929: 17; Огієнко 1935: 167), *речення-розповідь* (Горецький 1929: 17), *оповѣдающее* (Гарайда 1941: 111), *розповідне* (Каганович 1935: 6). У сучасній терміносистемі синтаксису побутують номінації *речення розповідні (реальної модальності)* (СУЛМ 1972: 122). Контексти вживання терміна *розповідне речення* демонструють інтонаційні особливості цього типу речення: “Речення, що вимовляємо рівним, спокійним голосом, зветься *речення оповідне, або речення-розповідь*” (Горецький 1929: 17).

На позначення питального речення вживали терміни-назви: *запитове* (Сімович 1918: 272), *запитне* (Горецький 1929: 17), *питального типу* (Сулима 1928: 54), *речення-питання* (Горецький 1929: 17), *питальне* (Огієнко 1935: 167; Каганович 1935: 6), *вопросное* (Гарайда 1941: 111). Сучасний синтаксис для позначення цього різновиду речень послуговується термінологічним сполученням *речення питальної модальності* (СУЛМ 1972: 122).

Різновиди речення із питальністю деталізовано в таких термінах: родове – *питальне речення* і видові: *власне-питальні, риторичні, риторично-заперечні* і докладно представлено в академічній праці (СУЛМ 1972: 122): *питальні речення або речення питальної модальності: власне-питальні або речення прямої питальності; питальні займенникові, питальні незайменникові*. Власне питальні поділено на *речення прямої з’ясувальної модальності* (не допускають відповіді *Так* або *Ні*), і на *речення прямої*

уточнювальної питальності (допускають відповідь *Так* або *Ні*). Також виокремлюють речення *непрямої питальності* (риторичні питання).

І. Р. Вихованець за характером запитання і за передбачуваною відповіддю на поставлене запитання виділяє *питальні речення загальнопитальні* (орієнтовані на відповідь *Так* або *Ні*) та *частковопитальні*. Риторичні питальні речення названо *невласне-питальними* (Вихованець 1993: 145). П. С. Дудик виокремлює *речення-перепитування* (*перепитувальні*) (Дудик 2010: 55).

На позначення речень зі спонукальною модальністю використовували терміноодиниці, які віддзеркалювали часткові характеристики цього типу: називали *наказувальне* (ГТП 1917: 11), *приказове* (Сімович 1918: 272), *розказове* (Коси Іване!) (Гарайда 1941: 111).

Сучасний термін – *речення спонукальної модальності* (СУЛМ 1972: 122). Термін *спонукальне речення* правильно орієнтований, дефінітивний: “*Спонукальне речення* – речення, що виражає спонукування <...>” (УМЕ 2007: 658). У сучасних визначеннях вказують, що *спонукальні речення* виражають наказ, вимогу, заклик, побажання, прохання, пораду, дозвіл тощо (Вихованець 1993: 146).

На позначення речення, у якому висловлено бажання, мовознавці створили відразу термін, який усталився в українському синтаксисі: *бажальне* (ГТП 1917: 11; Сімович 1918: 272), *желательное* (Гарайда 1941: 111), *речення бажальної модальності* (СУЛМ 1972: 122). І. Р. Вихованець називає речення з модальністю бажальності *оптативними* (Вихованець 1993: 147).

В українському мовознавстві послідовно формувалися й закріплювалися терміни на позначення типів речення за метою висловлювання: *розповідні*, *питальні*, *спонукальні*, *бажальні*. І. Р. Вихованець називає їх *комунікативними типами простого речення*. У колективній монографії (СУЛМ 1972 р.) у зв’язку з оформленням ірреальної модальності і значень реально-ірреальних виокремлено ще *речення умовної модальності*, *речення*

гіпотетичної модальності та речення переповідної модальності (СУЛМ 1972: 123).

А. П. Загнітко виділяє *прагматичні типи речень* на основі комунікативної інтенції, спрямованості кожного речення на розв'язання певного мовного завдання спілкування, використовуючи запозичену термінологію для їхньої номінації: *констативи – речення-ствердження, промісиви – речення-обіцянки, менасиви – речення-погрози, перформативи – речення-висловлення*, в яких дія дорівнює дії, *директиви (ін'юнктиви і реквестиви) – речення спонування та квеситиви – речення-питання* (Загнітко 2011: 132).

Сучасна синтаксична наука увібрала терміни на позначення типів речень за метою висловлювання *розповідне, питальне, бажальне речення*, відбиті в працях 30-х років ХХ ст. Поглиблення комунікативних характеристик в аналізі речення зумовило появу низки видових термінів на позначення понять типів питальних речень.

За змістом (характером предикативних відношень) в українській синтаксичній науці речення поділяють на стверджувальні і заперечні. Терміни на позначення типів за змістом в українському мовознавстві почали формуватися в першій половині ХІХ ст. І. Могильницький послуговується номінаціями, запозиченими з російської мови: *оутвердителные, отрицательные* (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 89). У працях другої половини ХІХ ст. мовознавці використовують питомі терміни, зокрема, О. О. Партицький застосовує термінологічне позначення *твердіше і заперечене* (Партицький 1873: 134). Із початку ХХ ст. граматисти, беручи за основу народну мову, добирають прозорі номінації: *твердяче* (Коцовський 1912: 76), *притакливе* (Сімович 1918: 272), *утвердительное* (Гарайда 1941: 111) і *заперечаюче* (Коцовський 1912: 76), *зрікальне* (Нечуй-Левицький, 1914: 24), *заперечне* (Сімович 1918: 272), *отрицательное* (Гарайда 1941: 111). Терміни *стверджувальне / стверджувальний, заперечний* зафіксовані в

показчиках термінів “Українського правопису” 1933 і 1946 років (УП 1933: 83; УП 1946: 163).

Поглиблення синтаксичної проблематики, зокрема семантико-синтаксичного погляду на заперечення, послугувало розширенню семантики терміна *заперечне речення* та фомуванню номінацій для його типів: “*заперечення* є ствердженням “небуття”, відсутності чогось у дійсності <...> діалектичний акт мислення, який містить у собі *заперечення* і *твердження*” (Галкіна-Федорук 1951: 21). Семантичні ознаки доповнено формальними характеристиками: “*Не* заперечує реальність зв’язку між предметами і явищами. Тому *заперечними реченнями* можна вважати такі, в яких заперечення стоїть перед присудком; коли ж воно стоїть перед додатком або навіть перед підметом, то такі речення можна вважати *відносно-заперечними*” (Там само: 22). Є. М. Галкіна-Федорук виокремила *заперечні речення особові: загально-заперечні з часткою ні і заперечними займенниками; частково-заперечні; заперечні речення безособові: інфінітивні безособові заперечні речення* (Там само). У сучасних дослідженнях синтаксису української мови ці типи уніфіковано до двох основних: *загальнозаперечні, частковозаперечні речення* (напр., Вихованець 1993: 119, УМЕ 2007: 193).

Терміни на позначення емоційно забарвлених речень оформилися до 30-х років ХХ ст.: *окличне* (Горецький 1929:17; Каганович 1935: 6), *речення-оклик* (Горецький 1929: 17), *вигукове* (Огієнко 1935: 167), *восклицательное* (Гарайда 1941: 111), *окличний* (УП 1946: 161). У визначеннях терміна йдеться про інтонаційну природу цього типу речення: “Деякі речення в розмові ми вимовляємо з підвищенням голосу (рівномірним на всіх словах речення, коли воно складається з двох або більше слів). Речення, що вимовляється такою інтонацією, зветься *речення окличне* або *речення-оклик*” (Горецький 1929: 17). У сучасному синтаксисі класифікаційна схема типів речень за емоційним забарвленням представлена двома різновидами: *окличні, або емоційно забарвлені, й неокличні, або емоційно нейтральні, речення* (УМЕ 2007: 452).

2.3.3. Терміни на позначення типів речень за складом граматичної основи

За формальними ознаками предикативного центру в сучасному синтаксисі розрізняють три узагальнені структурні типи речень: *двоскладні, односкладні й нечленовані прості речення*. Теоретичні засади *двоскладного та односкладного речення* в українському мовознавстві закладено в працях першої половини ХХ ст. Характеристика цих типів речень ґрунтується на формальних показниках – наявності / відсутності головних членів речення. Важливо, що таке розмежування речень можливо лише з позиції формально-граматичної організації речення, тому що з власне семантичного боку всі речення – двоскладні [Городенська 2002: 52].

Для номінації *двоскладного речення* зафіксовано такі терміноодиниці: *двочленне* (Огієнко 1938: 28; КРСЛТ 1957: 46), *двочленовое* (Гарайда 1941: 110), *двоелементне* (Шерех 1951: 93). Уперше термін *двоскладне речення* подано у “Словнику лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич (КРСЛТ 1957: 46). Усі визначення цього типу речень, зафіксовані в працях першої половини ХХ ст. (досліджуваного періоду) і на сучасному етапі розвитку синтаксичної науки, ілюструють одностайність дослідників у розумінні цього явища: “*Двочленне речення складається з підмета і присудка*” (Огієнко 1935: 145); “*Двоскладне (двочленне) речення – речення, граматичний центр якого складається з двох головних членів – підмета і присудка*” (КРСЛТ 1957: 46); “*Двоскладні речення – речення з двома головними членами речення – підметом і присудком*” (СУЛІМ 1972: 30; Вихованець 1993: 94; Дудик 2010: 366; Шульжук 2004: 399) та ін.

В українському мовознавстві на початку ХХ ст. починають досліджувати односкладне речення і називають його *неповним* (напр., Залозний 1917: 21). Спроби дати визначення, близьке до сучасного, й номінацію односкладному реченню сягають праць із 30-х років ХХ ст. Граматисти послуговуються терміноодиницями: *одночленне речення* (Огієнко 1935: 146; КРСЛТ 1957: 109), *одноелементне речення* (Шерех 1951: 93). У

визначеннях ідеться про відсутність одного з членів предикативної основи: “*Одночленне речення, таке, що відходить від звичайної норми... одного з основних членів може не бути*” (Огієнко 1935: 146). У “Словнику лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич уперше зафіксовано термін *односкладне речення* і подано докладну дефініцію, що містить вказівку на існування *головного члена*, який лише співвідноситься (здебільшого) з підметом і присудком двоскладного речення (КРСЛТ 1957: 109).

Оскільки односкладне речення становить структуру в системі українського синтаксису, протиставлену двоскладному, і зреалізовано на формально-граматичному рівні одним головним членом, то й терміни на позначення його типів відбивають думки науковців про його співвіднесення з підметом або присудком двоскладного речення. Речення з граматичним підметом отримали назву *підметові* і, відповідно, без підмета – *безпідметові* (Курило 1921: 5; Огієнко 1935: 147; Сулима 1928: 78), *речення з невизначеним підметом* (Німчинов 1931: 280) та ін.

Розглянемо терміни на позначення типів односкладних речень без підмета. П. Ф. Залозний виокремив різновиди односкладного речення, яке він називає *неповним: безосібне: Вечоріє. Досадно* (Залозний 1917: 21); *безвисловове*, тобто без присудка (оскільки на початку ХХ ст. на позначення головного члена – присудка використовували назву *вислів*): *Надворі мряка. Грім* (Залозний 1917: 21).

К. Т. Німчинов виокремлює *речення з невизначеним підметом* (Німчинов 1931: 280), проте не дає термінологічного позначення основним різновидам: 1) наказовий спосіб: *Не лізь у горох, то не скажеш ох*; 2) третя особа дієслів з часткою -ся: *мені не можеється*; 3) третя особа множини дійсного способу: *Хлопчика звуть на селі Тарасом*; (Там само: 281). Також ужито термін *безпідметові речення*: “форма *безпідметового речення* – це значить неузгоджене ні з чим дієслово та відносні до нього слова” (Там само: 279).

О. Н. Синявський створює номінації описового характеру на позначення різновидів *безпідметових речень* – *безпідметові на -но, -то; прислівникові; дієйменникові; на -ло; на -ся; при не*; а також *речення з відносною безпідметовістю* (неозначено-особові та узагальнено-особові) (Синявський 1941: 198 – 229). У праці “Курс сучасної української літературної мови” за ред. Л. А. Булаховського зафіксовано такі терміни на позначення різновидів односкладного речення: *безособові* (до них належать *інфінітивні*), *відносно-безособові, узагальнено-особові, неозначено-особові речення* (Курс 1951: 61, 68).

Пошуки найточнішої номінації призводить до представлення значення того чи того поняття в неоднослівному терміні. Сучасні праці із синтаксису української мови містять вищевказані поняття, номіновані переважно описово: *власне безособові; безособові речення, головний член яких виражений особовим дієсловом, ужитим у безособовому значенні; безособові, у яких головний член виражений предикативною формою на -но, -то; безособові конструкції, головний член яких виражений прислівником; безособові конструкції, головний член яких виражений предикативними словами типу гріх, біда, жаль та ін.; безособові речення з головним членом, вираженим предикативним словом нема, при якому наявний непрямий додаток у формі родового відмінка, що називає особу чи предмет, відсутність яких стверджується* (Шульжук 2004: 125).

Юрій Шерех обирає терміни на позначення різновидів *одноелементних речень*, близькі до сучасної класифікації: “*Безособові речення* – це такі речення, в яких нема і не повинно бути підмета <...> є тільки один головний член речення, який нагадує присудок звичайного *двоелементного речення*, але відрізняється тим, що ні з чим не узгоджується і становить граматично незалежний центр речення” (Шерех 1951: 93). Учений виокремлює також *абсолютно-безособові*, у яких дійова особа не може бути виражена; *відносно-безособові*, у яких “легко дістаємо узагальнення або неозначеність дійової

особи при певності в тому, що дійова особа, безперечно є”, *узагальноної особовості, неозначено-особові* (Там само: 94).

Номінативні речення, головний член яких співвіднесений з підметом двоскладного речення, описано паралельно з дієслівними реченнями. Цей тип речень як односкладне розглядали П. Ф. Залозний (Залозний 1917), О. Б. Курило (Курило 1921), К. Т. Німчинов (Німчинов 1931), І. І. Огієнко (Огієнко 1935) та ін. К. Т. Німчинов уживає терміни *назовні сполучення* (Німчинов 1931: 281), І. І. Огієнко називає їх *номінальними або іменниковими одночленними реченнями* (Огієнко 1935: 170), О. Н. Синявський та Л. А. Булаховський обирають термін *безприсудкові речення називні* (Синявський 1941: 198 – 229; Курс 1951: 69). Юрій Шерех уживає також термін *називні речення* в сучасному значенні: “відповідають особливому характерові мислення, коли людина просто фіксує свої враження, свої спостереження, не дбаючи про об’єднання їх в одне ціле <...> мають тільки один головний член речення, який становить назву сприйнятого предмета”, окремий різновид – *вказівні називні речення* (Шерех 1951: 96). У сучасних працях із синтаксису подано розгалужену класифікацію номінативних речень: *буттєві, вказівні, оцінні, власне називні, “називний уявлення”* (Шульжук 2004: 130).

У “Словнику лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич подано терміни на позначення основних типів односкладного речення: *номінативні, безособові, інфінітивні, узагальноно-особові, неозначено-особові речення* (КРСЛТ 1957: 109). Найбільш прийнятною є класифікація односкладних речень з праці “Сучасна українська літературна мова: Синтаксис”, яка враховує формально-граматичні і семантичні характеристики: *означено-особові, неозначено-особові, узагальноно-особові, безособові, інфінітивні, номінативні*. Указані типи поділяють за способом вираження головного члена на *дієслівні* та *іменні* (СУЛМ 1972: 148).

Сучасна традиція потрактування *означено-особових, неозначено-особових* та *узагальноно-особових* як двоскладних через їхню особову

семантику (напр., Вихованець 1993) сягає корінням ще з часів початку ХХ ст. (Сімович 1918). Вказані вище типи односкладних речень А. П. Загнітко вважає *двоскладними* з семантико-синтаксичного погляду і *односкладними* у формально-граматичному вимірі (Загнітко 2011: 524).

Терміни на позначення типів речень за формальними ознаками предикативного центру та їх різновидів оформилися в 50-ті роки ХХ ст. Приклади терміновживання та дефініції аналізованих джерел свідчать про ґрунтовне опрацювання поняття “двоскладність”. Термін *односкладне речення* спочатку вживали на позначення поняття неповного речення. У сучасних працях із синтаксису української мови зафіксовано зміщення у кваліфікації типів односкладного речення акцентів на семантичні аспекти синтаксису.

2.3.4. Терміни на позначення типів речень за членованістю

Односкладні та двоскладні речення протиставлені нечленованим реченням. Уперше терміни *розчленовані* і *нерозчленовані* речення ужив Є. Тимченко. *Розчленованими* реченнями він назвав речення, виражені окремими словами, а *нерозчленованими* – виражені одним словом, у яких підмет і присудок “мають тільки одного язикового відповідника” (Тимченко 1918: 50).

Нечленовані речення як явище живого розмовного мовлення постають предметом досліджень мовознавчих праць із 30-х рр. ХХ ст. У лекції ХІІІ “Синтакса простого речення”, уміщеній у “Загальному курсі української мови”, К. Т. Німчинов розглядав *уривки речень*, які називає також *еквівалентами речень, рівновартниками речень*: “деякі словосполучення нашої мови, хоч і не становлять собою такого типу, що ми б залічили його до типу речень, проте відчуються, як *уривки*, частини можливих речень: “*щасливо!*”, “*усього найкращого!*” (Німчинов 1931: 282). “Існують у нашій мові ще особливі слова, що мають присудкову силу і вимовлені з інтонацією речення становлять ніби *рівновартника речення*: На! Шкода! Геть!” (Там

само). Попри те, що термінів на позначення видів еквівалентів речення ще немає, у цій праці йдеться про слова-речення у функції структур мовного етикету а також спонукальні слова-речення.

У лекції ІХ “Синтакса простого речення” М. П. Перегінця, вміщеній у “Підвищеному курсі української мови” за науково-методичною ред. Л. А. Булаховського, до еквівалентів речення залучено *односкладні номінативні речення*: “Своєрідний тип речень чи точніше *еквівалентів* становлять поширені в мові назовні іменникові форми або словосполучення такого формального складу: називний іменник + приназовний прикметник у позиції перед іменником, або приназовний інший іменник <...> становлять повні думки, суму окремих уявлень (Перегінець 1931(9): 29). <...> уявлення вбирає в себе одна (здебільшого) назовна форма, показуючи буття та його назву: “*Вітер. Не вітер – буря. Вечір. Ніч.*” (Там само: 30). Далі йдеться про *уламки речень*, як їхні *еквіваленти*, які поділено на дві групи: а) *випадкові*, б) *змеханізовані, закам’янілі уламки* (Там само: 31): “Випадкові завжди в сполучі з якимись повними реченнями: *Куди він поїхав? – До міста. Змеханізовані уламки* це готовий уже шаблон <...> відмінно від *випадкових*, ці *уламки* дуже часто становлять ізольовані мовні акти: *Доброго ранку, Всього найкращого, До побачення...*” (Там само: 33). Фактично йдеться про *слова-речення* у функції структур мовного етикету.

Як видно з прикладів, дослідники К. Т. Німчинов та М. П. Перегінець утворили низку оригінальних термінів на ґрунті української мови і паралельно, для правильного розуміння й дотримання традицій, застосували запозичені номінації. Новотвори не увійшли до терміносистеми сучасного синтаксису через звинувачення їхніх авторів у націоналізмі, проте були свідченням поширення національних тенденцій у термінотворенні в 30-х роках ХХ ст.

У колективній монографії “Сучасна українська літературна мова” термін *слова-речення* (СУЛМ 1972: 289) поряд із термінами *незакінчене речення* (Там само: 303), *звертання-речення* (Там само: 307) вступають у

партитивні відношення з терміном *еквіваленти речення* (Там само: 289). Запропонована класифікація є усталеною в сучасних працях із синтаксису української мови, у яких терміни *слова-речення* і *нечленовані речення* використовують як синоніми (наприклад: Вихованець 1993: 100; СУМС 2013: 102; Шульжук 2004: 138 та ін.).

П. С. Дудик докладно висвітлив природу конструкцій із частками, модальними словами, вигуками і, наслідуючи вчення Л. А. Булаховського, зараховує їх до *еквівалентів* (Курс 1951: 73), називаючи *словами-реченнями* (Дудик 2010: 290). В унциклопедії “Українська мова” вищезазначені терміни вжито як синоніми: “*слова-речення, еквіваленти речення* – клас структурно нечленованих щодо засобів вираження предикативності синтаксичних одиниць з комунікативною функцією, опосередкованою конкретною ситуацією спілкування” (УМЕ 2007: 632).

А. П. Загнітко виокремлює структурні типи речень: *власне речення* з різновидами *розповідні, питальні, бажальні, спонукальні* та *квазі-речення: вокативні, вигукові і метакомунікативні* (Загнітко 2011: 445). Отже, крім поняття *речення, слова-речення* з’являється термін *квазі-речення* або *несправжні речення*.

У зв’язку з комунікативною функцією цих одиниць Н. В. Гуйванюк використовує термін – *комунікати* (Гуйванюк 2009: 276). До *комунікатів, або еквівалентів речення* Н. В. Гуйванюк зараховує *відносно несаможиттєві висловлення (комунікати уявлення; парцельовані комунікати), відносно незалежні висловлення (вказівні комунікати, називні комунікати, комунікати звернення), нечленовані логікомодальні комунікати (замінники речень) та незакінчені комунікати* (Там само).

У зв’язку з поглибленням вивчення комунікативної організації речення в сучасних працях із синтаксису української мови [25; 59 та ін.] є чимало термінів на позначення різновидів цих комунікативних одиниць, які не відповідають граматичній природі речення: *нечленовані речення* або *слова-речення* – речення, виражені частками, модальними словами і вигуками

(Вихованець 1993: 100). І. Р. Вихованець виокремив такі типи: *розповідні, питальні, спонукальні; стверджувальні, заперечні; емоційно-зabarвлені (окличні), емоційно-нейтральні (неокличні);* за природою лексико-граматичних засобів – *нечленовані речення, виражені частками; нечленовані модальні речення; нечленовані вигуківі речення* (Вихованець 1993: 101).

Нечленовані речення, або слова-речення, разом із незакінченими та вокативними реченнями входять до групи еквівалентів речення. К. Ф. Шульжук виокремив *слова-речення стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні* (Шульжук 2004: 138). *Незакінчені речення* учений ще називає *перерваними, або обірваними* (Там само: 144), паралельно з терміном *вокативні речення* уживає термін *звертання-речення (вокативні речення)* (Там само: 146); за змістовим класифікаційним критерієм – *спонукально-кличні, емоційно-оцінні речення* (Там само: 147).

Отже, нечленовані речення як явище живого розмовного мовлення постають предметом досліджень мовознавчих праць із 30-х рр. ХХ ст. Дослідники демонструють національні пріоритети в термінотвірному процесі, паралельно вживаючи й запозичені одиниці. Сучасний синтаксис послуговується запозиченим терміном паралельно з питомим: *слова-речення, еквіваленти речення*. Збільшення кількості видових термінів на позначення нечленованих речень зумовлене розвитком їхніх комунікативних характеристик.

2.3.5. Терміни на позначення структурних типів простого речення

2.3.5.1. Терміни – назви речень за наявністю членів речення

Поділ речень на поширені і непоширені пов'язаний із поділом членів речення на головні і другорядні. На позначення речення, яке крім головних членів містить другорядні, використовували переважно спільнокореневі терміноваріанти: *розширеніи* (Слугоцький 1848, Жуківський 1848 – Возняк 1911: 188, 252), *убрани* (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 252), *развитое* (Осадца 1876: 171), *розширенное* (Осадца 1876: 171), *розши́рені* (Партицький

1873: 127), *розширене* (Коцовський 1912: 76; Шерстюк:1907: 6), *поширене* (Нечуй-Левицький 1914: 4), *розвите* (Нечуй-Левицький 1914: 4), *складне* (Левицький 1918: 113), *поширене* (ГТП 1917: 13; Сімович 1918: 277; Горещький 1929: 146; Каганович 1935: 6; Огієнко 1935: 147; Загородський 1957: 9).

На позначення непоширених речень у джерелах зафіксовані такі терміноварианти: *прости* (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 252), *голи* (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 252), *голи* (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188), *наге* (Партицький 1873: 124), *нагое* (Осадца 1876: 171), *нерозширене* (Попович 1897: 70), *прóсте*, (Шерстюк 1907: 6; Коцовський 1912: 4; Горещький 1929: 146), *непоширене* (Нечуй-Левицький 1914: 4), *голе* (Сімович 1918: 277), *коротке* (Залозний 1917: 20; Огієнко 1935: 147), *непоширене* (Каганович 1935: 6; Сімович 1918: 277; Загородський 1957: 9), *коренное* (Гарайда 1941: 110), *голое* (Гарайда 1941: 110), *двочленовое* (Гарайда 1941: 110).

Як бачимо, внутрішня форма запропонованих терміноодиниць орієнтує на поняття мінімальної будови речення. Номінації *наге*, *голе* характеризуються метафоричністю, прагненням граматистів дібрати прозорі й зрозумілі терміни.

Усі визначення для поширеного і непоширеного речень ще у працях ХІХ ст. зводилися до мінімальної чи поширеної формально-граматичної будови, наприклад: “Положенъе, которое складає ся зъ самого подмета и зъ самого присудка, називає ся *нагимъ*” (Осадца 1876: 171), “Поєдинче реченя, що складає ся з лише з підмета і присудка, називає ся реченє *нерозширене*” (Попович 1897: 70), “Речення, що складається тільки з основних членів, підмета й присудка, зветься *коротким* <...> речення початкового, нерозвиненого думання” (Огієнко 1935: 147). “Положенъе, въ котором до подмета або до присудка доданий єсть обьясняючій додатокъ, називає ся *розвитымъ*” (Осадца 1876: 171); “Речення з головних і додаткових частин

називається *складне речення*” (Левицький 1918: 95); “Поширене крім основних членів має ще й члени пояснювальні” (Огієнко 1935: 147) та ін.

2.3.5.2. Терміни – назви речень за наявністю необхідних для змісту членів

Терміни на позначення типів речень за особливостями реалізації необхідних головних і другорядних членів речення формуються з другої половини ХІХ ст. Термін *повне речення* (Залозний 1917: 21; Левицький 1918: 113) зафіксовано на початку ХХ ст. на позначення такого типу речення, у якому є підмет і присудок: “*Повне речення, в котрім є діяльник та вислов*” (Залозний 1917: 21), тобто, фактично, ототожнено поняття повноти й двоскладності речення. У визначеннях, зафіксованих до кінця 50-х років ХХ ст., йдеться не лише про обов’язковий вияв головних членів, а про наявність необхідних для реалізації комунікативної мети членів: “Речення, у якому є всі члени, потрібні для смислової закінченості, називається *повним*” (Загородський 1946: 45). Таке значення фіксують сучасні праці з синтаксису української мови: “У *повних* реченнях реалізується найбільш типова й уживана форма речення. Вони містять будь-який комплекс членів речення (або складаються тільки з одного члена речення), наявність яких зумовлена комунікативною настановою речення виражати саме такий, а не інший відносно завершений зміст – повідомлення-інформацію, запитання чи спонування” (Дудик 2010: 84), “*Повне речення* – речення, у якому є всі члени речення, передбачені його структурною схемою” (Дудик 2010: 369).

Термін *неповне речення* мав і має сьогодні різні тлумачення. Одні мовознавці визначали неповне речення як речення з відсутнім членом (напр. Г. Шашкевич, О. О. Партицький), інші вважають такими лише ті, неповнота яких зумовлена контекстом чи ситуацією (напр. С. Й. Смаль-Стоцький).

В українських граматиках другої половини ХІХ ст. речення з відсутністю одного, двох чи більше членів речення позначали різними термінами. Відомості про неповне речення, назване *скороченимь*,

зафіксовано в граматиці Г. Шашкевича: “положенъе, въ котромъ пѣдметъ, або сказуемоє або свазка суть лишь *догадни*, называеся *скороченым*” (Шашкевич 1865: 167). О. О. Партицький пропонує термін для неповних речень – *догадни*: “*реченя догадни* въ котрыхъ выпущеныи пѣдметъ, або присудокъ, або одно и друге разомъ” (Партицький 1873: 173). Назва вказує на те, що про пропущені члени потрібно здогадатися: “Часто висказуемо якесь реченє (гадку) не зовсім повно, коли одна єго часть розуміє ся сама собою – *реченє еліптичне (гадка еліптична)*” (Смаль-Стоцький 1893: 132). З початку ХХ ст. у мовознавчих працях трапляються й інші терміноваріанти: *пропускове* (Коцовський 1912: 76; Сімович 1918: 297), *еліптичне* (Коцовський 1912: 76; Сімович 1918: 297), *примовчане* (Сімович 1918: 297).

П. Ф. Залозний виокремив різновиди односкладного речення, яке він називає *неповним: безосібне: Вечоріє. Досадно* (Залозний 1917: 21); *безвисловове: Надворі мряка. Грім* (Залозний 1917: 21); *безосновні: речення, в яких бракує обох речівників: З чужого воза хоч серед калюжі* (Залозний 1917: 21); *вдові речення: “таке неповне речення, в котрім нема якогось речника та його трудно добрати”* (Залозний 1917: 23).

І. І. Огієнко подає визначення і добирає терміни, якими послуговуються в сучасному синтаксисі: “*Повне* – речення, що має обидві основні частини – підмет і присудок. *Неповне (еліптичне)* – коли не має одного з основних членів” (Огієнко 1935: 146). Автор ототожнював такі ознаки речення, як його неповнота та односкладність. Така традиція зберігалася тривалий час і лише з 50-х років ХХ ст. в українському мовознавстві розмежовують ці ознаки, послуговуючись відповідно термінами *повне / неповне речення* та *двоскладне / односкладне речення* (КРСЛТ 1957). Крім того, у сучасній терміносистемі синтаксису *еліптичні речення* (термін-синонім до *неповних речень*) потрактовано як один із різновидів неповних речень (пор.: *неповні речення* поділяють на *контекстуально неповні, ситуативно неповні та еліптичні* (СУМС 2013: 66).

Л. А. Булаховський називає *неповними речення* без будь-якого члена, якого вимагає граматична структура даного речення (Булаховський 1958: 20). П. С. Дудик докладно вивчає *неповне речення*, основними класифікаційними критеріями яких виступає контекст і ситуація, структура і зміст (Дудик 1958).

Різні погляди на неповноту речення сприяли розвитку теорії неповного речення та кількісному зростанню термінів на позначення одиниць, в яких є пропущено, але можуть бути відтворені у свідомості мовця, один або кілька членів речення. В українських працях із синтаксису 50-х років ХХ ст. (напр., Чередниченко 1954; Дудик 1958) зафіксовано терміни: *неповне речення*, *перерване речення*, *обірване речення*, *незакінчене речення*, *недовисловлене речення*, *речення з апосіопезою (недоговорюванням, замовчуванням)*. П. С. Дудик зауважує, що відсутність одного, двох чи більше членів речення (або навіть частин аналітично збудованого члена речення) прийнято позначати не зовсім однозначними термінами *неназивання*, *випущення*, *пропуск*, *нестача*, *еліпсис*, *еліпс*, *еліпса*. Автор конкретизує, що функціональна потреба у випущенні члена або членів речення – це його причина, а саме *випущення*, отже, й утворення *неповного речення*, – її наслідок [51: 137].

І. Г. Чередниченко *неповним* називає таке речення, в якому “окремі його члени граматично вказують на опущення того члена речення, від якого вони синтаксично залежать” (Чередниченко 1954: 16). Опущеним у неповному реченні може мислитися усякий член, якому властиво синтаксично підпорядковувати собі інші члени речення. І. Г. Чередниченко пропонує не плутати терміни *неповне речення* і *незакінчене речення*, *перерване речення* “які виникають за певних емоційних обставин висловлювання або внаслідок випадкової перерваності висловлювання” (Чередниченко 1954: 16).

П. С. Дудик розмежовує *власне неповні речення з обірваними або незакінченими реченнями*: “перші від других різняться за своєю будовою, так і змістом. Якщо в неповних реченнях, незважаючи на пропуск у них членів, все ж зберігається повний смисл і, як правило, завжди можна визначити, який

член речення не названо, то в обірваних реченнях важко або майже неможливо встановити, що конкретно опущено”. Автор усвідомлює нечіткість, неточність дефініцій згаданих термінів: “звичайно, межі між власне *неповними реченнями*, з одного боку, і *обірваними*, з другого, бувають дуже неокреслені, умовні, і часто важко вирішити... чим легше ми відчуваємо, що в реченні пропущено певний елемент його структури і чим очевидніший такий пропуск з контексту, тим ближче таке речення до *неповного*, тим більш відмінне воно від обірваного” (Дудик 1955: 11).

П. С. Дудик виокремлює *звичайне обірване речення, речення з апосіопезою (недоговорюванням, умовчанням)*: “у ньому ніщо конкретно не опущено і його формально-граматичний склад не може бути поповнений з контексту. Конструкція речення в даному разі обірвана, і це зумовлене тим, як персонаж реагує на події дійсності” (Дудик 1955: 12). Щодо *обірваних речень*, учений наполягає на фрагментарності будови, а тому вона не підлягає синтаксичному описові. *Незакінчені речення* автор зараховує до *еквівалентів речень*, оскільки “не можна розмістити в одній із рубрик граматичної класифікації речень, віднести їх до односкладних чи двоскладних синтаксичних конструкцій, повних або неповних... це, по суті, не речення, а свого роду уламки речень, недокінчені частини – і граматично, і за змістом – дійсних речень” (Там само); “*обірвані конструкції* являють собою незакінчені висловлення, репліки, які в силу певних причин не оформились у граматично і семантично розчленовані речення” (Там само: 14).

Автори сучасних праць із синтаксису майже одностайні в тому, що синтаксична категорія *неповноти* пов’язана з комунікативною організацією речення. Умови для неповноти в реченні є основним критерієм для диференціації *контекстуально неповних, ситуативно неповних та еліптичних* (СУМС 2013: 66). За такими ж критеріями (відповідно до різного співвідношення формальних і семантичних ознак) І. Р. Вихованець виділяє різновиди *неповних речень*: *формально і семантично неповні; формально неповні, але семантично повні (еліптичні)* (Вихованець 1993: 103).

Неповнота (еліпсис) притаманна різним синтаксичним одиницям: *еліптичне словосполучення, еліптичний вислів, еліптичний зворот, еліптичне речення, еліптична конструкція* (СУМС 2013: 73).

2.3.5.3. Терміни – назви речень за наявністю ускладнювальних компонентів

В українському мовознавстві відомості про ускладнювальні конструкції (*однорідні члени речення*) відбиті в джерелах другої половини XIX ст. Свої погляди на *речення з однорідними членами речення* уперше подає М. Осадца й називає їх *стягненими*: “Положенъе, въ которѣмъ находить ся одинъ пѣдмет а бѣльше присудкѣвъ, або одинъ присудок а бѣльше пѣдметѣвъ називае ся *стягненымъ*” (Осадца 1876: 202). Цей термін повторили інші граматисти другої половини XIX. (напр., Дячан 1865: 117; Шашкевич 1865: 178; Огоновський 1889: 172 та ін.), оскільки орієнтував на наукове поняття – речення з однорідними членами утворилися внаслідок поєднання кількох речень в одне: “Наколи два рѣченя або кѣлька речень (гадок), що їх хочемо сказати в связи, мають одно або кѣлька спѣльних слѣвъ, то кажемо звичайно спѣльні части лише раз і робимо таким способом з двѣх або кѣлькох речень (гадок) одно *речене стѣгнене (гѣдку стѣгнену)*” (Смаль-Стоцький 1893: 132). В. М. Коцовський та І. Огоновський використовують термін *стягнені речення* для назви *речень з однорідними членами*, для *складних речень* (Коцовський 1912: 76). І. С. Нечуй-Левицький називає такі речення *сукупні* або *злиті* (Нечуй-Левицький 1914: 4). М. П. Левицький використовує назву *зложені речення* для позначення *простого ускладненого речення* (Левицький 1918: 116).

З 20-х рр. XX ст. з активізацією досліджень однорідних компонентів з’являється термін *однорядні частини речення*, “коли декілько частин речення відповідають на однакові питання і виражено однаковою граматичною формою” (Залозний 1917: 6), *рівнорядні частини речення* (Курило 1921: 16), *речення з однорядними членами* (Каганович 1935: 15;

Шерех 1947: 30), такими, що “відповідають на одне питання і відносяться до одного слова в реченні” (Шерех 1947: 30). Термін *однорядні члени речення* пов’язаний з поняттям ряду, у якому члени за змістом і граматично незалежні, але виражають однотипні поняття і виконують однаково синтаксичну роль: “значення ряду може бути схарактеризоване як сума значень *однорідних членів*” (Курс 1951: 16). Термін *речення з однорідними членами* замінив термін *стягнене речення*, який був зафіксований в словнику “Українського правопису” (1946) (УП 1946: 163).

Праці першої половини ХХ ст. висвітлюють граматичну природу формальних ускладнювальних компонентів речення – відокремлених членів. У джерелах зафіксовано такі терміни: *відокремлені другорядні речення* (Каганович 1935: 26), *відокремлення* (Курс 1951: 127), *відокремлені слова і звороти* (Курс 1951: 127).

Про вставні слова і речення йдеться в граматиці М. Осадци (Осадца 1876: 206). Зокрема, автор подає приклади речень, що входять до складу головної частини складного речення й можуть бути опущені без порушення змісту: *положення втручені* або *межсиметні* (Там само). Розгляд цих синтаксичних компонентів продовжено у працях початку ХХ ст. Дослідники послуговуються терміноодиницями: *речення вставлені* (Коцовський 1912: 87), *вводні слова* (Нечуй-Левицький 1914: 28), *вкидні слова, речення* (Залозний 1917: 52), *вставне* (ГТП 1917: 11), *вставні слова / речення* (Курило 1921: 32; Каганович 1935: 23; Шерех 1947: 30).

В українських граматиках ХІХ – початку ХХ ст. *звертання* досліджували в морфології як слова у кличному відмінку: *слова обертання* або *кликання (обертальні, кликальні)* (Нечуй-Левицький 1914: 7); *обертання* (Залозний 1917: 20). О. Б. Курило вживає назву *слова зовні*, “що показують до кого або до чого звертаємось” (Курило 1921: 14). Граматичний зв’язок звертання з членами речення оминали. У підручниках першої половини ХХ ст. *звертання* розглядають як слова, граматично не пов’язані з членами речення (напр. Кудрицький 1949: 76). Термін *звертання* відбито в граматиці

Н. А. Кагановича та Г. В. Шевельова (Каганович 1935: 21), а також у покажчику термінів “Українського правопису” (УП 1946: 159).

Термін *ускладнене речення* вказує на те, що такі речення перебувають на межі між *простими* і *складними* реченнями: вони містять ускладнювальні конструкції. Термін *ускладнене речення* та його визначення знаходимо в “Словнику лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича та Н. С. Роздевич (1957), де окреслено його складники, компоненти-ускладнювачі: “речення, до якого входять *відокремлені* і *приєднувальні конструкції*, *порівняльні звороти*, *вигукові* й *вокативні утворення*” (КРСЛТ 1957: 201). У сучасному мовознавстві *прості ускладнені речення* становлять групу речень з однорідними членами речення, відокремленими членами другорядними членами речення, вставними і вставленими конструкціями, звертаннями (УМЕ 2007: 778; Дудик 2010: 373; СУМС 2013: 105 та ін.).

В українському мовознавстві протягом другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. описували компоненти простого речення, які ускладнюють його структуру. Термін *просте ускладнене речення* використовували з 50-х років ХХ ст.

2.4. Терміни на позначення членів речення

2.4.1. Головні члени речення

В історії української синтаксичної науки гіперонім *головні члени речення* мав термінологічні варіанти внаслідок прагнення мовознавців до використання мотивованих лексем: *головні частини речення* (Курило 1921: 7; Шерстюк 1907: 5); *головні частини речення* (Левицький 1918: 95); *основні члени речення* (Огієнко 1935: 151); *головні частини речення* (Гарайда 1941: 103); *корень речення* (Гарайда 1941: 103); *головні члени речення* (Каганович 1935: 4); *головна пара* (Синявський 1941: 185); *головна граматична пара* (Булаховський 1958: 18).

Монографічний опис членів речення в українському мовознавстві вперше здійснив І. І. Огієнко у праці “Складня української мови. Головні й

пояснювальні члени речення” (Огієнко 1938). Свої міркування щодо правильності / неправильності орієнтації термінів на позначення членів речення – *головні члени речення, другорядні члени речення* – автор виклав у першій частині “Складні...” (1935), де стверджує, що їх внутрішня форма не орієнтує на відповідне наукове поняття: “Підмета й присудка звичайно звать *головними членами речення*, – термін баламутний, бо накидає нам на думку, ніби ці члени визначають найголовніше зо змісту речення; я ці члени звать основними, бо вони складають основу речення, а головне в реченні часто подають пояснювальні речення <...>. Решту членів звичайно звать другорядними, – з мого погляду так звати їх не можна, бо вони звичайно подають нам найцінніші відомості, пояснюючи зміст членів основних; мій термін – *пояснювальні члени* – глибше окреслює правдиву істоту й роллю їх” [Огієнко 1935: 151].

До другої половини XIX ст. за термінами *підмет* і *присудок* було закріплене суто логічне розуміння члена речення – *суб’єкта* і *предиката* семантико-синтаксичної структури речення, зумовлене впливом синтаксичних досліджень Ф. І. Буслаєва. На думку дослідника, мета синтаксичного опанування мови – виявити в мові, її граматиці, у формах сполучень слів відображення законів логіки з одного боку, “внутрішні закони мови”, які можуть розвиватися всупереч законам логіки, – з іншого [20: 229].

Назви для підмета *подлежащее, подлежащее* – (російські кальки латинського терміна *subjectum*) відповідно мали суто логічне трактування: “р’чь” (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 78), “существо, о котором иде р’згад” (Головацький 1849: 129). Для назви присудка використано терміноодиницю *сказуемое* (російська калька латинського терміна *praedicatum*) в значенні “свойство р’чи” (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 78), “качество, присуждаемое существу” (Головацький 1849: 129).

М. С. Возняк подає матеріали невиданих рукописних граматики, у яких зафіксовано спроби утворити терміни на ґрунті української мови, а також тенденція до використання російських термінів. “Галицко-руская грамматика

для легчайшого вучення Галицко-руського Юнашества сочиненна Гаврійлом Паславським” (1848) фіксує терміноодиниці для позначення підмета і присудка відповідно *подлежащее* і *сказуемое* (Паславський 1848 – Возняк 1911: 193), тоді як “Мала граматика галицько-руського азыка...” Луки Слугоцького (1848) поряд із терміном *подлежащее* містить термін *головныкъ*, а на позначення присудка в ній використано термін *дієсловний оповѣдачь* (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188).

З другої половини ХІХ ст. мовознавці починають використовувати термін *підмет* (від. лат. *subjectum*, дієсл. *subjicere* – *класти під, підкладати*; префікс *sub* – під, *jacere* – метати, кидати, класти) у різних фонетичних варіаціях паралельно з поодинокими спробами знайти найближче до україномовної основи термінопозначення: *пѳдмѣтъ* (Гарайда 1941: 103; Дячан 1865: 111; Осадца 1876: 170); *пѳдметъ* (Партицький 1873: 124); *діяльник* (ГТП 1917: 11; Левицький 1918: 94; Нечуй-Левицький 1914: 7); *підмет* (Смаль-Стоцький 1983: 134; Шерстюк 1907: 5; Коцовський 1912: 3; Сімович 1918: 275; Курило 1921: 7; Горещький 1929: 146; Огієнко 1935: 16; Каганович 1935: 4; Курс 1951: 21; Загородський 1957: 11 та ін.). “Історичний словник української граматичної термінології...” І. І. Огієнка (1908) у статті під реєстровим словом *подлежащее* містить ще й такі варіанти: чес. *podmet*, пол. *rodmiot*, укр. *подлежаще*, укр. *пидмет* (Огієнко 1908: 61).

Отже, пошук найбільш вдалого терміна йшов двома шляхами: 1) формальне калькування з латинської (*пѳдмѣтъ*, *пѳдметъ*, *пидмет*, *підмет*); 2) семантичне калькування (*діяльник*).

Протягом ХІХ ст. – першої половини ХХ ст. за терміном *підмет* було закріплене логічне розуміння члена речення – особи, предмета, якому приписано дію – *суб’єкта* семантико-синтаксичної структури речення: “*Подметъ* (subjectum) – особа або вещь, о которой говорить ся” (Осадца 1876: 171); “*Підмет* – особа або річ, про котру (присудком) щось висказуємо” (Смаль-Стоцький 1893:134; Коцовський 1912: 3); “*Діяльник* – головний діючий предмет” (Нечуй-Левицький 1914: 7); “*Діяльник* – особа чи річ, що

щось діє” (Левицький 1918: 95); “Основна частина речення, що визначає дієву особу, зветься *підметом*” (Огієнко 1938: 3); “*Підмет (суб’єкт)* – це сам діяч або носій дії” (Там само: 37) і под. У працях першої половини ХХ ст. термін підмет набуває формально-граматичних характеристик. Мовознавці визначають *підмет* як “іменник у називному відмінку” (Горецький 1929: 146), “називний відмінок іменника чи з’іменникованого іншого слова” (Огієнко 1935: 156) та ін.

В українському мовознавстві терміни *підмет* і *присудок* – гіпоніми терміна *головні члени речення* – остаточно утвердилися в лексикографічних джерелах та мовознавчих дослідженнях із початку ХХ ст. У сучасній лінгвістиці терміном *головні члени речення* позначено повнозначні лексичні компоненти речення (*підмет* і *присудок*), що становлять його синтаксичний центр (УМЕ 2004: 797; Шульжук 2004: 68).

Сучасні праці із синтаксису української мови та лексикографічні джерела визначають підмет через формальні і семантичні ознаки: компонент *структурної схеми речення*; *головний член* двоскладного речення; носій *предикативної* ознаки; *тема* при актуальному членуванні (комунікативний аспект); співвідноситься з позицією *суб’єкта* в семантико-синтаксичній структурі речення (семантико-синтаксичний аспект); виражається певною відмінковою формою – Н. в. ім., займ. тощо; перебуває у двобічному (*предикативному*) зв’язку з присудком; поєднується з присудком формою предикативного зв’язку – *координацією*; займає типову позицію перед присудком (*синтаксична позиція*) (Вихованець 1993: 74; Дудик 2010: 93; Загнітко 2011: 479; УМЕ 2004: 797; Шульжук 2004: 402) та ін.

Експонент калькованого з латинської мови терміна *підмет* хибно орієнтує на наукове поняття, яке він позначає. І. І. Огієнко вказує на його застарілість і недостатній орієнтаційний характер: “Латинський термін *subjectum* сливе всі слов’яни зрозуміли як *sub+jasio*, цебто: підкидати, або по-давньому “підметати”, чому слово *subjectum* і переклали на слово “підмет”: польське *podmiot*, чеське *podmet*, сербське *podmet*, словінське

podmet, українське так само *підмет*. Самі тільки болгари зрозуміли *subjectum* як *sub+jaceo* (під+лежати) і переклали його *подлежащее*, а від болгар запозичили й росіяни – “подлежащее”. В “Месії Праведнім”, (1669) Іоаникія Галятовського на л. 99 знаходимо: “суб’єктумъ – подмѣтъ або подлѳга”, а це свідчить, що це старий у нас термін” (Огієнко 1938: 4).

Латинський термін *суб’єкт* далі функціонує в українському синтаксисі для назви логічної категорії. Він є мотивованим та правильно орієнтованим, оскільки його експонент орієнтує на поняття ‘особа’, ‘діяч’: 1. *філос.* Істота, здатна до пізнання навколишнього світу; 2. *книжн.* Особа, група осіб; 3. *юр.* Особа або організація як носій певних прав і обов'язків. 4. *мед.* Людина як носій певних фізичних і психічних якостей; людина як об'єкт дослідження. 5. *розм.* Людина, особа. 6. *лог.* Предмет судження. 7. *грам.* Те саме, що *підмет*. Суб’єкт – термін, який широко вживається переважно в західноєвропейському мовознавстві в такому ж значенні, як і підмет (СУМ 9: 814).

На основі кваліфікаційних ознак мовознавці опрацьовують класифікації різновидів підмета: за особливістю вираження: *діяльник граматичний* (Горецький 1929: 147; Левицький 1918: 114), *діяльник логічний* (Залозний 1917: 6; Сімович 1918: 280) або *діяльникове слово* (Залозний 1917: 6), за частиномовним вираженням: *йменниковий підмет*, *займенниковий підмет*, *плеонастичний підмет*: “до йменникового підмета додається підмет займенниковий, перший стає зовсім самостійним” (Огієнко 1935: 16); за кількістю компонентів – *підмет зложений* (Коцовський 1912: 86), *простий / складений підмет* (Шерех 1951: 82; Кудрицький 1949: 17); за ознакою одночасного позначення двох учасників дії – *соціативний (соціативний) підмет* (Шерех 1951: 82; Курс 1951: 21).

Сучасний синтаксис послуговується термінами на позначення різновидів підмета за кількістю компонентів: *простий / складений підмет* (Загнітко 2011: 480; УМЕ 2004: 484); за наявністю / відсутністю підмета в реченні та відображення його особливостей у присудковому компоненті –

експліцитний / імпліцитний підмет (Загнітко 2011: 479); за ознакою одночасного позначення двох учасників дії – *аналітичний підмет* (Загнітко 2011: 481); за особливістю вираження в реченні: *граматичний підмет* (УМЕ 2004: 797); *логічний підмет* (УМЕ 2004: 484); *психологічний підмет* (ССЛТЕ 2006: 464).

В українському мовознавстві терміни на позначення головного члена речення – *присудка* – зафіксовані в граматиках першої половини ХІХ ст. Паралельно із російськомовними номінаціями *скажуємоє* (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 89), *скажуемое* (Паславський 1848 – Возняк 1911: 193) функціонував термін *дієсловний оповѣдачъ* (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188).

Термін *присудок* (запозич. з чес. *prisudek* походить від дієсл. *prisouditi* – присудити, приписати; лат. *praedicatum* букв. – те, що говориться) з варіативним фонетичним оформленням починає функціонувати у мовознавчих працях другої половини ХІХ ст. одночасно з російськими терміноодинацями та поодинокими варіантами, які тяжіли до україномовної основи: *скажуемое* (Дячан 1865: 112); *присудокъ* (Гарайда 1941: 103; Осадца 1876: 170; Партицький 1873: 125); *высказанье* (Дячан 1865: 112), *присудок* (Коцовський 1912: 3; Смаль-Стоцький: 134; Шерстюк 1907: 5); *скажуеме* (Нечуй-Левицький 1914: 7); *скажуемое* (Огієнко 1908: 67); *вислів* (ГТП 1917: 13); *вислов* (Левицький 1918: 94); *присудок* (Горецький 1929: 146; Загородський 1957: 11; Каганович 1935: 4; Курило 1921: 7; Курс 1951: 21; Наконечний 1928: 237; Огієнко 1938: 16; Сімович 1918: 275) і далі. “Історичний словник української граматичної термінології...” І. І. Огієнка у статті під реєстровим словом *скажуемое* містить ще й такі варіанти: чес. *przysudek*, срб. *прирок* (Огієнко 1908: 61).

Протягом другої половини ХІХ ст. – першої половини ХХ ст. за терміном *присудок* було закріплене логічне розуміння члена речення з ознакою якості та дієвості підмета: “*Присудокъ (praedicatum)* – тоє, що о подметѣ говорить ся” (Осадца 1976: 171), “*Присудок – вѣсказ*” (Смаль-

Стоцький 1893: 134); “*Вислов* – слово, що показує, що саме той діяльник робить, що з ним сталося, або який він” (Левицький 1918: 95); “Дія підмета або його стан, зветься *присудок*” (Огієнко 1935: 145). І. І. Огієнко вживає терміни *присудок* і *предикат* як синонімічні: “*Присудок (предикат)* – це вияв енергії підмета, сама дія його, дієва його прикмета. Дієслово є ознака діяльності субстанції (предмета), а тому *присудок*, як вияв цієї діяльності, зазначається завжди дієсловом самим чи в сполученні з іменем” (Огієнко 1938: 37).

У працях першої половини ХХ ст. відбито формально-граматичні характеристики у визначенні присудка: “*Присудок* – згоджена з підметом дієслівна форма” (Горецький 1929: 146); “*Присудок* – дієслово речення або ймення назовного відмінка зо зв’язкою” (Огієнко 1938: 38); “*Прісудок* – це основний член речення, що визначає часову або часово-якісну ознаку підмета. Часова ознака передається через дієслово, часово-якісна – через сполучення допоміжного дієлова з іменем” (Там само: 38).

В джерелах другої половини ХХ ст. представлено терміни на позначення різновидів присудка за будовою: *присудок звичайний, зложений* (Курило 1921: 6); *присудок зложений* (Коцовський 1912: 86), *присудок простий, складений (подвійний), складний* (Горецький 1929: 148); *простий, складений* (Огієнко 1935: 27; Кудрицький 1949: 19; Шерех 1951: 82), за характером морфологічного вираження: *складений присудок дієслівний / іменний* (Там само: 21). Юрій Шерех виокремив особливий вид членів речення – *еквіваленти присудка*, виражені вигуками від дієслівного кореня, звуконаслідувальними словами: “*Заридала Катерина та бух йому в ноги* (Т. Г. Шевченко). *Горобці цвірінь-цвірінь* (В. Сосюра)” (Шерех 1951: 89).

Сучасний синтаксис послуговується термінами на позначення різновидів присудка: *присудок простий, складний, складений; складений іменний, дієслівний* (ССЛТЕ 2006: 499; УМЕ 2007: 552; Загнітко 2011: 484; СУМС 2013: 76 – 80 та ін.), *присудок складений змішаний* (СУМС 2013: 82), *присудок вигуковий, інфінітивний, нульовий, особово-дієслівний* (Загнітко

2011: 484), *присудок узгоджений, неузгоджений* (СУМС 2013: 83), *логічний присудок, психологічний присудок* (ССЛТЕ 2006: 499).

Сучасні джерела фіксують різні визначення поняття “присудок”, в яких відображені формальні і семантичні ознаки. Зокрема, *присудок* – компонент *структурної схеми речення*; носій *предикативної* ознаки (модальність, темпоральність); *нове (рема)* при актуальному членуванні (комунікативний аспект); співвідноситься з *предикатною позицією* семантико-синтаксичної структури речення (семантико-синтаксичний аспект); перебуває у двобічному (предикативному) зв’язку з підметом; поєднується з підметом формою предикативного зв’язку – координацією; займає типову позицію (синтаксична позиція) (Вихованець 1993: 76; Шульжук 2004: 73; ССЛТЕ 2006: 499; УМЕ 2007: 552; Дудик 2010: 98; Загнітко 2011: 483 та ін.). У сучасних працях із синтаксису української мови поняття присудка не часто співвіднесене з поняттям “предикат”, хоча спостерігаємо й чітке розмежування цих термінів відповідно до різних аспектів синтаксичних досліджень: термін *присудок* позначає один із головних членів речення в структурно-синтаксичному синтаксисі, а термін *предикат* позначає член речення, який виражає предикативність, – у семантичному. Натрапляємо на такі значення терміна *предикат*: 1. *лог.* Один з двох термінів судження, в якому щось говориться про предмет судження (суб’єкт). 2. *грам.* Те саме, що *присудок*. Предикат — термін, який широко вживається переважно в західноєвропейському мовознавстві в такому ж значенні, як і термін *присудок* (КРСЛТ 1957: 132; СУМ 7: 526). Джерела фіксують терміни *предикат граматичний* (власне присудок), *предикат семантичний* (семантична категорія, приписувана ознака), *предикат комунікативний* (ядро повідомлення, рема), *логічний предикат* (частина речення, відповідає предикатові судження) (УМЕ 2007: 552).

Дефініції термінів *підмет* і *присудок* вказують на існування опозиції в системі головних членів речення, за її відсутності у мовознавчих дослідженнях йдеться про *недиференційований головний член речення*

(Вихованець 1993: 82; Шульжук 2004: 68), який від початку співвідносили або з підметом або присудком через формально-граматичні характеристики. З розвитком вчення про односкладне / двоскладне речення джерела фіксують термін *головний член односкладного речення* (КРСЛТ 1957: 35; Вихованець 1993: 82; Шульжук 2004: 68) та ін.

Змістова організація поняття *недиференційований головний член* вміщує формальні й семантичні ознаки: *головний член* формально-синтаксичної структури односкладних речень; співвідноситься з новим (*ремою*) або нечленованим на тему і рему компонентом при актуальному членуванні (комунікативний аспект); співвідноситься з *предикатом* у семантико-синтаксичній структурі (семантико-синтаксичний аспект); співвідноситься з *присудком* або *підметом* двоскладного речення (формально-синтаксичний аспект); виражається спеціалізованими формами – безособовими дієсловами, предикативними прислівниками, називним відмінком іменника. Його класифікують за морфологічною природою: *дієслівний, іменниковий, прислівниковий* (Вихованець 1993: 82; УМЕ 2004: 797).

В українському мовознавстві терміни на позначення головних членів речення *підмет* і *присудок* остаточно утвердилися в лексикографічних джерелах та мовознавчих дослідженнях з початку ХХ ст. Основною тенденцією у випрацюванні видових термінів – назв головних членів відзначимо калькування й запозичення латинських термінів. Протягом усього часу в українському мовознавстві на позначення головного члена речення підмета використовували лексичні одиниці – *подлежащее, подлежащее, головникъ, підме́тъ, підметъ, діяльник, підмет*. Для позначення присудка функціонували назви *сказуемое, дієсловний оповѣдачъ, присудокъ, вы́сказанье, присудок, сказуєме, вислів, вислов, присудок*. З розвитком вчення про односкладне / двоскладне речення набув поширення термін *головний член односкладного речення*, не диференційований на підмет і присудок, звідси назва – *недиференційований головний член*.

Змістова організація термінів на позначення понять головних членів речення формувалася від логічних (семантичних) ознак до формальних характеристик. На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки її головна риса – співвіднесеність із семантичними і комунікативними компонентами структури речення.

Терміни *присудок*, *предикат* і *рема*; *підмет*, *суб'єкт* і *тема*, *недиференційований член речення*, *предикат* і *рема* – це так звані квазі-синоніми, які позначають відмінності в потрактуванні понять у різних наукових колах. Поняття “підмет” корелює з поняттями “суб'єкт” (семантико-синтаксичний аспект) “тема” (комунікативний аспект); “присудок” – з поняттями “предикат” у семантико-синтаксичному аспекті та “рема” в комунікативному аспекті; поняття “недиференційований член речення” – з поняттями “рема” (комунікативний аспект), “предикат” (семантико-синтаксичний аспект), “підмет”, “присудок” (формально-синтаксичний аспект).

2.4.2. Формування термінологічних позначень другорядних членів речення

Історія становлення термінів-назв для видів другорядних членів речення в українському мовознавстві позначена різними підходами до їхньої кваліфікації. Принципи класифікації цих членів та визначення їхніх меж є актуальними завданнями сучасних досліджень із синтаксису української мови. Термінологічні позначення родового поняття для номінації членів речення, які пояснюють підмет або присудок, засвідчені в українських мовознавчих працях другої половини XIX – першої половини XX ст.: *пояснюючі додатки* (Партицький 1873: 128; Шерстюк 1907: 5; Коцовський 1912: 76), *об'ясняючий додатокъ* (Осадца 1876: 171), *другорядні частки речення* (Нечуй-Левицький 1914: 4), *другорядні члени речення* (Каганович 1935: 10), *пояснюючі слова* (Каганович 1935: 4), *пояснювальні члени речення*

(Огієнко 1935: 151), *другоряднѣ части реченя* (група присудка) (Гарайда 1941: 105), *третєрядна часть въ реченю* (група підмета) (Гарайда 1941: 107).

Уперше визначення другорядних членів речення знаходимо у праці О. О. Партицького: “Слова, якими пояснюють підмет або присудок називаються *пояснючими додатками підмета або присудка*” (Партицький 1873: 128). Монографічний опис членів речення в українському мовознавстві здійснив І. І. Огієнко у праці “Складня української мови. Головні й пояснювальні члени речення”. Свої міркування щодо правильності / неправильності орієнтації термінів на позначення членів речення – *головні члени речення, другорядні члени речення* – автор виклав у першій частині “Складні...”, де стверджує, що їх внутрішня форма не орієнтує на відповідне наукове поняття і пропонує номінації *основні й пояснювальні члени речення* [Огієнко 1935: 151].

І. І. Огієнко вважає дослідження другорядних членів речення нерозвиненим і несталим через відсутність чіткого окреслення їх кількості: “функціональне значення атрибута (пояснення прикметникового) й прислівникових пояснень дуже близьке <...> їх зливають ув один член – окреслення іменника або дієслова <...> *Пояснювальні члени* окремо не існують, – вони тягнуть або до підмета, або до присудка, докладніш виясняючи їх, через що їх можна просто поділити тільки на дві групи: *пояснення підмета й пояснення присудка*” (Огієнко 1935: 154).

Поділ членів речення на групу підмета і групу присудка відображено у відповідній термінології. І. І. Гарайда серед членів речення виокремлює *головнѣ, другоряднѣ і третєряднѣ* члени речення. *Другорядними* називає ті члени речення “котрѣ доповняють присудокъ: *близший предметъ, дальший предметъ, присловникові означення мѣста, часу, способа, мѣры и степени, причины, цѣли*” (Гарайда 1941: 105), *третєрядними* – ті, що становлять групу підмета: *пояснючѣ додатки (свойства, родовѣ, присвойнѣ, сколькості)* (Там само: 107). Із другої половини ХХ ст. закріплено видові назви *головні й другорядні члени речення* (КРСЛТ 1957: 218). Початок дослідження останніх

сягає другої половини ХІХ ст. і до другої половини ХХ ст. спостерігаємо чимало терміноваріантів на позначення понять-аналогів, що свідчить про розвиток синтаксичної науки й прагнення науковців дібрати правильно орієнтовані терміни. У Таблиці 2 наводимо термінологічні позначення, зафіксовані в джерелах ХІХ – першої половини ХХ ст.:

Таблиця 2

Номінації другорядних членів речення в джерелах синтаксичної термінології ХІХ – першої половини ХХ ст.

Джерело	Різновид другорядного члена речення		
	додаток	означення	обставина
Вагилевич 1848	<i>дополненіа</i>	<i>опредѣленіа</i>	-
Слугоцький 1848	<i>предмѣтъ</i> <i>оповѣдача</i>	-	-
Жуківський 1848	<i>предметъ</i>	-	-
Осадца 1876	<i>доповненьє/</i> <i>доповнення/</i> <i>предмети</i>	<i>придѣтокъ</i>	<i>нарѣчьевое опредѣленье</i>
Дячан 1865	<i>предметъ</i>	<i>приложенье</i>	-
Шашкевич 1865	<i>предмет</i>	<i>приложникъ</i>	-
Партицький 1873	<i>предметъ</i>	<i>придѣтокъ,</i> <i>доповнення</i> <i>підметове,</i> <i>выраженє</i> <i>приименникове</i>	<i>поясненє</i> <i>прислівникове</i>
Смаль- Стоцький	<i>прѣдмет</i>	<i>придаток</i> <i>прикметниковий</i>	<i>придѣток</i> <i>прислівниковий</i>

1893			
Шерстюк 1907	<i>предмети</i>	<i>додаток приложний</i>	<i>додаток наричний</i>
Коцовський 1912	<i>предмет</i>	<i>додаток прикметниковий</i>	<i>прида́ток прислівниковий</i>
Нечуй- Левицький 1914	<i>додатки, додаткові слова, додаткові частки речення</i>	<i>слова обзначувальні, обзначувальні частки речення</i>	<i>обставні слова</i>
Залозний 1917: 12	<i>дода́ток</i>	<i>озна́чення</i>	<i>обставні слова</i>
ГТП 1917	<i>дода́ток</i>	<i>озна́чення</i>	<i>обстава</i>
СМУ 1918	<i>доповнення, додаток</i>	<i>прида́ток прикметниковий</i>	<i>обставина</i>
Сімович 1918	<i>предмети</i>	<i>додаток прикметниковий</i>	<i>прислівниковий додаток</i>
Левицький 1918	<i>додатки</i>	<i>озна́чення</i>	<i>обставні слова</i>
Курило 1921	<i>предмети</i>	<i>прида́ток прикметниковий</i>	<i>прида́ток прислівниковий</i>
Сулима 1928	-	<i>додаток прикметниковий</i>	-
Наконечний 1928	<i>іменниковий додаток</i>	<i>додаток прикметниковий</i>	<i>прислівниковий додаток</i>
УП 1933	<i>додаток</i>	<i>означення</i>	<i>обставинне слово</i>
Огієнко 1935	<i>поя́снення іменникове/об'єкт</i>	<i>поя́снення прикметникове/ атрибу́т</i>	<i>поя́снення прислівникове</i>
Каганович	<i>іменники</i> в	<i>узгоджені</i>	<i>прислівники</i> і

1935	<i>непрямих відмінках</i>	<i>прикметники, числівники, займенники, дієприкметники</i>	<i>дієприслівники</i>
Синявський 1941	<i>іменниковий додаток</i>	<i>прида́ток прикметнико́вий</i>	<i>прислівниковий додаток</i>
Гарайда 1941	<i>предметъ</i>	<i>додатки поясняючі</i>	<i>присловниковѣ означеня</i>
УП 1946	<i>додаток</i>	<i>означення</i>	<i>обставина</i>
Шерех 1947	<i>додаток</i>	<i>означення</i>	<i>обставина</i>
Кудрицький 1949	<i>додаток</i>	<i>озна́чення</i>	<i>обставина</i>

Українські мовознавчі праці другої половини XIX – 20-х рр. XX ст. фіксують визначення другорядних членів речення, які висвітлюють лише значеннєві характеристики або лише формальні. Зокрема, наголошено на предметному значенні додатка: “*пředмет* – друга особа або річ, на яку звернена або до котрої сягає ся чинність, настрої духа або що-небудь иньше, виражене в висказі” (Смаль-Стоцький 1893: 134); значенні власне-ознаки предмета в *означення*: “*прида́ток прикметниковий* – прикмета або близще означене особи або річи” (Там само: 134); якісно-означальній характеристиці дії, стану чи ознаки, умови, при яких відбувається дія, або спосіб, міру, ступінь виявлення дії чи ознаки в *обставини*: “*прида́ток прислівниковий* – поданий час, місце, степе́нь, причина, спосіб або иньша яка обстановка висказу” (Там само: 134). Формальні окреслення другорядних членів речення враховують частиномовну приналежність власне-членів та пояснюваних членів. У визначеннях ідеться про залежність додатка від іменника або дієслова: “*доповнення*, додані до глагола або імени прилагательного, називають ся *предметами*” (Осадца 1876: 175); *обставини* від дієслова і прикметника (Там само); *означення* від іменника (Там само). Залежно від

того, якою частиною мови виражене означення, О. О. Партицький пропонує вирізняти три типи (див. у Таблиці 2).

Як засвідчують дані джерел, утворені терміни-назви на позначення другорядних членів речення відображають різні підходи до їхньої кваліфікації, а саме: значення члена речення (напр., *предмет* – додаток, *слова обзначувальні* – означення, *обставні слова, обстава* – обставина тощо), частиномовну належність (напр., *пояснене прислівникове, придаток прислівниковий* – обставина, *доповнення підметове* – означення, виражене іменником у Р. в., *виражене приименникове* – означення, виражене іменником з прийменником тощо). Лексикографічні джерела 20-х рр. ХХ ст. фіксують терміноодиниці, якими послуговуються мовознавці і в наш час: *додаток, означення* (ГТП 1917: 7, 10) *додаток, обставина* (СМУ 1918: 89, 259).

Із 30-х років ХХ ст. в українських мовознавчих працях спостерігаємо спробу відмови від синтаксичних термінів-назв, які орієнтують на синтаксичні властивості другорядних членів речення на користь термінів, які передають їхні морфологічні характеристики. Зокрема, додатки представлено як *іменники в непрямих відмінках, означення – як узгоджені прикметники, обставини – як числівники, займенники, дієприкметники, прислівники і дієприслівники* (Каганович 1935: 10). У цей же час другорядні члени речення вперше стають об'єктом монографічного опису в українському мовознавстві (Огієнко 1938). Дефініції враховують формальні і семантичні характеристики. На позначення додатка і означення представлено по дві терміноодиниці, які крім частиномовної характеристики відображають семантичну функцію членів речення: “*іменникове пояснення чи об'єкт* – це та річ чи особа, що на неї скерована діяльність підмета чи присудка <...> *об'єкт* – це другий предмет у реченні, бо перший – підмет” (Огієнко 1938: 103); “*іменникове пояснення (об'єкт), objectum* – іменникова частина речення, що ближче пояснює дієслово-присудка” (Там само); “*атрибут (прикметникове пояснення)* – прикметник чи дієприкметник у реченні”

(Огієнко 1935: 156); “*пояснення прикметникове (атрибут)* – пояснювальний член речення, що докладніш вияснює істоту іменника” (Огієнко 1938: 118); “*прислівникове пояснення* – та частина речення, що пояснює дію чи стан присудка <...> *прикметникове пояснення* – окреслення йменника, *прислівникове пояснення* – окреслення дієслова <...> його можна назвати *атрибутом дієслова*” (Там само: 153). Про недоречність морфологічних характеристик у термінології членів речення зауважено: “*прикметниковий атрибут* розуміється в широкім значенні – ним може бути не тільки прикметник, але й займенник прикметниковий, числівник порядковий, дієприкметник <...> за атрибута можуть бути всі форми дієприкметника” (Там само: 127).

До кінця першої половини ХХ ст. в українських мовознавчих працях остаточно закріплено терміни на позначення другорядних членів речення *додаток, означення, обставина* (УП 1946: 158, 160; Шерех 1951: 8) – російськомовні кальки терміноодиниць *дополнение, определение, обстоятельство*. Експонент терміна *додаток* орієнтує на наукове поняття: те, що додається, служить доповненням до чого-небудь; *означення* – те, що висловлює ознаку; *обставина* – умова, за якої що-небудь відбувається тощо.

У 50-х роках ХХ ст. відбувається розвиток теоретичних напрацювань про синкретизм у системі другорядних членів речення, що зумовив появу терміноодиниць, які відображали зміст відповідних понять. Вони були прозорими й зрозумілими після закріплення в науковому обігу термінів *додаток, означення, обставини*. Йдеться про другорядні (синкретичні) члени, які поєднують ознаки двох типів і становлять труднощі їх кваліфікації залежно від підходу (семантичного чи формального): *обставинний додаток, обставинне означення* (КРСЛТ 1957: 107), *означальний додаток* (Там само: 109). У сучасному синтаксисі випадки симетрії / асиметрії формальних і значеннєвих ознак відбиває поняття *морфологізованих і неморфологізованих членів речення* (Вихованець 1993: 72).

Розрізнення глибинних і поверхневих зв'язків між словами лежить в основі нового вчення про члени речення, що значно розширює сучасну синтаксичну термінологію. Йдеться про опрацювання детермінованих членів речення: *суб'єктно-об'єктних детермінантів (непрямий додаток з семантикою суб'єкта дії, стану), обставинних детермінантів (ситуантів)* та членів речення з подвійним зв'язком (*дуплексивів*) (Загнітко 2011: 516).

Дефініції другорядних членів речення другої половини ХХ ст. і на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки відображають різновекторні характеристики. Змістова організація поняття *додаток* враховує приналежність до системи другорядних членів формально-синтаксичної структури простого речення; синтаксичну залежність від головної дієслівної чи недієслівної форми, що вимагає відповіді на питання непрямого відмінка; *об'єктне* (предметне значення); властивість виражати *об'єктні семантико-синтаксичні відношення*; властивість співвідноситися з позицією *об'єкта* в семантико-синтаксичній структурі речення, охоплюючи позиції *адресата, суб'єкта, знаряддя й засобу* тощо; властивість не виявляти позиційної закріпленості при актуальному членуванні (Вихованець 1993: 84; ГОСЛТ: 69; КРСЛТ 1957: 55; УМЕ 2004: 159) та ін.

Дефініції *означення* містять такі семантичні компоненти: належність до другорядних членів формально-синтаксичної структури простого речення; синтаксична залежність від іменника чи іншої субстантивованої іменної форми; властивість виражати означальні відношення; поєднання з означуваним іменником формою підрядного зв'язку – узгодження; семантична функція *атрибута* в семантико-синтаксичній структурі речення; відсутність позиційної закріпленості при актуальному членуванні; значення власне-ознаки предмета, значення ознаки за дією, значення присвійності та ін (КРСЛТ 1957: 109; УМЕ 2004: 430).

Змістова організація поняття *обставина* враховує належність до другорядних членів формально-синтаксичної структури простого речення; синтаксичну залежить від дієслівної, прикметникової або прислівникової

форми; властивість виражати обставинні семантико-синтаксичні відношення; здатність виражати якісно-означальну характеристику дії, стану чи ознаки, умови, при яких відбувається дія, або спосіб, міру, ступінь виявлення дії чи ознаки (КРСЛТ 1957: 159; УМЕ 2004: 423) та ін.

Вперше термін *прикладка* і його визначення знаходимо у праці С. Й. Смаль-Стоцького: “іменник, згідний в відмінку з ім’ям, що до него він відносить ся (*прикладка*)” (Смаль-Стоцький 1893: 136).

І. С. Нечуй-Левицький послуговується терміном *прикладник* (Нечуй-Левицький 1914: 14). П. Ф. Залозний використовує термін *придаток* і пояснює природу цього явища не досить чітко: “иноді до назви якоїсь речі або особи додається ще инша назва її більш виразна, більш знана чи більш зрозуміла, щоб пояснити або прирівняти до чого” (Залозний 1917: 17). Ще одне термінопозначення – *приложення* – за нашими даними, вводить О. Б. Курило (Курило 1921: 8).

Традиційний погляд на *прикладку* як різновид означення фіксують праці І. С. Нечуя-Левицького, І. І. Огієнка та ін. Дефініції, які створив І. І. Огієнко та О. Н. Синявський, демонструють сучасне розуміння: “*прикметникове пояснення (атрибут)*, висловлене іменником і поставлене в тім самім відмінку, що і керівне слово зветься *прикладка* ” (Огієнко 1938: 140); “*прикладкою* зветься іменник ніби в функції прикметника, себто іменник безпосередньо (не тільки через дієслово) зв’язаний із іншим керівним іменником як його додаткове слово” (Синявський 1941: 288). І. І. Огієнко вживає паралельно латинський термін *апозиція* (Огієнко 1938: 140). Для порівняння наведемо дефініції І. Р. Вихованця та К. Ф. Шульжука: “Як різновид означення традиційно виділяють *прикладку*, яку називають узгодженим означенням, вираженим іменниками” (Вихованець 1993: 89); “*прикладка* – це означення, виражене іменником, узгоджуваним з опорним словом у відмінку” (Шульжук 2004: 403). Л. А. Булаховський наводить лаконічне й змістовне визначення: “неприсудкові узгодження іменників з іменниками (*прикладка*)” (Булаховський 1958: 3).

У 50-х роках ХХ ст. в українському мовознавстві цьому явищу присвячено працю Л. Л. Рогозіна [147]. Автор значно розширює поняття прикладки, яка є особливим видом означення: 1) прикладка виражається іменником чи субстантивованою частиною мови; 2) іменник-прикладка здебільшого узгоджується з пояснюваним іменником у відмінку і числі; 3) прикладка, як особливий вид означення, дає якісну характеристику предмета (вказує на якість, властивість, видову ознаку), виступаючи часто при цьому художнім засобом мови; 4) прикладка і основний іменник, взяті разом (у структурі складного слова і словосполучення) означають один предмет (Рогозін 1954: 20).

Згідно з переліченими вище ознаками, Л. Л. Рогозін формулює визначення термінів відокремлена / невідокремлена прикладка: *невідокремленою прикладкою* названо особливий вид означення, яке, “будучи виражене іменником (чи субстантивованою частиною мови), здебільшого узгодженим з основним іменником у відмінку і числі, дає якісну характеристику предмета (вказує на якість, властивість, видову ознаку і т.д.) і означає той же предмет, що й пояснюваний іменник” (Там само: 20). Автор зауважує, що *невідокремлені прикладки* вказують на якість, властивість предмета, *відокремлені прикладки*, крім цього, виконують уточнювальну роль (Там само: 21).

З огляду на вищевказане зазначимо, що дефініції другої половини ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. фіксують визначення другорядних членів речення, які висвітлюють лише значеннєві характеристики або лише формальні. Утворені в цей час терміни відображають значення члена речення, його частиномовну приналежність. До 20-х рр. ХХ ст. у лексикографічних джерелах частково представлено терміни, які збереглися в незмінній формі й до сьогодні: *додаток, означення* (ГТП 1917); *додаток, обставина* (СМУ 1918).

З 30-х років ХХ ст. в українських мовознавчих працях уплив морфологічного складника в термінопозначеннях залишається, дефініції враховують формальні і семантичні характеристики. На позначення додатка і

означення представлено терміноодиниці, які крім частиномовної характеристики, відображають семантичну функцію членів речення – *об'єкт*, *атрибут*. До кінця першої половини ХХ ст. в українських мовознавчих працях остаточно закріплено терміни на позначення другорядних членів речення *додаток*, *означення*, *обставина* та їх видів. У визначеннях *додатка* і *означення* бачимо спроби конкретизувати семантику, що виявилось у значенні предметності (*об'єктності*) / ознаки (*атрибутивності*).

Висновки до 2 розділу

Термінологія синтаксису словосполучення в українському мовознавстві починає свій розвиток у граматиках ХІХ – поч. ХХ ст. із теоретичного опрацювання типів та форм синтаксичного зв'язку. Уживання терміноодиниць, засвідчені в працях Л. А. Булаховського, Н. А. Кагановича та Г. В. Шевельова, Й. Я. Кудрицького, І. І. Огієнка, стали основою сучасної терміносфери словосполучення. Сучасний синтаксис послуговується термінами на позначення типів синтаксичного зв'язку та форм зв'язку, які утворили основу номінацій різновидів словосполучень: *сурядні й підрядні словосполучення*; *словосполучення з узгодженням*; *словосполучення з керуванням*; *словосполучення з приляганням*. Протягом першої половини ХХ ст. започатковано терміни на позначення компонентів словосполучення, типів словосполучень за будовою.

На підставі аналізу контекстів терміновживання в мовознавчих працях виокремлюємо тенденції термінотворення в підсистемі словосполучення, а саме: калькування з російської мови, творення термінів на українськомовному ґрунті, застосування запозичених терміноодиниць паралельно з українськими.

У першій половині ХІХ ст. на позначення синтаксичної одиниці *речення* використовували номінації, запозичені з російської та польської мов. Термін оформлено в граматичних працях на початку ХХ ст., що супроводжувалося фонетичною варіантністю: *речѐнє*, *рѐченє*. Аналіз контекстів

терміновживання в джерелах першої половини ХІХ до 20-х років ХХ ст. свідчить про ототожнення цієї синтаксичної одиниці із судженням. У працях 20-х – 50-х років ХХ ст., речення витлумачують як формально-граматичну категорію, аналізують структуру та компоненти, вказують на співвідношення мови і мислення, актуалізують його комунікативні характеристики.

Назви для типів речення, відбиті в мовознавчих працях першої половини ХІХ, характеризуються метафоричністю, засвідчують прагнення граматистів дібрати прозорі й зрозумілі терміни. На цей період також припадає тенденція використання народної мовної основи в термінотвірному процесі. Дефініції, зафіксовані на початку ХХ ст. свідчать про поглиблення синтаксичної проблематики й формування нових понять, які потребують нових номінацій.

З 20-х до 50-х років ХХ ст. остаточно утвердилися засадничі терміни-назви різновидів простого речення. Вчення про формально-синтаксичну структуру речення (синтаксичні зв'язки й виділювані на їх основі компоненти речення) зумовило формування термінів *просте, складне, поширене, непоширене, повне, неповне, односкладне, двоскладне, ускладнене*. Поповнення термінів у підсистемі речення спричинене розвитком семантичних (*стверджувальне, заперечне речення*) і комунікативних характеристик (*розповідне, питальне, спонукальне, бажальне, окличне*). З розвитком класифікаційних критеріїв пов'язуємо тенденцію до застосування термінів-описів та багатокomпонентних утворень.

Аналіз терміновживання в джерелах першої половини ХХ ст. свідчить про спрямованість граматистів до використання запозичених термінів й паралельно до вживання питомих: *синтаксис – синтакса, предикат – присудок, атрибут – означення, еквіваленти речення – рівновартники* та ін. Відзначимо вплив екстралінгвістичних чинників на формування підсистеми термінів для номінації типів речення: назви, створені на українськомовному ґрунті, авторів яких звинувачено у націоналізмі, не увійшли до терміносистеми синтаксису.

Терміни на позначення головних членів речення остаточно утвердилися в лексикографічних джерелах та мовознавчих дослідженнях із початку ХХ ст. Основною тенденцією у випрацюванні видових термінів-назв головних членів відзначимо калькування й запозичання латинських термінів.

Терміни на позначення другорядних членів речення та їх тлумачення, зафіксовані в працях з другої половини ХІХ – 20-х рр. ХХ ст., висвітлюють значеннєві або формальні характеристики. Утворені в цей час назви відображають значення члена речення, його частиномовну належність. Частина термінів, репрезентованих у лексикографічних джерелах до 20-х рр. ХХ ст., дійшла до нас у незміненому вигляді. До кінця першої половини ХХ ст. в українських мовознавчих працях остаточно закріплено терміни на позначення другорядних членів речення *додаток, означення, обставина* та їх видів. З 30-х років ХХ ст. орієнтація на морфологічне вираження другорядних членів речення в термінопозначенні залишається, а дефініції висвітлюють формальні й семантичні характеристики. Підсистему термінів поповнено терміноодинацями, які відображають семантичні функції членів речення: *об'єкт, атрибут*.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СТАНОВЛЕННІ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ СИНТАКСИСУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

3.1. Формування поняття й номінації складного речення в українському мовознавстві

Природа й будова складного речення в українському мовознавстві постає предметом зацікавлення в граматичних працях першої половини XIX ст. Терміни на позначення складного речення та типів його структурних частин запозичували з російської мови: *сложное, главное, придаточное* (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 121; Вагилевич 1845: 98; Паславський 1848 – Возняк 1911: 193). У рукописній граматиці Луки Слугоцького замість терміна *сложное предложение* запропоновано новий – *сенсь зложеный*, калька з польської – *złożony* (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188). Термін *зложене речення* є в багатьох граматиках другої половини XIX – початку XX ст., оскільки складне речення визначали як *складене* з простих: “Соединять ся два або больше положеній, зь которыхъ кожде свій власный подметъ и присудокъ має, въ одну цѣлость, то таке положенье називає ся *зложенымъ*” (Осадца 1876: 171).

У граматиках другої половини XIX – початку XX ст. на позначення складного речення уживають такі терміни: *зложене* (Осадца 1876: 171; Коцовський 1912: 85; ГТП 1917: 13; Сімович 1918: 274; Грунський 1926: 83; Огієнко 1935: 172; Загородський 1957: 13), *сложене* (Дячан 1865: 119), *сложные* (Шашкевич 1865: 185), *зложені* (Партицький 1873: 137), *зложене* (Гарайда 1941: 110), *складчасте* (Нечуй-Левицький 1914: 3), *складене* (Горецький 1929: 247), *сложное* (Огієнко 1908: 64), *складне* (Каганович 1935: 3).

Із другої половини XIX – до 50-х рр. XX ст. в українських мовознавчих працях *складним реченням* уважали:

1) речення, які вміщують кілька одиниць повідомлення: “Положена, которіи содержатъ въ собѣ більше нѣжъ одно изреченье, называются *сложеными*” (Шашкевич 1865: 185);

2) один його різновид – складнопідрядне речення, яке містить головну й підрядну частину (*головне і побочне*) (Партицький 1873: 139); “речене *головне з побічним* чинять одну цілість і дають разом *речене зложене (гадку зложену)*” (Смаль-Стоцький 1893: 133);

3) поєднання двох і більше речень: “Реченя, що висказують кілька гадок, отже зложені з двох і більше речень, називають ся *реченя зложені*” (Попович 1897: 89); “Речення, складене з двох чи декількох простих речень, зветься *зложеним*” (Огієнко 1938: 14);

4) поєднання простих речень за допомогою сурядного або підрядного зв’язку: “*Зложене речення* уявляє з себе декілько простих або стягнених речень, сполучених між собою рівнорядно або підрядно, як сполучаються окремі слова в простому реченні” (Залозний 1917: 6);

5) змістова єдність, виражена двома або кількома реченнями: “*Складне речення* – два або більше простих речень, що передають одну складну думку” (Загородський 1946: 4); “*Складне речення* означає дві або й більше думок <...> ознакою *складного* є наявність двох або кількох пар головних членів” (Шерех 1947: 5);

б) речення, пов’язані безсполучниковим, підрядним або сурядним зв’язком: “Речення, зв’язані в одну цілість засобами асиндетону, паратакси або гіпотакси, творять єдність, яка має назву *складного речення*” (Шерех 1951: 102).

Юрій Шерех наполягає на умовності терміна *складне речення* проте пропонує послуговуватися ним за традицією: “<...> йдеться не про речення, а про систему речень. Це так само, коли б, приміром, будинок, що складається з кількох квартир, зв’язаних між собою сходами, назвати складною квартирою. Доцільніше було б назвати цю систему речень *складним цілим* або якось інакше <...> щоб не впроваджувати нового терміну, будемо

користуватися старим, традиційним, пам'ятаючи про його умовність” (Шерех 1951: 102).

У “Словнику лінгвістичних термінів” (КРСЛТ 1957: 159) визначення складного речення вказує на те, що це утворення, побудоване з речень, яке становить “єдине смислове й інтонаційно оформлене граматичне ціле” (КРСЛТ 1957: 159); й наведено синонімічні терміни *фраза*, *складне ціле*, *складне синтаксичне ціле* (Там само: 160). У словниковій статті під реєстровим словом *фраза* йдеться про відсутність однозначності потрактувань цього терміна в мовознавчій літературі. Це й “одиниця мовного висловлювання, що являє собою ритмомелодичне і смислове ціле, яке будь-якими синтаксичними способами виражає закінчену думку <...> тобто висловлювання “від крапки до крапки”, в тому числі й *еквіваленти речень*, і *речення*, і *фразеологічна одиниця*” (Там само: 208). У дефініції терміна *складне синтаксичне ціле* вказано, що це – “сполучення речень, здатне й поза контекстом виявити значення всіх своїх складових елементів і виразити цілком закінчену думку (*надфразна єдність* Л. А. Булаховський)” а також “те саме, що й *складне речення (складнопідрядне, складносурядне)*” (Там само: 160). У словниковій статті про *складне ціле* йдеться про те, що це авторський термін на позначення складного речення, який належить О. М. Пешковському. Учений відкидає термін *складне речення*, тому що “він називає кілька речень одним реченням і тим самим створює плутанину” (Там само: 161).

Із наведених визначень випливає, що тривалий час частини складного речення ототожнювали з простими реченнями. На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки дослідники зазначають, що складне речення становить єдність двох чи більше предикативних частин, які не можна вважати реченнями через відсутність обов'язкових ознак (Вихованець 1993: 194; Загнітко 2011: 648).

У сучасному синтаксисі за терміном *складне речення* закріплено поняття синтаксичної конструкції, утвореної поєднанням двох і більше

предикативних складників (УМЕ 2007: 623; УМЕМ 2011: 331). Терміни *складне синтаксичне ціле і надфразна єдність* функціонують як синоніми на позначення поняття сукупності речень, що характеризуються завершеністю теми (можливості виокремити зачин, початок теми, розвиток, виклад теми і кінцівку, підсумок теми), семантичною і синтаксичною пов'язаністю компонентів, що відрізняється від *складного речення* менш тісним зв'язком між частинами та більшою синтаксичною самостійністю (УМЕ 2007: 628; УМЕМ 2011: 331).

Нині *складне речення*, як і інші синтаксичні одиниці, розглядають на формально-граматичному, семантико-синтаксичному та функціонально-комунікативному рівнях. Змістова організація поняття *складне речення* враховує такі елементи:

- два або більше синтаксичні центри, кожен з яких може об'єднувати навколо себе окремі синтаксично залежні лексичні компоненти речення (СУЛМ 1972: 149);
- об'єднання предикативних частин на основі синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень (Вихованець 1993: 194; УМЕ 2007: 623; СУМС 2013: 153);
- знак взаємопов'язаних ситуацій (Вихованець 1993: 194; УМЕ 2007: 623);
- поліпредикативна одиниця, побудована за структурною схемою (Вихованець 1993: 194; УМЕ 2007: 623; Загнітко 2011: 648);
- синтаксична конструкція, що утворюється поєднанням декількох речень-частин на основі сполучних зв'язків сурядності, підрядності або нульового сполучного зв'язку – безсполучниковості (Загнітко 2011: 648);
- цілісна одиниця повідомлення (Вихованець 1993: 194);
- єдине у функціональному плані комунікативне ціле (Вихованець 1993: 194; УМЕ 2007: 623; Загнітко 2011: 648);

– поєднання простих речень або складне ціле, частини якого не мають змістової та інтонаційної завершеності і не можуть бути визначені як прості речення (Шульжук 2004: 210)

– повідомлення про кілька ситуацій і відношення між ними (Шульжук 2004: 210).

І. Р. Вихованець подає визначення складного речення з позиції формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного й комунікативного аспектів: “*складне речення* у триаспектному вимірі являє собою об’єднання предикативних одиниць на основі відповідного синтаксичного зв’язку й семантико-синтаксичного відношення, яке побудоване за певною структурною схемою і функціонує як єдине комунікативне ціле” (Вихованець 1993: 288). Усі визначення вказують на те, що термін *складне речення* орієнтує на формальну складність або неелементарність. Формально-синтаксична організація складного речення характеризується кількістю предикативних частин, синтаксичним зв’язком, граматичними ознаками предикативних частин та особливостями їх поєднання у складному реченні. Відповідно до зазначених вище ознак складні речення класифікують за такими критеріями: 1) кількість предикативних одиниць; 2) синтаксичний зв’язок; 3) наявність / відсутність сполучних засобів.

Кількість предикативних одиниць у структурі складного речення породжує поняття *елементарного складного речення* або *біпредикативного (двокомпонентного) складного речення* та *поліпредикативного (багатокомпонентного), неелементарного, ускладненого, багатокомпонентного* (Шульжук 2004: 209; УМЕ 2007: 623; СУМС 2013: 154 та ін.). Сполучні засоби та інтонація або тільки інтонація зумовлюють поділ складних речень на *речення зі сполучниковим зв’язком* або *сполучникові* та *речення із безсполучниковим зв’язком* або *безсполучникові* (УМЕ 2007: 623). Протиставлення *сурядності* та *підрядності* є визначальною рисою диференціації кожного складного речення (УМЕ 2007: 623).

Із другої половини ХІХ ст. граматисти виокремили тип багатокomпонентного речення, для номінації якого обрали термін *період* (від грецького *periodos* – кружний шлях, обертання). Історія зазначеного терміна в українському мовознавстві свідчить про його фонетичну варіантність: *періодъ* (Шашкевич 1865: 196; Осадца 1876: 215), *періода* (Смаль-Стоцький 1893: 139; Сімович 1918: 328), *періода* (Коцовський 1912: 86), *період* (Нечуй-Левицький 1914: 47; ГТП 1917: 11; КРСЛТ 1957: 119). В. І. Коцовський та І. М. Огоновський використовували назву *очеркове реченє* (Коцовський 1912: 86).

На основі аналізу контекстів уживання можемо стверджувати, що протягом ХІХ ст. за терміном *період* закріплено поняття різновиду складного речення за ознакою наявності великої кількості складників (речень): “Сложеноє положенье, состоаще изъ множайихъ положеній, въ которомъ по высказанью одного еще конечно ожидаєса другого ѣжкого – головного положеня ѣжко слѣдствіа тамтого, называєса *періодъ*” (Шашкевич 1865: 196); “Більші реченя (гадки) сполучені називаємо также *періодами*” (Смаль-Стоцький 1893: 139) та ін.

М. Осадца у підрозділі “*О положеню многократнѣмъ*” пояснив, яку конструкцію називати періодом і окреслив його структурні особливості: “Положенье многократное называє ся *періодомъ*, если потребніи къ тому має свойства” (Осадца 1876: 215). Автор виокремив обов’язкові компоненти та їхні семантичні функції: *положеня передъидучое* висловлює *мисль приготовительну, послѣдующое* – *головну*. Залежно від кількості речень у періоді, подано терміни на позначення його структурних різновидів: *періоды двочленни, тричленни, чотыричленни* та ін. (Там само). Зауважимо, що М. Осадца визначив природу періоду як поліпредикативної одиниці із сполучниковим (сурядним / підрядним), безсполучниковим, сполучниково-безсполучниковим зв’язком між частинами: “въ положеню многократнѣмъ рѣвноряднѣмъ стоять положеня одно коло другого безъ связи, або соединяють ся нарѣчіями указательными, або союзами рѣвнорядными”; “въ положеню

многократнѣмъ, стоячомъ зъ головного положеня и двох або больше положеній побочныхъ слѣдуючѣе уважати належить: всѣ побочніи положеня зависять непосредньо отъ головного положеня, а тогды они взглядомъ суть равнорядніи <...> одно або больше побочныхъ положеній зависять отъ такого положеня, которое само есть побочное...” (Осадца 1876: 215).

У граматаках 20-х років ХХ ст. у визначеннях терміна *період* з’являються вказівки на вирішальну роль інтонації та змісту в утворенні цієї багатокомпонентної одиниці. І. С. Нечуй-Левицький також визначає період як складне речення, проте вказує на інтонаційні особливості конструкції цього типу: “*Період* – це довге складчасте речення, котре складається з *головного речення* з багатьома *додавальними реченнями* і збудоване дуже штучно (гарно)”; “*Період* складається з двох часток, перша частка – *повищання*, друга частка – *понижчання*” (Нечуй-Левицький 1914: 47). Семантико-синтаксичні відношення між *головним* і *додавальними реченнями* послуговували критерієм для номінації періодів: *причинні, умовні, поступальні, порівняльні, супротивні, порядкові* (Там само). В. І. Сімович вносить семантичні характеристики в зміст поняття, названого періодом: “Довге зложене речення, але ж таке, що в ньому зміст повний і думка закінчена, зветь ся *періодом* <...> в першій часті підносимо голос, у другій понижуємо, що ті часті так і зветь ся: *піднесенням* і *пониженням*” (Сімович 1918: 328). Автор наводить терміни на позначення різновидів періодів: *періода порівняльна, умовна, допустова, часова, відносна* (Сімович 1918: 328).

Юрій Шерех витлумачує період як складну синтаксичну одиницю, яка вміщує інтоновані складники – *члени наростання, члени спадання* – розділені паузою (Шерех 1951: 152). Інтонація робить опуклим рух думки і окреслює завершеність цього руху. Період властивий тим стилям, які плекають розгорнену і патетичну аргументацію або розлогий опис. Перше буває найчастіше в ораторській мові, друге – в неквапливій реалістичній прозі або поезії.

У сучасному синтаксисі термін *період* уживають на позначення складного чи простого ускладненого багатокomпонентного речення специфічної структури, в якому є дві нерівні частини: перша з послідовним переліченням однорідних елементів, друга замикає першу логічно, граматично й інтонаційно (УМЕ 2007; УМЕМ 2011: 293). Також мовознавці відносять конструкцію до стилістичних фігур (Плющ 2004: 141), побудованих із семантично-інтонаційних частин (висхідної і низхідної), розмежованих тривалою паузою (Дудик 2010: 310), із сполучниковим, безсполучниковим, сполучниково-безсполучниковим зв'язком, між частинами якої простежуються семантико-синтаксичні відношення і синтаксичні зв'язки, притаманні складним реченням (СУМС 2013: 232).

3.2. Термінологічне позначення складнопідрядного речення та його компонентів

Теоретичні напрацювання про складнопідрядне речення в українському мовознавстві сягають другої половини ХІХ ст. У праці Г. Шашкевича “Мала грамматика...” у розділі “О положеніяхъ” знаходимо спробу дати дефініцію та термінологічне позначення складнопідрядного речення. Окрім назви *пôдчинено сложеніи положеніа* подано польський відповідник *zdania podrzędnie* (Шашкевич 1865: 192). У визначенні йдеться про окремий тип складного речення, який містить головне (незалежне) і залежне речення: “*Пôдчинено сложеніи* изъ которых одно зовеса головнымъ положеньемъ, другіи же ... *побочными або подчинеными*” (Там само).

В інших грамматиках ХІХ ст. не було окремого терміна на позначення складнопідрядного речення. Наприклад, у четвертій частині “Складні” граматики С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера запропоновано класифікації складнопідрядного й складносурядного речень – сполук речень, що складаються з дрібних, відповідно *підрядних* та *рівнорядних* (Смаль-Стоцький 1893: 114). Серед підрядних речень автори виокремлюють *головні* та *побічні* (Там само: 114).

Терміноваріанти, запропоновані в працях XIX – першої половини XX ст., орієнтували на наукове поняття: а) окремого типу складного речення, особливістю якого є нерівноправність його компонентів: *підрядні складні речення* (Коцовський 1912: 85; Синявський 1931: 320; Перегінець 1931 (10): 9); *нерівнорядно-зложене* (Сімович 1918: 302); *нерівнорядно-сполучене* (Грунський 1926: 84); *гіпотактичні складні речення* (Перегінець 1931 (10): 9), *підрядно-зложене* (Огієнко 1937: 233), *складнопідрядне* (Каганович 1935: 30; Шерех 1947: 43); б) сукупності компонентів складного утворення: *підпорядкове* (Попович 1897: 90); *речення сполучені підрядно* (Залозний 1917: 40); *речення сполучені-залежні* (Левицький 1918: 117); *нерівнорядні* (Курило 1921: 19) та ін.

Відповідний зміст мали всі визначення: “речення, зложені з речень головних і побічних називаємо *підпорядкові*” (Попович 1897: 90), “<...> обох речень поставити на рівні не можна. Як зазначити їх лінійками, то головному прийдець ся вищий рядок, а побічному – низчий <...> то так ці речення не в одному ряді, і значінням між собою – нерівні” (Сімович 1918: 302), “*підрядними складними реченнями* звуться, отже, всі такі комплекси речень, в яких одно фігурує як незалежна керівна частина, а інші – з функціями залежними” (Перегінець 1931 (10): 23), “коли два чи декілька простих речень із’єднуються в одне ціле так, що одне залежить від другого, то таке ціле зветься *підрядно-зложеним*” (Огієнко 1937: 233) та ін. Із наведених прикладів видно, що в дефініціях складнопідрядного речення у більшості праць із синтаксису XIX – першої половини XX ст. частини складного речення названо *реченнями*, тому що вони побудовані за структурною схемою простого речення.

З початку 50-х років XX ст. на сторінках журналу “Українська мова в школі” мовознавці розгорнули наукову дискусію про будову та принципи класифікацій складнопідрядного речення, а також про його природу загалом в українській та слов’янських мовах. М. С. Поспелов викладає свої погляди і критичні зауваження до статей Є. В. Кротевича [77], І. Г. Чередниченка [167],

які переважно стосуються принципів класифікацій [138: 23]. О. С. Мельничук називає ті ж ознаки складнопідрядного речення, як і в простого речення: “Складнопідрядне речення являє собою єдину і відносно самостійну синтаксичну конструкцію, яка має всі ті визначальні ознаки, що характеризують і речення взагалі (в першу чергу – просте). <...> в своїй граматичній будові воно проявляє деякі часткові відмінності, що дозволяє розглядати його як окремий структурний тип єдиної категорії речення” [102: 32]. У сучасних джерелах термін *складнопідрядне речення* витлумачують як “клас синтаксичних конструкцій, диференційною ознакою яких є синтаксична нерівноправність поєднаних підрядним зв’язком частин” (Вихованець 1993: 313; ССЛТЕ 2006: 558 та ін.).

Головна частина складнопідрядного речення мала такі назви: *головни* (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 246), *головне* (Шашкевич 1865: 192; Смаль-Стоцький 1893: 114; Коцовський 1912: 85; Курило 1921: 20; Каганович 1935:36), *основне* (Огієнко 1937: 233), *надрядне* (Дячан 1865: 119; Залозний 1917: 38), *самостійне* (Нечуй-Левицький 1914: 33), *незалежне* (Нечуй-Левицький 1914: 33), *незалежне-головне* (Залозний 1917: 38), *старше* (Залозний 1917: 38). Підрядну частину позначали термінами *побочніи* (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188), *побочне* (Дячан 1865: 119), *побічне* (Смаль-Стоцький 1893: 114; Коцовський 1912: 85; Курило 1921: 20; Огієнко 1937: 233), *додавальне* (Нечуй-Левицький 1914: 33), *залежне* (Нечуй-Левицький 1914: 33), (ГТП 1917: 12), *підлегле* (ГТП 1917: 12), *пояснювальне* (Огієнко 1937: 233), *подрядне* (Дячан 1865: 119), *підрядне* (Сімович 1918: 302; Каганович 1935: 36) та ін. Як зазначено вище, мовознавці називають частини складного речення *реченнями*, однак О. С. Мельничук вважає, що в підрядному реченні немає основної ознаки речення – смислової і граматичної завершеності: “*головні і підрядні речення*, що є частинами складнопідрядного речення, виступають як несамостійні і не самодостатні синтаксичні конструкції, що не можуть бути підведені під єдину загальну категорію речення, незважаючи на те, що їм властиві деякі з обов’язкових основних

ознак усякого речення (наприклад, наявність граматичного центра в кожному з них, часто безпосередня віднесеність їх основного змісту до дійсності” (Мельничук 1953: 32). Дослідник зауважує, що це не є підставою для заперечення термінів *підрядне речення* і *головне речення*, а також *речення* як складника складнопідрядного речення, важливо, яке їх змістове наповнення: “терміни *головне речення* і *підрядне речення* мають у своєму складі уточнення, що дають змогу послідовно розмежовувати значення цих термінів і значення терміну *речення*. Щодо більш загального терміну, який би, з одного боку, охоплював значення обох термінів – *головне речення* і *підрядне речення* – а з другого відмежовував позначувані ним синтаксичні явища від речень у точному розумінні слова, то найбільш вдалим здається вживаний з таким значенням І. Г. Чередниченком термін *часткове речення*” (Мельничук 1953: 32). У сучасному синтаксисі компоненти складного речення позначають термінами *предикативна частина*, *предикативна одиниця*, *предикативний компонент* (Вихованець 1993: 281; ССЛТЕ 2006: 558; СУМС 2013: 153 та ін.).

Спроби дати дефініцію та термінологічне позначення складнопідрядного речення в українському мовознавстві сягають другої половини XIX ст. Терміноваріанти, запропоновані в працях XIX – першої половини XX ст., орієнтували на нерівноправність компонентів складнопідрядного речення.

3.3. Терміни на позначення різновидів складнопідрядного речення

В українських мовознавчих працях першої половини XIX ст. відбито лише терміни на позначення компонентів складнопідрядного речення: *головни* / *прибочни* або *подчинени* (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 246); *головніи* / *побочніи* (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188).

Перші спроби класифікації підрядного речення зафіксовані в граматичних працях другої половини XIX ст. за такими параметрами: 1) синтаксична позиція у складнопідрядному реченні; 2) граматична роль підрядної частини складного речення, яка співвідноситься з членами

простого речення (логіко-граматична класифікація); 3) стосунок підрядної частини до головної загалом чи до окремого її компонента (розчленована / нерозчленована структура; 4) формально-граматичні характеристики; 5) кількість предикативних частин.

Класифікацію підрядних частин за синтаксичною позицією в складнопідрядному реченні подано в граматичній праці Г. Шашкевича (Шашкевич 1865). Учений обирає терміни на позначення підрядних речень (відповідно *подчинени положеніа*) – *передъидучое, послѣдующе, межимѣтное* (Шашкевич 1865: 193).

Із другої половини ХІХ ст. поширюється класифікація складнопідрядних речень за логіко-граматичним принципом. Таку позицію в диференціації типів складнопідрядного речення зафіксовано в працях М. Осадци, О. О. Партицького, П. Дячана, С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера, І. С. Нечуя-Левицького та ін. Граматична роль підрядної частини складного речення корелює з членами простого речення. Терміни, якими називали їхні типи, співвіднесено з номінаціями на позначення членів речення того чи того автора. До того ж терміни-назви різновидів складнопідрядного речення з підрядними обставинними представлені нерівномірно, залежно від того, скільки значень обставин виокремлює дослідник.

У граматичній праці С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера подано класифікацію складнопідрядних речень, яка ґрунтується на логіко-граматичному підході. Знаходимо такі типи підрядних речень (*роди речень (гадок) побічних*): *присудкові, підметові, предметові, прислівникові, прикметникові*. Прислівникові речення диференційовані за семантикою: *наслідкові, замірові, причинові, припустові, порівнюючі, часові, умовні* (Смаль-Стоцький 1893: 137).

В. І. Коцовський та І. М. Огоновський диференціюють складнопідрядне речення за типом підрядної частини (*реченє побічне*): *підметове, предметове, придаткове* (придаток прикметниковий, придаток прислівниковий), *присудкове* (Коцовський 1912: 87). Терміни на позначення

придаткових, очевидно, повторено за граматиною С. Й. Смалъ-Стоцького та Т. Гартнера з невеликими відмінностями: *порівнюючі, часові, причинові, наслідкові, замірові, услівні, припускові* (Коцовський 1912: 88 – 90).

І. С. Нечуй-Левицький виділив лише три типи підрядних (*додавальних*), які класифікує за семантикою на *обзначувальні, доповнювальні* (додаткові) (Нечуй-Левицький 1914: 36), *обставні* (*обстави часу, місця, способу діяння, причини, ціли або мети*) (Нечуй-Левицький 1914: 37).

У класифікації П. Ф. Залозного є такі розряди: *залежне діяльниковоє речення, залежне висловове* (Залозний 1917: 41 – 42), *залежне додаткове* (Там само: 43), *залежне означальне, речення обставне* (*часу, місця, чину, ступня, причини, умовне, замірове, обертання*) (Там само: 47).

Термінологічний словник “Грамаіичної термінології...” зводить усі типи складнопідрядного речення до таких: *залежне (підлегле) речення чину* (*образа діявства*), *часове, додаткове, місця, обставне, означальне, діяльника, вислову, порівняльне, наслідку, умовне, мети*) (ГТП 1917: 12).

В. І. Сімович викремлює побічні речення за змістом: *присудкові, підметові, предметові, прислівникові, прикметникові*. Прислівникові речення диференційовано на *місцеві, часові, намірові, причинові, допустові, умовні, способові*. Щоб деталізувати семантику речень останнього типу, автор добирає терміни *чисто-способові речення, порівнальні, наслідкові* (Сімович 1918: 308 – 315).

О. Б. Курило запропонувала терміни *побічне підметове, присудкове, прикметникове, предметове, прислівникове* *місця, часу, способу, причини, ціли* (Курило 1921: 22 – 24), *побічне порівнавче, умовне, припустове* (Там само: 25).

Дещо менше типів підрядних (*пояснювальних*) виокремив І. І. Огієнко, зокрема в нього немає терміна на позначення обставинних підрядних речень, проте є терміни на позначення типів його типів. Окрім *підметового, присудкового, прикметникового* й *предметового* типів, зазначено *місцеве, причинове, способове, замірове, умовне, припустове* (Огієнко 1938: 242).

У другій частині “Граматики української мови” Юрій Шерех наводить терміни на позначення підрядних речень залежно від характеру запитання: *підметові, присудкові, додаткові, означальні, обставинні* (Шерех 1947: 45) *обставинні: місцеві, часові, причинові, способові, мети, умовні, допустові* (Шерех 1947: 50 – 57). У “Нарисі сучасної української літературної мови” для деяких типів підрядних речень він подає запозичені номінації поряд з усталеними на той час термінами: *об’єктні (додаткові), атрибутивні (означальні), місцеві, часові, причинові (кавзальні), мети (фінальні), умовні, способові, допустові, наслідкові, зіставні, відносно-незалежні, вияснювальні* (Шерех 1951: 111 – 115).

Формальні характеристики складнопідрядного речення покладено в основу розмежування його типів відповідно до засобів зв’язку головної та підрядної частини. М. Осадца подав характеристику типів підрядних частин складнопідрядного речення, серед яких виділив *относительні*, “которі помістю мѣстоименій и нарѣчій относительныхъ” (Осадца 1876: 207), *высказуючі*, “которі помістю нарѣчія *що* (dass) мысль якусь до головного положеня прилучають” (Там само: 208), *вопросительні*, “употребляють ся такожъ къ выраженю вопроса” (Там само: 209), *заключительні*, “вяжуть ся съ помістю нарѣчій *що, оже, про то, слѣдовательно* и т. д.” (Там само: 210), *порѣвнательні*, “вяжуть ся нарѣчїями *якъ, якъ-такъ, якбы, якъ колибы, гейбы, нежели (нежь) <...>*” (Там само: 211), *временні*, “вяжуть ся союзами *коли, якъ, якъ только, скоро, скоро только, ледво що, нѣмъ, доки, ажъ <...>*” (Там само), *причинні*, *винословні* “вяжуть ся союзами *що, понеже, тому, бо, же,*” <...>” (Там само: 212), *намѣрительні*, “союзами *щобы, абы,* <...>” (Там само), *условні, допустительні* (Там само: 213, 214). Г. Шашкевич виокремлює такі види речень: *высказуючі, вопросительный, повелительный, воскличный, желательный, предполагающий или оусловный* (Шашкевич 1865: 196). М. П. Дячан виділяє *относительні, заключаючи, намѣрений, причинні, допускаючи, порѣвнуючі, часові, оусловні* (Дячан 1865: 121, 122).

С. Й. Смаль-Стоцький та Т. Гартнер створили номінації на позначення типів складнопідрядного речення за засобами зв'язку: *відносні*, *питайні* та *висказові*. (Смаль-Стоцький 1983: 134). Такі ж назви відбито в граматичній праці В. І Коцовського та І. М. Огоновського з прикладами і поясненнями: *відносні речення побічні* (що з головними сполучаються займенниковими і прислівниковими відносинами): *висказові* (думаю, що добре робити треба), *питайні* (де і коли єго смерть постигне) (Коцовський 1912: 88 – 90).

На формальних аспектах складнопідрядного речення наголосив В. І. Сімович, який подав такі його різновиди *відносні*, *питайні* та *злучникові*. Останній тип покласифіковано на *висказові*, *речення “що”*, *речення “щоби”*, *речення “як, коли”* (Сімович 1918: 315 – 319). М. К. Грунський та Г. О. Сабалдир розмежовують типи складнопідрядного речення за *злучним словом* без застосування номінацій: *що; який; котрий, котрий; хто, той; хто, кого; щоб; коли – тоді; коли – то* (Грунський 1926: 85–87).

Терміни на позначення типу складнопідрядного речення за кількістю предикативних або підрядних частин і характеру їхнього розташування зафіксовані в граматичних працях з 30-х років ХХ ст. Наприклад, Н. А. Каганович виокремив такий тип – *складнопідрядне речення з кількома підрядними* (Каганович 1935: 45), Юрій Шерех описує *розгорнене складнопідрядне речення*, яке складається з трьох і більше простих речень (Шерех 1947: 59).

Граматики наводять терміни на позначення понять підрядних речень, які стосуються до одного головного, однакової залежності підрядних до головного: *співпідрядність* (Перегінець 1931(10): 24); *супідрядні підрядні речення* (Каганович 1935: 46; Шерех 1947: 59). Також ідеться про послідовну підрядність, яку М. П. Перегінець називає *включенням*, а залежні в такий спосіб речення – *залежними реченнями першого, другого, третього ступеня* (Перегінець 1931(10): 24). Н. А. Каганович виокремив *підрядне 1-го ступеня*, *підрядне 2-го ступеня* (Каганович 1935: 47).

Юрій Шерех виокремив тип *відносно-незалежних речень*, що “стосуються не одного члена головного речення, а до головного речення як цілого” (Шерех 1947: 50 – 57). У сучасних працях із синтаксису стосунків підрядної частини до головної загалом чи до окремого її компонента лежить в основі поділу на складнопідрядні речення *розчленованої* і *нерозчленованої* структури [наприклад, 51: 264; 59: 700].

У 50-х роках ХХ ст. поживавлення теоретичних напрацювань, що стосуються складнопідрядного речення і складного загалом, спричинили кількісні зміни в терміносистемі українського синтаксису. В середині ХХ ст. розуміння складнопідрядного речення ґрунтувалося на тому, що цей різновид складного речення поєднує дві і більше предикативних одиниць, поєднаних в *одне семантичне і граматичне ціле* підрядним зв’язком за допомогою сполучників підрядності або сполучних та співвідносних слів (КРСЛТ 1957: 161). Набуває поширення структурно-семантична класифікація, яка враховує семантичні і формальні характеристики складнопідрядного речення як семантичного і граматичного цілого.

Автори наукових статей 50-х років ХХ ст. запропонували нові принципи класифікації, засновані на критеріях логічної будови (М. С. Поспелов, Є. В. Кротевич) та формальної організації складнопідрядного речення (Є. В. Кротевич, І. Г. Чередниченко). Дехто з них не створює спеціальних термінів, а використовує для висвітлення того чи іншого поняття описові конструкції, багатоконпонентні підрядні термінологічні сполучення. Є. В. Кротевич виокремлює 5 структурних типів, незалежно від того, сполучникові вони чи безсполучникові: 1) *складні речення, що мають у головному вказівне (чи співвідносне) займенникове слово, значення якого розкривається в підрядному реченні* (виділено *підметове, присудкове, прикладкове*) (Кротевич 1952: 25); 2) *складні речення, в яких підрядне виступає в ролі такого відсутнього члена головного речення, без якого речення взагалі не можна збудувати*. Це непоширений тип. Три види підрядних речень: *підрядне речення в ролі відсутнього додатка, підрядне*

речення в ролі відсутнього підмета, підрядне речення в ролі відсутнього присудка (Там само); 3) складні речення, в яких підрядне необов'язковий член: “підрядне виконує роль доповнюючого члена, потреба в якому викликається не будовою головного члена речення і не семантикою його членів, як в реченнях перших двох структурних типів, а смислом усього висловлення” (Кротевич 1952: 26).

Є. В. Кротевич виокремлює своєрідні складні конструкції, що становлять четвертий тип, розташований на межі між складносурядними і складнопідрядними реченнями. Дослідник обирає умовну назву *взаємопідрядні речення*, у яких: 1) відсутнє або чітко не вирізняється головне речення; 2) складники оформлені як підрядні речення (з участю підрядних сполучників) або об'єднані за допомогою парних сполучників, окремі компоненти яких розміщені в різних реченнях, взаємною підрядністю; 3) можливі окремі випадки, коли відповідність між складниками досягається спеціальними структурно-лексичними засобами (Там само)

П'ятий тип – це “<...> *конструкції мішаного типу*, в яких по різному можуть переплітатися побудови різних структурних типів <...> проте такого роду складні утворення виділяти в окремий структурний тип немає потреби, тому що вони являють собою лише комбінацію (сполучення) основних типів, розглянутих вище” (Там само).

І. Г. Чередниченко подає структурні типи за будовою підрядних речень: 1) *підрядні речення, граматично пов'язані з окремими членами головного речення за принципом синтаксично трансформованого узгодження, керування і прилягання* (підрядність за характером пояснюваного члена: *присубстантивна, приад'єктивна, придієслівна, колоприслівникова* (Чередниченко 1952: 25); 2) *підрядні речення, що вживаються при відносно-вказівному займеннику в головному реченні* (Чередниченко 1952: 25); 3) *речення, які підпорядковані головному реченню в цілому або якійсь його частині (підрядне наслідкове, відносне або пояснювально-доповнююче, допустове, порівняльне)* (Там само: 29); 4) *підрядні речення взаємного*

підпорядкування (Там само: 25); або *складне речення з взаємнопідрядними* (Там само: 29).

І. Г. Чередниченко критикує класифікацію Є. В. Кротевича, яка ґрунтується на обов'язковості чи факультативності підрядного речення. Автор переконаний, що в основі класифікації підрядних речень повинна бути не семантика, а граматична будова. Він також не погоджується з тим, що підрядне речення може бути факультативним, необов'язковим членом складнопідрядного речення, коли речення саме тому і є складнопідрядним, що в ньому є підрядне речення, а головне лише тому головне, що є підрядне, бо те і друге – невід'ємні частини єдиного синтаксичного цілого. Заперечення стосується того, що маючи “факультативне” підрядне, “головне речення може функціонувати і в своєму власному складі, себто без підрядного” (Чередниченко 1952: 30).

Класифікація М. С. Пospelова враховує семантику складників складнопідрядних речень. Автор виокремлює дві групи залежно від одночленної чи двочленної будови (1 судження чи 2 пов'язаних між собою судження) (Пospelов 1953: 24). Класифікація за співвідношенням між головною і підрядною частинами складного речення вміщує описові термінологічні конструкції: 1) *речення, що виражають означальне співвідношення, з підрядною частиною, яка означає те або інше слово предметного значення (іменник або займенник) у головній частині*; 2) *речення, що виражають з'ясувальні співвідношення, з підрядною частиною, яка доповнює присудок головної частини речення*; 3) *речення, що виражають різні обставинні співвідношення, з підрядною частиною, яка вказує місце, час, спосіб дії присудка головної частини речення*; 4) *речення, що виражають співвідношення обґрунтування, з підрядною частиною, яка вказує причину, наслідок або мету того, про що говориться в головній частині*; 5) *речення, що виражають співвідношення обумовленості або допустове співвідношення з підрядною частиною, що встановлює умову, за якої можливе здійснення того, про що говориться в головній частині*

речення, а ту умову, яка могла перешкодити його здійсненню, але не перешкодила (Там само: 28).

Наведені вище приклади вказують на те, що логіко-граматичний принцип поєднували з елементами структурно-семантичної класифікації (семантичні різновиди), оскільки не всі підрядні речення можна співвіднести з певним членом речення. У деяких працях запропоновано формально-граматичний принцип класифікації складнопідрядних речень, зорієнтований на визначення засобів зв'язку предикативних частин: “диференціація *нерівнорядно-сполучених речень за злучним словом*: що; який; котрий, котрий; хто, той; хто, кого; щоб; коли, тоді; коли, то” (Грунський 1927: 85).

У колективній монографії “Сучасна українська літературна мова” представлені терміни на позначення типів складнопідрядного речення, основу яких заклали С. Й. Смаль-Стоцький та Т. Гартнер: *складнопідрядне з підрядними підметовими* (СУЛІМ 1972: 310), *присудковими* (Там само: 314), *додатковими* (Там само: 316), *означальними* (Там само: 332), *обставинними* (Там само: 343), *місця* (Там само: 344), *часу* (Там само: 347), *умовними* (Там само: 363), *мети* (Там само: 366), *допустовими* (Там само: 372), *причиновими* (Там само: 374), *наслідковими* (Там само: 377), *способу дії* (Там само: 378), *супровідними* (Там само: 386).

Сучасні праці із синтаксису української мови засвідчують, що терміни на позначення семантико-структурних та структурно-семантичних типів складнопідрядного речення ще остаточно не випрацьовані, оскільки немає одностайності у підходах до їхньої типології.

К. Ф. Шульжук виокремлює такі семантико-структурні типи: 1) *складнопідрядні речення з підрядною означальною: присубстантивно-означальні*; у зв'язку з синсемантичністю/ автосемантичністю: *власне-атрибутивні: атрибутивно-поширювальні*: з урахуванням формального вираження відношення між означуванним і присубстантивно-означальним реченням: *речення з підрядними означальними відносного підпорядкування: структури, в яких у підрядних вживаються прикметниково-іменникові*

займенники; структури, у яких підрядні пов'язуються з головними відносними прислівниками; речення з підрядними означальними сполучникового підпорядкування; займенниково-означальні; предметно-ототожнені, якісно-ототожнені; 2) складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною: з'ясувальні речення зі сполучниками сфери розповіді; речення зі сполучниками сфери волевиявлення; конструкції зі сполучними словами сфери питальної мови; 3) складнопідрядні речення з підрядною місця: підрядні, що вказують на місце дії; підрядні, що вказують на напрям дії; підрядні, що вказують на вихідний пункт дії. 4) складнопідрядні речення з підрядною часу; 5) складнопідрядні речення з підрядною способу дії, міри і ступеня: підрядні речення способу дії підрядні речення зі значенням міри/ступеня; 6) складнопідрядні речення з підрядною порівняльною: неповні двоскладні структури з пропущеним підметом, неповні двоскладні речення з пропущеним присудком; 7) складнопідрядні речення з підрядною мети: односуб'єктні конструкції, двосуб'єктні конструкції (залежно від ступеня вияву цільових ознак наводить такі типи: власне цільові речення, невласне цільові речення); 8) складнопідрядні речення з підрядною причини: односуб'єктні речення, двосуб'єктні речення; 9) складнопідрядні речення з підрядною умови: речення з умовними семантико-синтаксичними відношеннями, речення з умовно-часовими семантико-синтаксичними відношеннями, речення з умовно-причиновими синтаксичними відношеннями, речення з умовно-допустовими семантико-синтаксичними відношеннями; 10) складнопідрядні речення з підрядною наслідку; 11) складнопідрядні речення з підрядною супровідною; 12) складнопідрядні речення із зіставними відношеннями між частинами; 13) складнопідрядні речення з пояснювальними відношеннями між частинами; 14) складнопідрядні речення з підрядною допусту: власне-допустові, невласне-допустові (Шульжук 2004: 285). К. Ф. Шульжук наводить терміни структурно-семантичної класифікації. Учений виокремлює *сполучниковий тип*, *відносний (сполучнословний тип)*, *займенниково-співвідносний тип* (Там само: 262).

Структурно-семантична класифікація А. П. Загнітка спирається на розмежування речень розчленованої і нерозчленованої структури: 1) *складнопідрядні речення розчленованого типу: детермінантні (зумовленості: причинові, умови, мети, допустові, наслідку; темпоральності; порівняльні; відповідності), відносно-поширювальні;* 2) *складнопідрядні речення нерозчленованого типу: нерозчленовані займенниково-співвідносні речення* 1) *речення, в яких допускається будь-яке із співвідносних слів (радить кваліфікувати як ототожнювальні);* 2) *конструкції, в яких однаковою мірою обмежуються співвідносні елементи у головній частині і сполучникові засоби (радить кваліфікувати як фразеологічні);* 3) *конструкції з обмеженим числом співвідносних елементів головної частини, що корелюють із значною кількістю співвідносних засобів: Наше завдання полягало в тому, щоб негайно ліквідувати пожежу в лісі (радить кваліфікувати як уміщувальні).* *Нерозчленовані речення з прислівною підрядною частиною:* 1) *речення, структура яких визначається частиномовною семантикою опорного слова (присубстантивні та прикомпаративні підрядні частини);* 2) *речення, структура яких визначається семантичною природою поширюваного слова головної частини (валентно зумовлені підрядні частини або комплетивні)* (Загнітко 2011: 704 – 708).

3.4. Терміни на позначення складносурядного речення та його різновидів

Уперше складносурядне речення визначено в граматиці М. Осадци, де констатовано, що частини цього типу складного речення абсолютно самостійні, синтаксично рівноправні: “Положення *рівнорядні* суть такі, котри сами собою отдільну мисль виражають и иного положеня для своего доповненя не требуют” (Осадца 1876: 205).

Термін *рівнорядне речення* фіксують граматики XIX – першої половини XX ст. Усі дефініції вміщують положення про синтаксичну рівноправність і самостійність компонентів цього типу речення: “*Присовокуплено сложеніи*

положенія если стоа́чий подлѣ себе два або бѣльше положеній кожде про себе полную мысль выражае, а отъ другого не зависитъ” (Шашкевич 1865: 191); “зложені реченя, що складають ся із самих гадок головних, називаємо *співпорядкові*” (Попович 1897: 90); “*рівнорядне сполучення*, коли сполучаються речення однакової ваги” (Залозний 1917: 39, 40); “у *рівнорядному* <...> одно не залежить від другого” (Курило 1921: 19); “*рівнорядні (паратактичні) складні речення* – всі комплекси речень, в яких окремі речення обопільно, двосторонньо зв’язуються одне з одним, зберігаючи одночасно свою конструктивну незалежність (Перегінець 1931(10): 10) <...> *рівнорядний тип речень* – це просте стулювання в одне ціле окремих думок, стулювання, що здебільшого не здатне окреслювати, відтінювати усі найрізноманітніші нюанси нашої думки, не може відбивати в мовному процесі мисле твореної перспективи” (Там само: 21); “*зложене речення*, складене із речень самостійних, зветься *рівнорядно-зложене*” (Огієнко 1938: 210).

У “Грамматичній термінології...” (1917) зафіксовано термін на позначення складносурядного речення *сполучено-самостійне* (ГТП 1917: 12). В. І. Сімович вдається до термінів *рівнорядно-зложене речення*, а також *сполука речень*, тому що поєднано *головні речення* (Сімович 1918: 303), *складносурядне* (Каганович 1935: 29).

У визначенні *складносурядного речення*, вміщеного в “Словник лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич (1957), указано на незалежність предикативних частин та формально вираженого синтаксичного зв’язку між ними: “речення, що складається з двох або кількох тісно зв’язаних синтаксично рівноправних частин, кожна з яких зберігає формальні ознаки простого речення, відрізняючись від нього здебільшого відсутністю відповідного інтонаційного наповнення” (КРСЛТ 1957: 163).

Такі ж ознаки відбито в сучасних тлумаченнях терміна складносурядне речення: “клас синтаксичних конструкцій, диференційною ознакою яких є синтаксична рівноправність поєднаних сурядним зв’язком предикативних

частин щодо всього складного речення як цілісної синтаксичної одиниці” (Вихованець 1993: 297); “такий різновид складного речення, в якому предикативні частини об’єднуються в структурно-семантичне та інтонаційне ціле за допомогою сурядного синтаксичного зв’язку” (СУМС 2013: 176) та ін.

Терміни, що позначають основні різновиди складносурядних речень, подано в працях другої половини XIX ст. У четвертій частині “Складні” граматики С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера поряд із терміном на позначення складносурядного речення – *речення сполучені рівнорядно*, проаналізовано семантико-синтаксичні відношення предикативних частин (Смаль-Стоцький 1893: 114). Акцентовано увагу на звязь, у якій “рівнорядні речення до себе стоять”: *злучна, протиставна, причинова, наслідкова, умовна, замірова, припустова, порівняльна, часова* (Там само: 114 – 116). У граматиці П. Ф. Залозного виокремлено 11 типів відношень: “залежності від змісту сполука їх зветься: *єднальною, протиставною, причиновою, наслідковою, умовною, заміровою, поступальною, порівняльною, часовою, прикладаючою*” (Залозний 1917: 39, 40).

В. І. Сімович змістові відношення у складносурядному речення називає *лучбами* і виокремлює 10 видів: “Хоч *головні речення в рівнорядній сполуці* кожне для себе самостійне, але усе таки вони думками лучать ся зі собою, між ними є якась *лучба* щодо змісту...” (Сімович 1918: 305). Лучби: *сполучна й суперечна (протиставна), намірова, наслідкова, часова, причинова, умовна, порівняльна, висказова (бесіда пряма), питайна* (Сімович 1918: 305 – 307).

У сучасному синтаксисі на основі єдності граматичних і значеннєвих показників у межах окремих типів складносурядних речень виокремлено структурно-семантичні моделі, на позначення яких застосовано терміни *єднальні, зіставно-протиставні і розділові складносурядні речення* (СУЛМ 1972: 387 – 399, 407), *часові, зіставні, протиставні, розділові, приєднувальні, градаційні, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові, обмежувальні складносурядні речення* (Вихованець 1993: 310). За формальними (відкритість сурядного ряду, безсполучниковий і сполучниковий зв’язок) і семантико-

синтаксичними ознаками (єднальні і розділові відношення) виокремлюють *складносурядні речення відкритої структури*. За терміном *складносурядне речення закритої структури* закріплено поняття складносурядного типу речень зі сполучниками, від граматичної природи яких залежить поділ на *зіставні, протиставні, приєднувальні, градаційні* (Там само: 307).

У працях С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера, П. Ф. Залозного, В. І. Сімовича, Юрія Шереха розпрацьовано терміни на позначення семантико-синтаксичних відношень предикативних частин і закладено основи сучасного потрактування терміна *складносурядне речення*.

3.5. Терміни на позначення безсполучникового речення та його різновидів

В українському мовознавстві за терміном *безсполучникове речення* закріплено різні визначення. Теоретичні питання щодо їх граматичної природи, синтаксичного значення та форми є дискусійними й донині.

У джерелах до 30-х рр. ХХ ст. мовознавці описують складні речення, поєднані без сполучників, але не подають спеціальних термінів їхнього позначення: “*Рівнорядні речення можуть сполучатися в складне речення безпосередньо, без сполучників, а так само й посередньо, різними сполучниками*” (Горецький 1929: 248); “*У середині складного речення, що складається з *рівнорядних речень*, зв’язаних між собою без сполучника, ці окремі речення можуть мати різну інтонацію*” (Там само).

У працях 30-х рр. ХХ ст. *складні безсполучникові речення* розглядали як типи сполучникових. У таких дослідженнях різновиди безсполучникового речення відповідно позначені термінами *безсполучникові складносурядні речення* і *безсполучникові складнопідрядні речення* (Каганович 1935: 98), *безсполучникові складно-сурядні*, *безсполучникові складно-підрядні* (Ковалів 1946: 124; 126). Таку позицію обстоюють і в сучасних дослідженнях з українського синтаксису. Наприклад, І. Р. Вихованець поділяє *складні*

безсполучникові речення на складносурядні, складнопідрядні і складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком (Вихованець 1993: 302).

І. І. Огієнко поєднав поняття *складносурядного і безсполучникового речення*. Він виділив *підрядно-зложені беззв'язкові речення*: “коли пояснювальне речення не має зв'язки й розпочинається прикметником, дієприкметником або дієприслівником” (Огієнко 1938: 243). Фактично йдеться про речення, ускладнене дієприслівниковими і дієприкметниковими зворотами. Автор виокремив типи *беззв'язкових: прикметникові: (Треба було перейти містечко Хотин, спалене тепер дотла), часові, причинові, умовні, припустові (Поставивши воду, Харитя лягла на лавку)*. *Підрядно-зложені зв'язкові речення* він визначив як “підрядно-зложене речення, що має приявну чи здогадану зв'язку” (Огієнко 1938: 243).

Теоретичні напрацювання щодо граматичної природи складного речення в першій половині ХХ ст. зумовили докладніше вивчення сурядності й підрядності. З 30-х рр. ХХ ст. в українському мовознавстві під впливом досліджень синтаксису російської мови формуються теоретичні засади безсполучниковості. Дослідники встановили, що не всі складні речення обмежено категоріями складнопідрядного і складносурядного речення. Юрій Шерех у визначенні складного речення вказує на типи зв'язку (зокрема і безсполучниковість) його частин й використовує запозичені терміни: “Речення, зв'язані в одну цілість засобами *асиндетону, паратакси* або *гіпотакси*, творять єдність, яка має назву *складного речення*” (Шерех 1951: 102). Він використовує запозичений термін *асиндетон* на позначення безсполучникового зв'язку й виокремлює окремий тип складного речення: “в сучасній українській літературній мові сполучникові складні речення так переважають, що *асиндетон* здебільшого сприймають як пропуск сполучника, як особлива неповнота складного речення. Тому він набирає значення стилістичного варіанта *сполучникових складних речень*” (Шерех 1951: 115).

Унаслідок поглиблення теорії безсполучниковості склалося два напрями у трактуванні безсполучникових речень – традиційний і новий: 1) розуміння *безсполучникових складних утворень* як варіантів, семантичних і граматичних різновидів складносурядних чи складнопідрядних речень; 2) *безсполучникове складне речення* – окремий тип складних структур, самостійний структурно-семантичний тип, незалежний від сполучникових складних структур. В колективній монографії “Сучасна українська літературна мова” розглянуто *безсполучникові складні речення*, які без зміни їх семантики можуть перетворюватися у сполучникові (складносурядні й складнопідрядні), а також такі, які важко перетворити в сполучникові складні речення, і визнано достатніми підстави розглядати окремий структурний тип складного речення (СУЛМ 1972: 28). У сучасних джерелах усталене розуміння *безсполучникового речення* як складного речення, в якому предикативні частини поєднані без сполучників і сполучних слів, а синтаксична семантика безсполучникових складних речень спирається на лексико-семантичні відношення предикативних частин (УМЕ 2007: 45; УМЕМ 2011: 24 та ін.). Терміни на позначення різновидів безсполучникового речення протиставлено за класифікаційним критерієм – смислові відношення між предикативними частинами: *безсполучникові складні речення з однотипними частинами* (з одночасністю, послідовністю, зіставно-протиставні); *безсполучникові складні речення з різнотипними частинами* (умовні, причинові, допустові, наслідкові, часові, порівняльні, з’ясувальні, пояснювальні) (УМЕ 2007: 45; УМЕМ 2011: 24 та ін.). А. П. Загнітко наводить терміни *безсполучникові складні речення з однорідними частинами* (єднальні, зіставні, зіставно-протиставні); *безсполучникові складні речення з неоднорідними частинами* (зі значенням зіставлення; поширювально-приєднувальним значенням; зі значенням пояснення; з умовно-наслідковим значенням; з причиново-наслідковим і наслідково-причиновим значенням; з часовими відношеннями; зі з’ясувально-об’єктним значенням) (Загнітко 2011: 736).

Окремо варто подати термінологічні позначення конструкцій із чужим мовленням. Спеціальні форми передавання чужого мовлення постають об'єктом дослідження в граматиках другої половини XIX ст. О. О. Партицький розглядає форму прямого передавання мовлення (пряму мову) й називає її *реченя наведени*: “суть то реченя, въ котрыхъ наводимо чийсь слова зовсѣмъ такъ, ѣжкъ були сказани, безъ наменшої перемѣны” (Партицький 1873: 156).

У джерелах першої половини XX ст. зафіксовано терміни на позначення прямої мови: *чужословні речення* (Нечуй-Левицький 1914: 32), *бесіда пряма* (Залозний 1917: 45; Сімович 1918: 325), *пряма мова* (Горецький 1929: 21; Курило 1921: 32; Каганович 1935: 57; УП 1946: 161; Шерех 1947: 68; Кудрицький 1949: 134). Назву створено на народній основі, а контексти вживання вказують на мотивованість: “наведена чужа мова зветь ся – *бесідою прямою*, бо тут прямо так і кажесть ся, хто, що й як казав, чи питав” (Сімович 1918: 325).

Зауважимо, що дослідники кваліфікували зв'язок між словами автора і прямою мовою як безсполучниковий: “*асиндетон*, що ми звемо *прямою мовою*, найчастіше складається з двох частин. Одна з них належить самому мовцеві, друга – безпосередньо відтворює чийсь слова. Першу будемо називати *авторське пояснення*, другу – *власне пряма мова*” (Шерех 1951: 163).

Назви й тлумачення для форм непрямого передавання мовлення (непрямої мови) створено в граматиках першої половини XX ст. П. Ф. Залозний використовує назви *залежна, кружна, коса бесіда* (Залозний 1917: 45), В. І. Сімович – *посередня мова* (Сімович 1918: 325). Уперше термін *непряма мова* разом із терміноодинацями-синонімами *кружна́, не прѡста мова* зафіксовано у виданні “Грамматична термінологія і правопись” (1917) (ГТП 1917: 15) і повторено в низці праць (Курило 1921: 32; Каганович 1935: 57; УП 1946: 161; Шерех 1947: 68; Кудрицький 1949: 134 та ін.)

Граматики тлумачили конструкції з непрямою мовою як складнопідрядні речення. Про нерівноправність частин складної конструкції висловився В. І. Сімович, використовуючи паралельно два терміни – *бесіда посередня* або *залежна*: “Чужу мову можна переповідати й од себе, сказати, що правда, геть чисто все, що хтось сказав, але недослівно, так, що той, що оповідає, являєть ся немов посередником між тим, хто балакав, і тим, хто слухає <...> Така бесіда зветь ся *посередня*, а слова, переповіджені другими, являють ся вже не реченнями головними, а побічними, залежними; через те нераз таку бесіду звать іще й *залежною*” (Сімович 1918: 325).

Юрій Шерех зробив підсумок про те, що *пряма мова* – це *асиндетон* (безсполучникове речення); *непряма мова* – *гіпотактичне складне речення* (складносурядне речення) (Шерех 1951: 162).

У сучасному синтаксисі йдеться про наближення конструкцій із прямою мовою до складних безсполучникових утворень із різнотипними частинами, проте деякі мовознавці спростовують це твердження і радять розглядати складники як прості речення. Нині послуговуються термінами *пряма мова*, *непряма мова*, *напівпряма мова*, *невласне-пряма мова*, *чужа мова* (УМЕ 2007: 830). Термін *чужа мова* витлумачують як мову іншої особи, різновидами якої є *непряма*, *напівпряма*, *невласне-пряма мова* (УМЕМ УМЕ 2007: 830; УМЕМ 2011: 387).

Висновки до 3 розділу

Теоретичні основи синтаксису складного речення закладені в західноукраїнських граматиках другої половини XIX ст. Термін *складне речення* використовують із 30-х років XX ст. У джерелах середини XX ст. назви *складне речення*, *фраза*, *складне ціле*, *складне синтаксичне ціле*, *надфразна єдність* уживають як синоніми. Номінація *складне речення* – умовна, закріплена традицією вживання. Тривалий час точилися суперечки щодо орієнтації. Аналіз контекстів свідчить про ототожнення частин складного речення з простими. Згодом мовознавці вважали немотивованим

називати кілька речень одним реченням. Ці погляди відображені в сучасному тлумаченні терміна *складне речення*, як єдиного комунікативного цілого.

Із другої половини XIX ст. граматисти виокремили тип складного речення за ознакою наявності великої кількості складників, для номінації якого обрали грецький термін *period*. І. С. Нечуй-Левицький, В. І. Сімович, Ю. Шерех внесли уточнення у визначення цього терміна й поточнили до поняття семантико-інтонаційними характеристиками, що відображено і в сучасній дефініції.

Теоретичні напрацювання щодо граматичної природи складного речення в другій половині XIX ст. зумовили докладніше вивчення про сурядність і підрядність і формування термінів на позначення типів складного речення. Із 30-х рр. XX ст. в українському мовознавстві формуються теоретичні основи сполучниковості / безсполучниковості. Розширення досліджень синтаксичної семантики вносить уточнення щодо значення, закріплене за тим чи тим терміном.

Терміни на позначення типів складнопідрядного речення в українському мовознавстві починають формуватися в другій половині XIX ст. відповідно до типів підрядних частин. Мовознавці віднаходять номінації для типів складнопідрядного речення за логіко-граматичним принципом, структурними та семантичними характеристиками. Термінологічну основу традиційної класифікації закладено в граматиці С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера. Також у розвідках граматистів досліджуваного періоду створено терміни на позначення типів підрядних частин за синтаксичною позицією, типом підрядності, стосунком підрядної частини до слова чи головної частини загалом.

Спроби дати визначення й термінологічне позначення складносурядному реченню сягають граматик другої половини XIX ст. Термін *складносурядне речення* вперше знаходимо в праці Н. А. Кагановича. Автори граматики другої половини XIX ст. подають визначення, у яких відображено формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні ознаки. У

працях С. Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера, П. Ф. Залозного, В. І. Сімовича, Юрія Шереха розпрацьовано терміни на позначення семантико-синтаксичних відношень предикативних частин і закладено основи сучасного потрактування терміна *складносурядне речення*.

Із 30-х рр. ХХ ст. дослідники встановили, що не всі *складні речення* обмежено категоріями *складнопідрядного* і *складносурядного речення*. Юрій Шерех у визначенні складного речення вказав на типи зв'язку (зокрема й безсполучниковість) між його частинами й використав запозичені терміни: *асиндетон*, *паратакса*, *гіпотакса*. До кінця досліджуваного періоду терміни на позначення типів *безсполучникових складних речень* не представлені.

Розширення досліджень синтаксичної семантики вносить уточнення значення, закріплене за тим чи тим терміном. У джерелах 50-х років ХХ ст. спостерігаємо тенденцію до створення описових термінів, багатокomпонентних підрядних термінологічних сполучень. Багатослівне найменування (передтермін) свідчить про прагнення деталізувати семантику, уточнити змістову організацію понять термінів, а також про недостатнє розпрацювання теорії того чи того явища.

ВИСНОВКИ

Синтаксична термінологія, як і термінологія лінгвістики загалом, має багату історію, позначену впливом і мовних, і позамовних чинників. Відтворення еволюції цього важливого фрагмента мовознавчої терміносистеми дозволило поглибити уявлення дослідників про складні процеси, які супроводжували його розвиток.

Синтаксична термінологія як компонент наукової мови сформувалася під впливом змін в системі української мови. На різних етапах української державності залежно від політичних і соціально-економічних обставин розвиток синтаксичної термінології не був планомірним та систематичним. Проблеми термінотворення були пов'язані із заборонаю української мови, територіальною належністю України до різних держав, відсутністю єдиних граматичних і правописних норм. Історія синтаксичної термінології української мови – це історія надбань українських граматистів, відображення індивідуальної термінотворчості. Автори граматики та підручників української мови шукали номінації в народній мові, адаптували назви з інших мов, поступово утверджуючи власну наукову мову. На основі їхніх здобутків виокремлено три основні етапи формування й розвитку синтаксичної термінології, з'ясовано провідні тенденції термінотворення на кожному з них, простежено роль дослідників та вплив позамовних чинників у цьому процесі.

Протягом XIX ст. синтаксична термінологія формується переважно в західноукраїнських граматиках. У першій половині XIX ст. творення власне українських синтаксичних термінів на національній основі відбувається паралельно з уживанням термінів-запозичень. Автори граматики І. Могильницький, І. Вагилевич, Я. Головацький послуговуються одночасно кількома термінами для позначення одного поняття, запозиченими з російської та польської мов. Рукописні граматики Л. Слугоцького та І. Жуківського містять метафоричні терміни на позначення типів речення,

взяті з народної мови, й засвідчують прагнення граматистів дібрати прозорі й зрозумілі номінації.

У другій половині XIX до 20-х років XX ст. значно зросла кількість термінів унаслідок розвитку теорії синтаксису української мови. Багато понять перебували в стані початкового осмислення й потребували мотивованих номінацій. Термінологічна діяльність західноукраїнських граматистів М. Осадци, Г. Шашкевича, О. О. Партицького, С. Й. Смаль-Стоцького, Т. Гартнера, О. О. Огоновського та ін., а також східноукраїнських – М. П. Левицького, І. С. Нечуя-Левицького, Г. П. Шерстюка та ін. – посприяли формуванню синтаксичної термінології української мови у складі граматичної терміносистеми. Протягом зазначеного періоду запропоновано терміни на позначення типів головних і другорядних членів речення; різновидів речення за будовою, наявністю другорядних членів; необхідних для змісту членів; типів синтаксичного зв'язку й синтаксичних відношень, семантичних і комунікативних типів речень. Зокрема, М. Осадца ввів терміни на позначення типів речення за будовою, головних членів речення, періоду; С. Й. Смаль-Стоцький та Т. Гартнер заклали основу логіко-граматичної класифікації складнопідрядного речення й подали терміни на позначення його різновидів; О. О. Партицький запропонував терміни на позначення семантичних типів речень, другорядних членів речень, неповних речень та ін.; В. І. Коцовський та І. М. Огоновський поглибили вчення про комунікативні настанови речення й дали поштовх до випрацювання термінів – номінацій комунікативних типів речення; В. І. Сімович розвинув учення про структурно-семантичну класифікацію складнопідрядного речення, презентував терміни на позначення типів речення за метою висловлювання, якими послуговується сучасна синтаксична наука.

На цьому етапі розвитку синтаксичної термінології української мови простежено такі тенденції: 1) уживання декількох термінів на позначення одного поняття (синонімія); 2) використання одного терміна на позначення

різних понять (омонімія); 3) okazіональне терміновживання (відхід від традиції і створення власне авторських термінів). Панівними були такі підходи до термінотворення: запозичання з російської, польської мов; уживання питомих назв паралельно із запозиченими; добір слів із народної мови, максимальне наближення до української мовної основи в термінах.

Теоретичні аспекти термінотворення в дослідженнях мовознавців стають пріоритетними. І. І. Огієнко описав історію граматичної термінології, сформував чіткі принципи термінотвірного процесу й вимог до термінів, одна з яких проголошувала національну мовну основу.

Засадничі терміни остаточно закріпилися в українському синтаксисі в 30–50-і рр. ХХ ст. Цьому посприяло видання покажчиків граматичних термінів, а також праці Т. В. Баймута, Є. В. Кротевича, Н. С. Родзевич та ін. Терміноодиниці, засвідчені в працях Н. А. Кагановича, Г. В. Шевельова, І. І. Огієнка, Юрія Шереха, Й. Я. Кудрицького, Л. А. Булаховського, послуговували основою для сучасної терміносфери словосполучення та речення.

Термінологічний матеріал свідчить про те, що засадничі синтаксичні терміни української мови, запозичені з грецької та латинської мов, уживали паралельно з українськими. Мовознавці послуговувалися готовими термінами з російської мови, фонетично пристосовуючи їх до норм української літературної мови. Запозичення були об'єктивним свідченням еволюції синтаксичного терміна, зумовленим не лише мовознавчою традицією, а й історичними обставинами.

Вибір номінацій на цьому етапі перебував під потужним впливом екстралінгвістичних чинників. Питання автентичності термінології поставало гостро й було визначальним для формування української наукової мови. Частина термінів, створених на українськомовному ґрунті, не увійшла до терміносистеми синтаксису. Теоретичні доробки авторів, звинувачених у націоналізмі, не мали популярності в наукових колах, а тому їхні терміни залишалися поза увагою мовознавців. К. Т. Німчинов, М. Перегінець,

І. І. Огієнко та інші дослідники запропонували низку авторських власне українських назв, які мовознавці з ідеологічних міркувань не використовували в подальших працях, присвячених еволюції мовознавчих термінів української мови.

Дослідження становлення термінів на позначення понять синтаксису словосполучення, простого й складного речення засвідчує, що історія української синтаксичної термінології зумовлена загальними тенденціями розвитку мови, рівнем розвитку синтаксичної теорії, впливом соціальних і політичних обставин. Як відкрита система, вона еволюціонувала й розширювала своє функціональне призначення, зумовлене потребами синтаксису української мови.

Важливим етапом історичного дослідження термінології постало створення дослідницького паспорта терміна як результату опрацювання визначеної джерельної бази. Запропонована в дисертації модель історичного паспорта синтаксичного терміна узагальнює відомості про джерело, час фіксації та регіональне поширення, історію його форми та семантики. Цей дослідницький інструмент демонструє роль мовознавців у термінотвірному процесі, виборі та використанні тих чи тих номінацій. Структура паспорта зумовлена окресленими завданнями. Матеріал представлено п'ятьма зонами: 1) реєстровий термін; 2) фіксація терміна до XIX ст.; 3) формування номінацій, формальних та семантичних видозмін терміна в XIX – середині XX ст.; 4) функціонування терміна на сучасному етапі синтаксичної науки; 5) коментарі щодо формального й семантичного розвитку терміна.

Історичні паспорти систематизують відомості щодо еволюції синтаксичного терміна української мови, що вможливить їхнє використання в укладанні словникових статей до словника синтаксичних термінів української мови – джерела не лише історії синтаксичної термінології, а й української наукової мови загалом.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в потребі уніфікувати та стандартизувати терміни синтаксичної терміносистеми, у створенні словника

синтаксичної термінології. Запропонована методологія опрацювання джерельної бази (паспортизація термінів) може бути застосована для вивчення розвитку лінгвістичної термінології загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко В. І. Розвиток української навчальної термінологічної лексики у процесі розбудови національної системи освіти кінця ХІХ – поч. 1930 р.р. ХХ ст. : монографія / В. І. Авраменко. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2014. – 162 с.
2. Авраменко В. Проблеми розвитку української термінологічної лексики в освітньому процесі 1905 – 1907 років / Валентина Авраменко // Рідна школа. – 2001. – № 3. – С. 74 – 77.
3. Авраменко В. Становлення української навчальної термінологічної лексики (1920-ті – початок 1930-х рр.) / Валентина Авраменко // Шлях освіти. – 2002. – № 2. – С. 51 – 55.
4. Арискина О. Л. Качественные и количественные характеристики терминологической ориентации / О. Л. Арискина // Труды и материалы Международной научной конференции “В. А. Богородицкий: научное наследие и современное языковедение” : в 2 т. – Казань, 2007. – Т. 2. – С. 175 – 177.
5. Арискина О. Л. О некоторых проблемах лингвистической терминологии на рубеже ХХ–ХХІ вв.: дихотомия мотивация – ориентация / О. Л. Арискина // Русский язык и литература рубежа ХХ–ХХІ веков: специфика функционирования : материалы Всерос. науч. конф. языковедов и литературоведов (5–7 мая 2005 г.). – Самара, 2005. – С. 27 – 30.
6. Арискина О. Л. Ориентация как атрибут терминологического знака / Ольга Леонидовна Арискина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – Спб., 2012. – Выпуск 133. – С. 93 – 99.
7. Баган М. П. Нові тенденції у формуванні сучасної української синтаксичної термінології / М. П. Баган // Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. – К, 2015. – Випуск 31. – С. 9 – 13.

8. Баймут Т. В. Історичний словник української граматичної термінології (автореферат) / Т. В. Баймут // Баймут Т. В. Вибрані наукові праці / [упоряд. О. В. Безугла]. – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2014. – С. 163 – 172.

9. Баймут Т. В. Матеріали к словарю грамматической терминологии восточно-славянских языков / Т. В. Баймут // Т. В. Баймут Вибрані наукові праці [упоряд. О. В. Безугла]. – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2014. – С. 173 – 202.

10. Баймут Т. В. Пути возникновения, развития и становления грамматической терминологии восточных славян / Т. В. Баймут // Баймут Т. В. Вибрані наукові праці / [упоряд. О. В. Безугла]. – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2014. – С. 121 – 154.

11. Бергер М. Г. Лингвистические требования к термину / М. Г. Бергер // Русский язык в школе. – № 3. – 1965. – С. 64 – 68.

12. Бібла С. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів і посад) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Світлана Бібла. – К., 1997. – 20 с.

13. Бідер Г. Галицькі та буковинські граматики української мови (1850 – 1819) / Герман Бідер // Українська мова : [наук.-теорет. журнал]. – 2006. – № 2. – С. 15 – 29.

14. Білий Б. М. Могильницький Іван [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7 : Мі – О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид-во “Наукова думка”, 2010. – 728 с. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Mohylnytskyj_I

15. Блинова О. И. О предмете лингвистического источниковедения / О. И. Блинова // Языки и топонимия Алтая. – Барнаул, 1981. – С. 83 – 89.

16. Булахов М. Г. Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии : В 5-ти т. / М. Г. Булахов. – Т 1 : Аббревиатура – йотованный. – Минск, Изд-во БГПУ, 2002 – 428 с.
17. Булаховський Л. А. Основні синтаксичні поняття в застосуванні до простого речення / Л. А. Булаховський. – К. : Радянська школа, 1958. – 23 с.
18. Булаховський Л. А. Підмет і присудок в українській літературній мові / Л. А. Булаховський. – К., 1958. – 48 с.
19. Булаховський Л. А. Синтаксис / зв'язки / другорядних членів речення в українській літературній мові / Л. А. Булаховський. – К., 1958. – 21 с.
20. Историческая грамматика русского языка, составленная Ф. Буслаевымъ. – Издание четвертое: Этимология. – М. : Изданіє братьевъ Салаевыхъ, 1875. – 382 с.
21. Вайнтруб С. Е. Терминологическая лексика (литературоведческая и языковедческая) в критико-публицистической прозе А. С. Пушкина : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / С. Е. Вайнтруб. – К., 1956. – 16 с.
22. Вакуленко М. О. Методологічні засади вивчення наукової термінології / М. О. Вакуленко // Термінологічний вісник. – 2013. – Випуск 2(2). – С. 16 – 21.
23. Виноградов В. В. Вопросы изучения словосочетаний / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – М.: Изд-во академии наук СССР, 1954. – Выпуск 3: Май – Июнь. – С. 3 – 24.
24. Виноградов В. В. Вступительное слово / В. В. Виноградов // Вопросы терминологии (Материалы Всесоюзного терминологического совещания). – М.: Изд-во академии наук, 1961. – С. 3 – 10.
25. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
26. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.

27. Вихованець І. Р. Синтаксис / І. Р. Вихованець // // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 2007. – С. 651.
28. Возняк М. С. Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ століття / М. С. Возняк. – Львів, 1911. – 340 с.
29. Галенко І. Г. К изучению лингвистической терминологии А. А. Потебни / І. Г. Галенко // Творча спадщина О. О. Потебні й сучасні філологічні науки : Тези респ. наук. конф. – Х. : ХДУ, 1985. – С. 47 – 49.
30. Галкіна-Федорук Є. В. Заперечні речення в російській і українській мові / Є. В. Галкіна-Федорук // Українська мова в школі. – 1951. – № 5. – С. 21 – 30.
31. Гапонова Л. Є. Формування української криміналістичної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. Є. Гапонова. – Запоріжжя, 2012. – 18 с.
32. Ганієва Є. С. Кримськотатарська лінгвістична термінологія: історія та сучасний стан : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Є. С. Ганієва. – К., 2008. – 19 с.
33. Годована М. П. Формування сучасної української геологічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / М. П. Годована. – К., 1994. – 16 с.
34. Гонтар М. О. Українська терміносистема журналістики: формування, структурна організація та функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / М. О. Гонтар. – К., 2011. – 19 с.
35. Горда О. М. Становлення та розвиток словотвірної термінології в Галицьких шкільних граmaticах української мови (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. М. Горда. – К., 2016. – 353 с.
36. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Вища школа, 1991. – 330 с.

37. Городенська К. Г. Проблема двоскладності / односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису / К. Г. Городенська // Структура сучасної української мови : тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу україністів. – К., 2002. – С. 52 – 58.

38. Гринев-Гриневиц С. В. Терминоведение / С. В. Гринев-Гриневиц. – М. : Издательский центр “Академия”, 2008. – 304 с.

39. Гриценко П. Засади створення “Словника лінгвістичних термінів” [Електронний ресурс] / Павло Гриценко, Ірина Казимирова. – Режим доступу : <http://www.term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id73/>.

40. Грунский Н. К. Очерки по истории разработки синтаксиса славянских языков / Н. К. Грунский. – Спб. : Сенат. тип., 1910. – Т. 1. – Выпуск 1 – 2. – 1910. – 171 с.

41. Грунский Н. К. Очерки по истории разработки синтаксиса славянских языков / Н. К. Грунский. – Юриев: Тип. К. Маттисена, 1911. – Т. 1. – Выпуск 3: Значение А. А. Потебни в истории разработки русского синтаксиса. – 1911. – 82 с.

42. Гуйванюк Н. В. Граматична термінологія: історія, традиції та інновації / Н. В. Гуйванюк // Слово-Речення-Текст : вибрані праці / Ніна Гуйванюк; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 228 – 244.

43. Гуйванюк Н. В. Синтаксична термінологія Василя Сімовича у світлі сучасних граматичних парадигм / Н. В. Гуйванюк // Українська наукова термінологія : зб. матеріалів наук.-практ. конф. “Українська наукова термінологія : стан та перспективи”. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 78 – 89.

44. Гуйванюк Н. “Складня” Степана Смаль-Стоцького крізь призму сучасних наукових парадигм / Ніна Гуйванюк / Українська мова. – 2010. – № 1. – С. 3 – 15.

45. Гумецька Л. Л. Принципи створення історичного словника української мови / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во Ан УРСР, 1958. – 24 с.

46. Ґрещук В. Роль Галичини в розвитку української і польської літературних мов другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Василь Ґрещук // Ґрещук В. Студії з українського мовознавства. Вибрані праці / [ред. та упоряд. Р. Бачкур] / Василь Ґрещук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – С. 451 – 460.

47. Демський М. Т. Іван Могильницький / М. Т. Демський // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 2007. – С. 383 – 384.

48. Деркач В. В. Філологічна термінологія М. П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / В. В. Деркач. – К., 1999. – 16 с.

49. Дудик П. С. Обірвані, або незакінчені, речення / П. С. Дудик // Українська мова в школі. – 1955. – № 4. – С. 11 – 14.

50. Дудик П. С. Неповні речення в сучасній українській літературній мові / П. С. Дудик // Дослідження з синтаксису української мови. – К., 1958 – С. 129 – 148.

51. Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : Академія, 2010 – 384 с.

52. Дорошенко С. І. Безсполучникове складне речення / С. І. Дорошенко // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 2007. – С. 45.

53. Евлоева З. И. Русская лингвистическая терминология в эволютивном аспекте : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. філол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / З. И. Евлоева. – Нальчик : Кабардино-Балкарский гос. ун-т, 2006. – 24 с.

54. Жовтобоюх М. А. Граматики української мови / М. А. Жовтобоюх // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 2007. – С. 116 – 118.

55. Жовтобрюх Н. В. Формування філософської термінології української літературної мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Жовтобрюх. – К., 1992. – 20 с.

56. Загнітко А. П. Вступ / А. П. Загнітко // Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 т. / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 1 : А – Й. – 2012. – С. 4 – 8.

57. Загнітко А. Доцентрово-відцентрові тенденції в сучасній українській термінології синтаксису / Анатолій Загнітко // Українська термінологія і сучасність. – К., 2007. – Випуск VII. – С. 12 – 18.

58. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису / А. П. Загнітко. – Горлівка : ГДПШМ, 2004. – Ч. 1. – 228 с.

59. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ“ВКФ “БАО”, 2011. – 992 с.

60. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця XIX – початку XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / В. В. Захарчин. – К., 1995. – 26 с.

61. Іващенко В. Л. Історіографія термінознавства : метамова і структурні підрозділи / В. Л. Іващенко // Термінологічний вісник. – 2013. – Випуск 2 (1). – С. 5 – 20.

62. Каганович Н. Проти “народництва” в мовознавстві (Куди йде українська літературна мова) / Н. Каганович // Прапор Марксизму. – 1930. – №1. – С. 51 – 64.

63. Казимирова І. А. І. Огієнко – засновник української історичної термінографії / І. А. Казимирова // Українська мова. – 2015. – №1. – С. 36 – 49.

64. Казимирова І. А. Історична термінографія в контексті лінгвістичного джерелознавства / І. А. Казимирова // Мова і культура (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – Випуск 17. – Т. II (170). – С. 265 – 270.

65. Казими́рова І. Українська лінгвістична термінологія в працях А. Ю. Кримського: традиції і новаторство / І. Казими́рова // Українська мова. – 2016. – №1. – С. 3 – 13.

66. Кващук А. Г. Про точність розуміння і вживання граматичних термінів / А. Г. Кващук // Українська мова і література в школі. – 1979. – №10. – С. 71– 73.

67. Ключковський Б. Г. Прикладка та її лексико-граматична роль / Б. Г. Ключковський // Українська мова в школі. – 1955. – №6. – С. 3 – 9.

68. Колесникова Е. А. К проблеме становления русской лингвистической терминологии (вторая половина XVIII – первая треть XX вв.) : лексикологический и лексикографический аспекты : дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01. “Русский язык” / Е. А. Колесникова. – Красноярск : Сибирский федеральный ун-т, 2011. – 191 с.

69. Котков С. И. Лингвистическое источниковедение и история русского языка / С. И. Котков. – М. : Наука, 1980. – 293 с.

70. Ковалик І. Структурна типологія українських фундаментальних лінгвістичних термінів на загальнослов'янському фоні / Іван Ковалик // Лексика української мови в її зв'язках із сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами. Тези доповідей. – Ужгород [б. в.], 1982. – С. 43 – 44.

71. Коропенко І. В. А. Ю. Кримський та розвиток української лінгвістичної термінології / І. В. Коропенко // Українське мовознавство. – 1992. – Випуск 19. – К. : Либідь. – С. 18 – 22.

72. Кочан І. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові : монографія / Ірина Кочан. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 519 с.

73. Кочан І. “Українська грамати́ка” Є. Тимченка у контексті підручників його доби / Ірина Кочан // Українська історична та діалектна

лексика : зб. наук. праць. – Львів : Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – Випуск 3. – С. 76 – 80.

74. Кочан І. Українське термінознавство 1920-х років : погляд з позицій ХХІ століття / Ірина Кочан // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – Випуск 52. – С. 122–129.

75. Кочан І. Ще раз про системність у термінології / І. Кочан // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2001. – Випуск IV. – С. 67 – 70.

76. Крислова М. До питання витоків лінгвістичної термінології слов'янських народів / Моніка Крислова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2012. – Випуск 56. – Ч. 1. – С. 115 – 121.

77. Кротевич Є. В. Будова складнопідрядного речення в сучасній українській мові / Є. В. Кротевич // Українська мова в школі. – №1. – 1952. – С. 17 – 29.

78. Кротевич Е. В. О разработке лингвистической терминологии в украинской ССР / Е. В. Кротевич // Вопросы терминологии (Материалы Всесоюзного терминологического совещания). – М. : Изд-во Академии наук, 1961. – С. 169 – 170.

79. Кротевич Є. В. Передмова / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич Словник лінгвістичних термінів – К. : Вид-во АН Української РСР, 1957. – С. 3 – 5.

80. Кузнецова І. Сучасна українська термінологія гуманітарних наук / І. Кузнецова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2001. – Випуск IV. – С. 252 – 254.

81. Куньч З. Й. Становлення і розвиток української риторичної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / З. Й. Куньч. – К., 1997. – 16 с.

82. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К. : Книгоспілка, 1925. – 248 с.

83. Збірник секції граматики української мови / За ред. О. Б. Курило. – К., 1930. – Кн. I. – 233 с.

84. Левченко М. Заметка о русинской терминологии / М. Левченко // Основа. – 1861. – № 7. – С. 183 – 186.

85. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии) / А. В. Лемов. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – 192 с.

86. Лесюк М. Граматика О. Огоновського “Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache” і її роль у розвитку літературної мови Галичини / М. Лесюк // Українська філологія : школи, постаті, проблеми : зб. наук. пр. Міжнар. конф., присвяч. 150-річчю від дня заснування каф. укр. словесності у Львів. ун-ті (Львів, 23–25 жовт. 1998 р.). – Львів : Світ, 1999. – Ч. 1. – С. 115 – 122.

87. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – 732 с.

88. Лесюк М. Становлення лінгвістичної термінології в Галичині / Микола Лесюк // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2007. – Випуск VII. – С. 257 – 262.

89. Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах Австрійського режиму / М. Лесюк // Галичина. – 2003. – № 9. – С. 145 – 153.

90. Лотте Д. С. Как работать над терминологией. Основы и методы / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1968. – 76 с.

91. Ляшук Н. А. Лексична та концептуальна багатозначність лінгвістичної термінології в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. А. Ляшук. – К., 2014. – 20 с.

92. Малевич Л. Д. Становлення і розвиток української гідромеліоративної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. Д. Малевич. – К., 1999. – 20 с.

93. Манцаева А. Н. Формирование лингвистической терминологии в чеченском языке : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов Российской Федерации” (чеченский и ингушский языки) / А. Н. Манцаева; [Чечен. гос. ун-т]. – Грозный, 2009. – 26 с.

94. Масликова О. С. Філологічна термінологія Михайла Грушевського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. С. Масликова. – Донецьк, 2004. – 20 с.

95. Мацюк Г. П. З історії вивчення лексичної та граматичної системи української мови (Галичина ХІХ ст.) : текст лекцій / Г. П. Мацюк. – Львів : Ред.-вид. від., 1993. – 84 с.

96. Мацюк Г. Українське мовознавство ХІХ ст. крізь призму наукових шкіл / Галина Мацюк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – Випуск 34. – Ч. 2. – С. 3 – 11.

97. Медведь О. В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Медведь. – Х., 2001. – 17 с.

98. Медведь О. Динамічність складу наукової термінології (на прикладі української термінології граматики) / Олена Медведь // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2010. – №676. – С. 41 – 44.

99. Медведь О. До проблеми вивчення української синтаксичної термінології / О. Медведь // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 82 – 86.

100. Медведь О. До проблеми виявлення складу окремої термінології (на прикладі української граматичної термінології) / Олена Медведь // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2003. – Випуск V. – С. 237 – 241.

101. Медведь О. До проблеми періодизації історії розвитку української лінгвістичної термінології / Олена Медведь // Українська термінологія і

сучасність. Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції. – К., 1996. – С. 35.

102. Мельничук О. С. Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації / О. С. Мельничук // Українська мова в школі. – 1953. – № 2. – С. 25 – 35.

103. Микитюк О. Р. Формування української граматичної термінології / О. Р. Микитюк // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. праць / За ред. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ : В-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2011. – Випуск 10. – С. 175 – 182.

104. Митрополит Іларіон Історія української літературної мови / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1949. – 382 с.

105. Місник Н. В. Формування української медичної клінічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Місник. – К., 2002. – 20 с.

106. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології / Н. А. Москаленко. – К. : Радянська школа, 1959. – 224 с.

107. Москаленко Н. А. Нарис історії української пунктуаційної термінології / Н. А. Москаленко. – Одеса : [б. в.], 1959. – 32 с.

108. Москаленко Н. А. О путях развития украинской грамматической терминологии / Н. А. Москаленко // Словянська лінгвістична термінологія. Сб. статії / Ред. кол. Л. Андрейчин и др. – София, 1962. – С. 73 – 84.

109. Мурашко Л. В. Українська лексика в її історичному розвитку (військові звання і посади): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. В. Мурашко. – К., 1997. – 21 с.

110. Нікуліна Н. В. Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Нікуліна. – Харків., 2005. – 20 с.

111. Німчинов К. Синтакса простого речення : Лекція XIII / К. Німчинов // Загальний курс української мови / За науково-методичною ред. Л. А. Булаховського. – Х., 1931. – С. 1 – 39.

112. Німчук В. В. Мовознавство на Україні XIV – XVII ст. / В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1985. – 223 с.

113. Німчук В. В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції (проект) / В. В. Німчук. – К., 1995. – Ч. 1. – 34 с.

114. Овсейчик С. В. Формування української екологічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. В. Овсейчик. – К., 2006. – 19 с.

115. Огар Е. Українська друкарська термінологія : формування та функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Емілія Огар. – К., 1996. – 22 с.

116. Огієнко І. Інститут Української Наукової Мови в Києві / Іван Огієнко // Рідна мова. – Ч. 2. – 1933. – С. 50 – 56.

117. Огієнко І. І. Історія української літературної мови / І. І. Огієнко [Упоряд., авт. іст-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 436 с.

118. Огієнко І. Українська граматична термінологія : Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її / І. Огієнко. – К. : Друкарня 1-ї Київської друк. спілки, 1908. – 79 с.

119. Огієнко І. Історія української граматичної термінології / Іван Огієнко // Записки укр. наук. тов. в Києві. – Кн. 1. – К., 1908. – С. 94 – 129.

120. Огієнко І. Складня української мови / І. Огієнко. – Жовква : Друкарня оо. Василіан, 1935. – Ч. I. – 195 с.

121. Огієнко І. Складня української мови / І. Огієнко. – Жовква : Друкарня оо. Василіан, 1938. – Ч. II. – 239 с.

122. Огієнко І. Українська грамати́ка / І. Огієнко. – К. : Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. – Ч. I : Основи українського правопису. – 48 с.

123. Огієнко І. Чужі впливи на українську мову // Рідна мова. – Варшава, 1933. – Ч. 4. – С. 118 – 127.

124. Паламар Л. До витоків української наукової термінології / Л. Паламар // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2007. – Випуск VII. – С. 287 – 290.

125. Панасенко В. Лінгвістична термінологія у спадщині І. С. Нечуя-Левицького / Валерія Панасенко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2003. – Випуск V. – С. 244 – 247.

126. Паночко М. М. Розвиток української юридичної термінології в Західній Україні : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / М. М. Паночко. – Івано-Франківськ, 2013. – 20 с.

127. Панько Т. І. Наукова мова в концепції Є. Тимченка / Т. І. Панько // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. праць. – Львів : Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – Випуск 3. – С. 55 – 62.

128. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

129. Пена Л. Лінгвістичні терміни у “Граматиці української (руської) мови” С. Смалъ-Стоцького та Ф. Гартнера [Електронний ресурс] / Любов Пена // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Філологія. – 2009. – Випуск 11. – С. 40 – 44. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-10663.html>

130. Перегінець М. Синтакса простого речення: Лекція IX / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Х. : Інв.-Друк, 1931. – 32 с.

131. Перегінець М. Синтакса складного речення: Лекція X / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Х. : Інв.-Друк, 1931. – 48 с.

132. Перегінець М. Синтаксичне вживання граматичних форм: Лекція VIII / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / За ред. Л. А. Булаховського]. – Х. : Інв.-Друк, 1931. – 46 с.

133. Питання синтаксису простого речення в українській мові // Дослідження з синтаксису української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 11 – 43.

134. Підвойний В. М. Лінгвістична термінологія турецької мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.13 “Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії” / В. М. Підвойний. – К., 2001. – 17 с.

135. Пілецький В. Український термін як національно-культурне явище / Володимир Пілецький // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Випуск 38. – Ч. I. – С. 47 – 56.

136. Плющ М. Я. Граматика української мови в таблицях / М. Я. Плющ, Н. Г. Грипас. – К.: Вища школа, 2004. – 167 с.

137. Пономарів О. Повернення до національних засад в українській термінології / О. Пономарів // Вісник : Проблеми української термінології. – Львів : Національний університет “Львівська політехніка”, 2002. – № 453. – С. 14 – 16.

138. Поспелов М. С. Складнопідрядне речення і основні особливості його будови / М. С. Поспелов // Українська мова в школі. – 1953. – № 1. – С. 23 – 28.

139. Пуряєва Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Пуряєва. – К., 2001. – 20 с.

140. Радчук В. Д. Товариство української мови імені Тараса Шевченка / В. Д. Радчук // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 2007. – 714 с.

141. Ребрушкина И. А. О разграничении понятий мотивированности и ориентированности термина (на материале лингвистической терминологии / И. А. Ребрушкина, О. Л. Арискина // Знание. Понимание. Умение. – М., 2012. – Выпуск №2. – С. 208 – 213.

142. Регушевський Є. С. Граматична термінологія в наукових і публіцистичних працях І. Я. Франка / Є. С. Регушевський // Наукові записки КПП. – К., 1959. – Т. 31. – С. 27 – 37.

143. Регушевський Є. С. Словник мовознавчих термінів Івана Франка / Є. С. Регушевський. – Сімферополь : Доля, 2002. – 118 с.

144. Регушевский Е. С. Языковедческая терминология И. Я. Франко в свете его лингвистических взглядов : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Украинский язык” / Е. С. Регушевский. – К., 1963. – 20 с.

145. Рисіч Ю. Й. Становлення й розвиток терміносистеми художнього розпису в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Ю. Й. Рисіч. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.

146. Рылов С. А. Термины, выражающие понятие «предложение», в русской грамматической науке (исторический аспект) / С. А. Рылов // Термины в языке и речи: Межвузовский сборник / Нижегород. гос. ун-т. – Нижний Новгород, 1994 – С. 22 – 31.

147. Рогозін Л. Л. Невідокремлені прикладки в структурі складного слова / Л. Л. Рогозін // Українська мова в школі. – 1954. – №5. – С. 11 – 21.

148. Сарбей В. Емський акт / В. Сарбей // Малий словник історії України / [Відпов. ред. В. Смолій]. – К. : Либідь, 1997. – С. 145.

149. Симоненко Л. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2007. – Випуск VII. – С. 287 – 290.

150. Симоненко Л. О. Термінологічний словник / Л. О. Симоненко // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 2007. – 707 – 708 с.

151. Симоненко Л. О. Термінологія / Л. О. Симоненко // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 2007. – 708 – 709 с.

152. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія : стан та перспективи розвитку // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2001. – Випуск IV. – С. 3 – 8.

153. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – 6-е изд. – М. : Либроком, 2012. – 248 с.

154. Солоіденко Г. І. Українська бібліотечна термінологія : становлення та основні етапи розвитку / Г. І. Солоіденко. – К. : Наук.-вид. центр НБ України ім. В. І. Вернадського, 2010. – 204 с.

155. Сташко М. В. Формування та розвиток української бібліотечно-бібліографічної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / М. В. Сташко. – К., 1999. – 19 с.

156. Сторчова Т. В. Лінгвістична термінологія у лексикографічній спадщині Івана Огієнка / Т. В. Сторчова // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки.– Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2015. – Випуск 40. – С. 170 – 173.

157. Туровська Л. В. Історичне термінознавство в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. /Л. В. Туровська // Українська мова. – №2. – 2012. – С. 67 – 79.

158. Фельде О. В. Историческое терминоведение в теории и практике : монографія / О. В. Фельде. – Красноярск, 2001. – 148 с.

159. Фельде О. В. Историческое терминоведение русского языка: Монография / О. В. Фельде. – Красноярск: РИО КГПУ, 2000. – 200 с.
160. Фельде О. В. Историческое терминоведение и историческая лексикология русского языка как автономные отрасли русистики / О. В. Фельде // Русское слово в историческом развитии (XIV – XIX вв.). Выпуск 3: Материалы секции “Историческая лексикология и лексикография” XXXV Международной филологической конференции. 12 – 16 марта 2007 г. – СПб.: Нестор-История, 2008. – С. 90 – 97.
161. Фельде О. В. Историческое терминоведение русского языка: достижения, проблемы, перспективы / О. В. Фельде // Терминология и знание. Материалы III Международного симпозиума (Москва, 8 – 10 июня 2012 г.) / Отв. ред. докт. филол. наук С. Д. Шелов. – М., 2013. – С. 30 – 40.
162. Франко З. Т. Валуєвський циркуляр / З. Т. Франко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 2007. – 853 с.
163. Хвиля А. Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті / А. Хвиля. – Х., 1933. – 143 с.
164. Холодний Г. До історії організації термінологічної справи на Україні / Г. Холодний // Вісник ІУНМ. – 1928. – Випуск 1. – С. 9 – 20.
165. Циганок Г. М. Розвиток української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ ст. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. М. Циганок. – К., 2017. – 234 с.
166. Чередниченко І. Г. Граматична структура неповних речень та основи їх класифікації / І. Г. Чередниченко // Українська мова в школі. – № 3. – 1954. – С. 14 – 20.
167. Чередниченко І. Г. До питання про будову складнопідрядного речення / І. Г. Чередниченко // Українська мова в школі. – 1952. – № 4. – С. 22 – 30.

168. Чорна О. В. Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Чорна.– К., 2009. – 18 с.
169. Шерех Юрій Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 406 с.
170. Шип Н. Валуєвський циркуляр / Н. Шип // Малий словник історії України / Відпов. ред. В. Смолій. – К. : Либідь, 1997. – С. 76 – 77.
171. Шульжук К. Ф. Багатокомпонентне складне речення / К. Ф. Шульжук // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 2007. – С. 40.
172. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Академія, 2004. – 406 с.
173. Якимович-Чапран Д. Б. Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам’ятках української мови XVI–XVII ст. : дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Д. Б. Якимович-Чапран. – Львів, 2008. – 432 с.
174. Ярошевич І. А. Витоки сучасної української морфологічної термінології / І. А. Ярошевич // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К., 2007. – Випуск 7.– С. 313 – 317.
175. Ярошевич І. А. Динамические процессы в морфологической терминологии современного украинского литературного языка / І. А. Ярошевич // Национально-культурный компонент в тексте и языке. Материалы III Междунар. научн. конф. – Минск, 2005. – Ч. 2. – С. 227 – 229.
176. Ярошевич І. А. Морфологічні терміни в українських граматиках початку ХХ ст. / І. А. Ярошевич // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов’янська філологія: зб. наук. праць. – Чернівці: “Рута”, 2006. – Випуск 276 – 277. – С. 453 – 456.
177. Ярошевич І. А. Наукові підходи до формування морфологічної термінології (на матеріалі українських граматик початку ХХ ст.) /

І. А. Ярошевич // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К., 2005. – Випуск VI. – С. 352 – 356.

178. Ярошевич І. А. Основні етапи формування і розвитку граматичної термінології ХХ – початку ХХІ ст. / І. А. Ярошевич // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К., 2003. – Випуск V. – С. 92 – 94.

179. Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. А. Ярошевич . – К., 2008. – 20 с.

180. Ярошевич І. А. Термінологічна діяльність А. Кримського (до питання вироблення системи морфологічних термінів) / І. А. Ярошевич // Волинь філологічна : Текст і контекст. Агатагел Кримський у контексті української та світової культури. – Луцьк : Вежа, 2006. – С. 101 – 107.

181. Яценко Н. О. Основні етапи становлення української військової термінології / Н. О. Яценко // Українська мова : [наук.-теорет. журнал]. – 2007. – № 3. – С. 74 – 79.

182. Czapiga Z. O problemie terminologii lingwistycznej / Z. Czapiga // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2001. – Випуск IV – С. 286 – 289.

183. Lejczyk W. Terminoznawstwo : przedmiot, metody, struktura / W. Lejczyk, L. Biesieirska. – Białystok : Wydaw. UwB, 1998. – 184 s.

184. Wołkava Je. Праблемы беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі / Je. Wołkava // Slavia Orientalis. – 2013. – Т. LXII. – NR 2. – S. 287 – 292.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Баймут 1958** – Баймут Т. В. Материалы к словарю грамматической терминологии восточно-славянских языков / Т. В. Баймут // Т. В. Баймут Вибрані наукові праці [упоряд. О. В. Безугла]. – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2014. – С. 173 – 202.
- Булаховський 1958 (1)** – Питання синтаксису простого речення в українській мові // Дослідження з синтаксису української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 11 – 43.
- Булаховський 1958 (2)** – Булаховський Л. А. Підмет і присудок в українській літературній мові / Л. А. Булаховський. – К., 1958. – 48 с.
- Булаховський 1958 (3)** – Булаховський Л. А. Основні синтаксичні поняття в застосуванні до простого речення / Л. А. Булаховський. – К. : Радянська школа, 1958. – 23 с.
- Булаховський 1959** – Булаховський Л. А. Синтаксис / зв'язки / другорядних членів речення в українській літературній мові / Л. А. Булаховський. – К., 1958. – 21 с.
- Вихованець 1993** – Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
- ГОСЛТ** – Ганич Д. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. С. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
- Галкіна-Федорук** – Галкіна-Федорук Є. В. Заперечні речення в російській і українській мові / Є. В. Галкіна-Федорук // Українська мова в школі. – 1951. – №5. – С. 21 – 30.
- Гарайда 1941** – Гарайда І. Грамматика руського языка / І. Гарайда. – Унгварь : Выданя Подкарпатского Общества Наукъ, 1941. – 146 с.
- Головацький 1849** – Головацький Я. Грамматика Руского Языка / Складена Яковом Головацьким. – Львов, 1849. – 226 с.

- Горецький 1929** – Горецький П. Й. Українська мова : практично-теоретичний курс / П. Й. Горецький, І. Шаля. – К. : Книгоспілка, 1929. – 336 с.
- Гуйванюк 1999 (1)** – Гуйванюк Н. В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці : навч. посібник / Н. В. Гуйванюк [та ін] ; Чернівецький держ. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 1999. – 104 с.
- ГТП** – Граматична термінологія і правопись, ухвалені Комісією мови при Українському т-ві шкільної освіти в Києві. – К. : Друк. Укр. Центр. ради, 1917. – 18 (2) с.
- Грунський 1926** – Грунський М. К. Українська мова / М. К. Грунський, Г. О. Сабалдир. – К. : Час, 1926. – 156 с.
- Дудик 1955** – Дудик П. С. Обірвані, або незакінчені, речення / П. С. Дудик // Українська мова в школі. – 1955. – №4. – С. 11 – 14.
- Дудик 1958** – Дудик П. С. Неповні речення в сучасній українській літературній мові / П. С. Дудик // Дослідження з синтаксису української мови. – К., 1958 – С. 129 – 148.
- Дудик 2010** – Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : “Академія”, 2010 – 384 с.
- Дячан 1865** – Дячан П. М. Методична граматика язика малоруського / П. М. Дячан. – Львів: Ставропіг. ін.-т., 1865. – 142 с.
- Жуківський 1848 - Возняк 1911** – Возняк М. С. Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ століття / М. С. Возняк. – Львів, 1911. – 340 с.
- Загнітко 2011** – Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ“ВКФ “БАО”, 2011. – 992 с.
- Загородський 1946** – Загородський А. О. Граматика української мови. Ч. II. Синтаксис / А. О. Загородський. – К. : Радянська школа, 1946. – 192 с.
- Загородський 1957** – Загородський А. О. Граматика української мови. Ч. II. Синтаксис / А. О. Загородський. – К.:Радянська школа, 1957. – 192 с.

- Залозний 1917** – Залозний П. Ф. Коротка граматика української мови / П. Ф. Залозний. – Ч. II : Синтаксис. – К. : Друк. 1-ої Київської Друкарської Спілки. – 1917. – 90 с.
- Зизаній 1596** – Зизаній Л. Граматика словенска / Л. Зизаній. – Вільно, 1596. – 180 с. (Факс. перевид. К.: Наук. думка, 1980, підгот. В. В. Німчука).
- Каганович 1935** – Каганович Н. А. Граматики української мови / Н. А. Каганович. – К. : Радянська школа, 1935. – Ч. II: Синтаксис / [упоряд. : Н. А. Каганович, Г. В. Шевельов]. – 1935. – 158 с.
- Ключковський 1955** – Ключковський Б. Г. Прикладка та її лексико-граматична роль / Б. Г. Ключковський // Українська мова в школі. – 1955. – № 6. – С. 3 – 9.
- Ковалів 1946** – Ковалів П. Граматики української мови / Пантелеймон Ковалів. – Мюнхен 1946. – 152 с.
- Коцовський 1912** – Коцовський В. І. Методична граматики руської мови для IV кляси шкіл 5- і 6-клясових / В. І. Коцовський, І. М. Огоновський. – Львів : Накладня вид-ва шкільних книжок, 1912. – 98 с.
- Кротевич 1952** – Кротевич Є. В. Будова складнопідрядного речення в сучасній українській мові / Є. В. Кротевич // Українська мова в школі. – № 1. – 1952. – С. 17 – 29.
- КРСЛТ 1957** – Кротевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич – К. : Вид-во АН Української РСР, 1957. – 235 с.
- КТСЛТ 2001** – Єрмоленко С. Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко та ін. ; [ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
- КТССУМ 2004** – Шульжук К. Ф. Короткий термінологічний словник синтаксичних термінів // Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – С. 397–406.

- Кудрицький 1949** – Кудрицький Й. Я. – Синтаксис української мови / Й. Я. Кудрицький [за ред. П. Й. Горещького]. – К. : Радянська школа, 1949. – 156 с.
- Курило 1921** – Курило О. Початкова граматики української мови / Олена Курило. – Львів; Винниця : З друк. Наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка: Поділля. – Ч. 2. – 1921. – 40 с.
- Курило 1925** – Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К. : Книгоспілка, 1925. – 248 с.
- Курило 1930** – Збірник секції граматики української мови / За ред. О. Б. Курило. – Кн. I. – К., 1930. – 233 с.
- Курс 1951** – Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Т. II. Синтаксис. – К. : Радянська школа, 1951. – 408 с.
- Левицький 1918** – Левицький М. П. Українська граматики для самонавчання / М. П. Левицький. – Ромни : Молодик, 1918. – 159 с.
- Левицький 1850** – Граматики яззыка руского въ Галиціѣ, розложена на пытаня и отьповѣди. Выдалъ Іосифъ Левіцкій. — Въ Перемишли, 1850. — 180 с.
- Мельничук 1953** – Мельничук О. С. Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації / О. С. Мельничук // Українська мова в школі. – 1953. – № 2. – С. 25 – 35.
- Могильницький 1823 – Возняк 1910** – Возняк М. С. Філологічні праці І. Могильницького / М. С. Возняк // Українсько-руський архів. – Львів: З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1910. – Т. 5. – 240 с.
- МРС 1928** – Мадярсько-руський словарь = Magyar-Ruszin szótár / під рад.: Е. Бокшая, Ю. Ревая, Др. Мих. Бращайка. – Ужгород : Друкарня оо. Василіян, 1928. – 516 с. – (Выдання Педаг. Т-ва Пóдкарпатской Руси в Ужгороде ; число 32).
- Наконечний 1928** – Наконечний М. Ф. Українська мова / М. Ф. Наконечний. – Харків : Рух, 1928. – 260 с.

Німчинов 1931 – Німчинов К. Синтакса простого речення : Лекція XIII / К. Німчинов // Загальний курс української мови / За науково-методичною ред. Л. А. Булаховського. – Х., 1931. – С. 1 – 39.

Нечуй-Левицький 1914 – Нечуй-Левицький І. С. Граматика української мови / І. С. Нечуй-Левицький. – К. : Друкарня І. І. Чоколова, 1914. – Ч. II. – 94 с.

Огієнко 1908 – Огієнко І. Українська граматична термінологія : Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її / І. Огієнко. – К. : Друкарня 1-ї Київської друк. спілки, 1908. – 79 с.

Огієнко 1918 – Огієнко І. Українська граматики / І. Огієнко. – К. : Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. – Ч. I : Основи українського правопису. – 48 с.

Огієнко 1935 – Огієнко І. Складня української мови / І. Огієнко. – Жовква : Друкарня оо. Василіан, 1935. – Ч. I. – 195 с.

Огієнко 1933 – Огієнко І. Чужі впливи на українську мову // Рідна мова. – Варшава, 1933. – Ч. 4. – С. 118 – 127.

Огієнко 1938 – Огієнко І. Складня української мови / І. Огієнко. – Жовква : Друкарня оо. Василіан, 1938. – Ч. II. – 239 с.

Огоновський 1889 – Огоновський О. Граматика руского языка для школь середныхъ / О. Огоновський. – Львів, 1889. – 288 с.

Осадца 1876 – Осадца М. Граматика руського языка / М. Осадца. – Львів : Ставропіг. ін.-т., 1876. – 238 с.

Павловський 1818 – Павловський А. Грамматика малороссийского наречия или Грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чисто российского языка. – Спб., 1818. – 114 с.

Паславський 1848 - Возняк 1911 – Возняк М. С. Галицькі граматики української мови першої половини XIX століття / М. С. Возняк. – Львів, 1911. – 340 с.

- Партицький 1873** – Партицький О. О. Граматика руска для ужитку в школах людових в Галичині / О. О. Партицький. – Львів : Ц. к. накл. шк книжок, 1873. – 174 с.
- Перегінець 1931 (9)** – Перегінець М. Синтакса простого речення: Лекція ІХ / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Х. : Інв.-Друк, 1931. – 32 с.
- Перегінець 1931 (10)** – Перегінець М. Синтакса складного речення: Лекція Х / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Х. : Інв.-Друк, 1931. – 48 с.
- Перегінець 1931 (8)** – Перегінець М. Синтаксичне вживання граматичних форм: Лекція VIII / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Х. : Інв.-Друк, 1931. – 46 с.
- Плющ 2004** – Плющ М. Я. Граматика української мови в таблицях / М. Я. Плющ, Н. Г. Грипас. – К.: Вища школа, 2004. – 167 с.
- Покажчик 1985** – В. В. Німчук Покажчик давніх слов'янських філологічних термінів / В. В. Німчук // Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV – XVII ст. / В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 215 – 222.
- Попович 1897** – Попович О. Руска граматика для шкіл народних / Омелян Попович. – Ч. II. – Відень : Накладом видавництва книжок шкільних, 1897. – 129 с.
- Поспєлов 1953** – Поспєлов М. С. Складнопідрядне речення і основні особливості його будови / М. С. Поспєлов // Українська мова в школі. – 1953. – № 1. – С. 23 – 28.
- Рогозін 1954** – Рогозін Л. Л. Невідокремлені прикладки в структурі складного слова / Л. Л. Рогозін // Українська мова в школі. – 1954. – № 5. – С. 11 – 21.
- Сімович 1918** – Сімович В. І. Практична граматики української мови / В. І. Сімович. – Раштат, 1918. – 584 с.
- Синявський 1941** – Синявський О. Норми української літературної мови / Олекса Синявський. – Львів, 1941 – 363 с.

- Слугоцький 1848 – Возняк 1911** – Возняк М. С. Галицькі грамматики української мови першої половини ХІХ століття / М. С. Возняк. – Львів, 1911. – 340 с.
- Смаль-Стоцький 1893** – Смаль-Стоцький С. Й. Руска граматика / С. Й. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – Львів : З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1893. – 182 с.
- Смеречинський 1932** – Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою) / Сергій Смеречинський. – Харків : Радянська школа, 1932. – 305 с.
- Смотрицький 1619** – Смотрицький М. Грамматіки Славенския правильное Сунтагма / М. Смотрицький. – Єв'є, 1619 (тип. Веленского братства). – 492 с. (Факс. перевид. К.: Наук. думка, 1979, підгот. В. В. Німчука).
- СМУ 1918** – Дубровський В. Словник московсько-український / В. Дубровський. – К., 1918. – 542 с.
- ССЛПТ 1** – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : [у 4 т.] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 1: А – Й. – 2012. – 401 с.
- ССЛПТ 2** – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : [у 4 т.] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 2: К – О. – 2012. – 349 с.
- ССЛПТ 3** – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : [у 4 т.] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 3: П – С. – 2012. – 424 с.
- ССЛПТ 4** – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : [у 4 т.] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 4: Т – Я. – 2012. – 367 с.
- ССЛТЕ 2006** – Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К. – 2006. – 716 с.

- Сулима 1928** – Сулима М. Українська фраза: Коротенькі начерки: Посібник та підручник для профшкіл і педвузів / М. Сулима. – Х. : Рух, 1928. – 102 с.
- СУЛМ 1972** – Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1972. – 516 с.
- СУМ 2** – Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1971. – 547 с.
- СУМ 5** – Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. – Т. 5. – К. : Наукова думка, 1974 – 839 с.
- СУМ 7** – Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. – Т. 7. – К.: Наукова думка, 1976. – 723 с.
- СУМ 9** – Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 1978. – 916 с.
- СУМС 2013** – Сучасна українська мова : Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. ; [за ред. А. К. Мойсієнка] ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 238 с.
- Тимченко 1918** – Тимченко Є. Українська граматика (для III і IV класи шкіл середніх) / Є. Тимченко. – К. : Криниця, 1918. – 146 с.
- УГТ** – Українська граматична термінологія й правопис, ухвалені Катеринославським учительським товариством та лекторською комісією. – Катеринослав, [б.р., б.в.] – 15 с.
- УМЕ 2004** – Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 2004. – 818 с.
- УМЕ 2007** – Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 2007. – 853 с.
- УМЕМ 2011** – Українська мова. Енциклопедія / За ред. І. В. Муромцева. – К. : Видавництво “Майстер-клас”, 2011. – 400 с.

УП 1918 – Український правопис. Ч. I : Словничок / Склав Ан. Ніковський. – К. : Вид. т-ва “Час”, 1918. – 65 с.

УП 1933 – Український правопис. – Харків : Радянська школа, 1933. – 87 с.

УП 1946 – Український правопис. – К., 1946. – 246 с.

Чередниченко 1954 – Чередниченко І. Г. Граматична структура неповних речень та основи їх класифікації / І. Г. Чередниченко // Українська мова в школі. – № 3. – 1954. – С. 14 – 20.

Чередниченко 1952 – Чередниченко І. Г. До питання про будову складнопідрядного речення / І. Г. Чередниченко // Українська мова в школі. – 1952. – № 4. – С. 22 – 30.

Шашкевич 1865 – Шашкевич Г. Мала граматика языка руского основана на подставе читанок для III и IV отряду школ головных в Царстве Аустрии употребляемых яко допомочна книга для учителей и препарандов / Г. Шашкевич. – В Вєдні : Накладом сочинителя, 1865. – 235 с.

Шерех 1947 – Кислиця Д. Граматика української мови: посібник для гімназії / Д. Кислиця, Ю. Шерех. – Ч. II: Синтакса. – Мюнхен: Українська трибуна, 1947. – 86 с.

Шерех 1951 – Шерех Юрій Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 406 с.

Шерстюк 1907 – Шерстюк Г. П. Коротка граматика для школи / Г. П. Шерстюк. – Полтава : Український учитель, 1907. – Ч. I. – 64 с.

Шульжук 2004 – Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 406 с.

Вагилевич 1845 – Wagilewicz J. Grammatyka Języka Małoruskiego w Galicji. – Lwów, 1845. – 181 с.

Граматика 1638 – Hrammatiki ili pismennica jazyka slovenskaho. – Kremjanets, 1638. – Herausgegeben and eingeleitet von Olexa Horbatsch. – Frankfurt Am Main: Kubon end Sagner, Munchen, 1977. – 140 с.

ДОДАТОК 1
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ
ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Чернобров Ю. А. Синтаксична термінологія в працях Івана Огієнка // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Випуск 20. – С. 711 – 713.
2. Чернобров Ю. А. Організація матеріалу в словнику синтаксичних термінів української мови // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. пр. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Випуск 20. – С. 243 – 250.
3. Чернобров Ю. А. Українська синтаксична термінологія в західноукраїнських граматиках другої половини XIX – поч. XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Випуск 28. – С. 486 – 489.
4. Чернобров Ю. А. Першоджерела української синтаксичної термінології // Наукові пошуки молоді у III тисячолітті : Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конф. молодих учених, аспірантів та докторантів, 19 – 20 травня 2011 р. – Біла Церква, 2011. – С. 15 – 16.
5. Чернобров Ю. А. Граматичні праці О. Б. Курило в контексті творення питомої української синтаксичної термінології // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наук. конф. (Івано-Франківськ, 26 – 28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 672 – 673.
6. Чернобров Ю. А. Синтаксичний термін як об'єкт дослідження в українському історичному термінознавстві // Термінологічний вісник: зб. наук. пр. / Відп. ред. В. Л. Іващенко. – Київ : Інститут української мови НАНУ, 2013. – Випуск 2(1). – С. 122 – 128.

7. Чернобров Ю. А. Тенденції розвитку української синтаксичної термінології від початку до 20-х років ХХ ст. // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – №2 (29). – С. 200 – 205.

8. Чернобров Ю. А. З історії дослідження української синтаксичної термінології // Наукові пошуки молоді у III тисячолітті : “Психолого-педагогічні та лінгвістичні дослідження в умовах освітніх реформаційних процесів”: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конф. молодих учених, аспірантів та докторантів, 16 – 17 травня 2013 р. – Біла Церква, 2013. – С. 16 – 17.

9. Чернобров Ю. А. “Грамматика української мови” Н. А. Кагановича и Г. В. Шевелева как источник современной украинской синтаксической терминологии // Язык и личность: различные аспекты исследования / Редкол. : О. Л. Арискина, Е. А. Дрянгина и др. – Саранск : Изд-во Мордовского ун-та, 2014. – С. 393 – 398.

10. Чернобров Ю. А. Особливості формування термінології словосполучення в українському термінознавстві // Вісник Національного ун-ту “Львівська політехніка” Серія “Проблеми української термінології”. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. – №791. – С. 175 – 180.

11. Чернобров Ю. А. Логіко-поняттєва організація термінології словосполучення // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – С. 244 – 250.

12. Чернобров Ю. А. Структурна організація матеріалу в словнику синтаксичних термінів української мови // Наукові пошуки молоді у III тисячолітті : матеріали Міжнародної науково-практичної конф. молодих учених, аспірантів і докторантів, 15–16 травня 2014 р. – Біла Церква, 2014. – Ч. 2. – С. 32 – 33.

13. Чернобров Ю. А. Історія терміна *речення* в українській мові // Термінологічний вісник: зб. наук. пр. / Ред. В. Л. Іващенко. – Київ : Інститут української мови НАНУ, 2015. – Випуск 3(2). – С. 36 – 42.

14. Чернобров Ю. А. Еволюція українських термінів на позначення головних членів речення: ономасемасіологічний аспект // Система і структура слов'янських мов: зб. наук. праць / Ред. Ю. В. Кравцова. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Випуск 8. – С. 49 – 57.

15. Чернобров Ю. А. Становлення термінологічних номінацій понять головних членів речення в українській мові // Психолого-педагогічні та лінгвістичні дослідження в умовах освітніх реформаційних процесів : Тези доповідей держ. науково-практ. конф., 19 листопада 2015 р. – Біла Церква, 2015. – С. 20.

16. Чернобров Ю. А. История украинских синтаксических терминов : 20-е годы XX века / Ю. А. Чернобров // Наука – образованию, производству, экономике : материалы XX (67) Регион. научно-практ. конф. преподавателей, научных сотрудников и аспирантов. – Витебск : ВГУ имени П. М. Машерова, 2015. – Т 1. – С. 165 – 166.

17. Чернобров Ю. А. Історія термінів на позначення другорядних членів речення в українському мовознавстві // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць. – Київ, 2016. – Випуск 33. – С. 162 – 173.

18. Чернобров Ю. А. Історичний паспорт синтаксичного терміна: джерела формування в XVI – першій половині XX ст // Українська мова. – 2017. – №1. – С. 102 – 113.

19. Чернобров Ю. А. Національні засади у формуванні синтаксичної термінології української мови у 20-х – 30-х роках XX ст. // Термінологічний вісник: зб. наук. пр. / Відп. ред. Л. В. Туровська. – Київ : Інститут української мови НАНУ, 2017. – Випуск 4. – С. 110 – 117.

20. Чернобров Ю. А. Історичний паспорт синтаксичного терміна як документування його еволюції // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. – Випуск 44. – С. 317 – 321.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження викладено на IV Міжнародній науковій конференції “Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі” (Камянець-Подільський, 2011, 2017); Міжнародних науково-практичних конференціях молодих учених, аспірантів та докторантів “Наукові пошуки молоді у III тисячолітті” (Біла Церква, 2011, 2013, 2014, 2017); II Всеукраїнському лінгвістичному форумі молодих учених (Київ, 2012); XI Міжнародній науковій конференції “Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 2012); XXIII Міжнародній науковій конференції ім. проф. Сергія Бураго “Мова і культура” (Київ, 2014); XIII Міжнародній науковій конференції “Проблеми української термінології СловоСвіт 2014” (Львів, 2014); Міжнародній науковій конференції молодих учених “Язык и личность: различные аспекты исследования” (Саранськ, 2014); Міжнародних наукових конференціях “Українська термінологія і сучасність” (Київ, 2013, 2015, 2017); II Міжнародній науковій конференції “Мир языка – мир в языке” пам’яті д.ф.н., проф. В. І. Гончарова (Київ, 2015); Державній науково-практичній конференції “Психолого-педагогічні та лінгвістичні дослідження в умовах освітніх реформаційних процесів” (Біла Церква, 2015); III Міжнародній науковій конференції “Українська мова і культура: здобутки та перспективи” (Київ, 2016).

ДОДАТОК 2

ІСТОРИЧНІ ПАСПОРТИ СИНТАКСИЧНИХ ТЕРМІНІВ

I. БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 45)

II. –

III.

<i>безсполучникові</i>	Каганович 1935: 98; Ковалів 1946: 126
<i>речення, зв'язані засобами асиндетону</i>	Шерех 1951: 102

Контексти вживання: “Рівнорядні речення можуть сполучатися в складне речення безпосередньо, без сполучників, а так само й посередньо, різними сполучниками” (Горецький 1929: 248); “У середині складного речення, що складається з рівнорядних речень, зв'язаних між собою без сполучника, ці окремі речення можуть мати різну інтонацію” (Горецький 1929: 249); *безсполучникові складносурядні речення і безсполучникові складнопідрядні речення* (Каганович 1935: 98); *безсполучникові складно-сурядні і безсполучникові складно-підрядні* (Ковалів 1946: 126); “Речення, зв'язані в одну цілість засобами *асиндетону, паратакси* або *гіпотакси*, творять єдність, яка має назву *складного речення*” (Шерех 1951: 102).

IV. Контексти вживання: “*Безсполучникове складне речення – складне речення, частини якого утворюють інтонаційно-змістове й структурне ціле*”, *безсполучникові складні речення з однотипними / різнотипними частинами* (КТСЛТ 2001: 22); “*Безсполучникове складне речення – складне речення, в якому предикативні частини поєднані без сполучників і сполучних слів... синтаксична семантика безсполучникових складних речень спирається на лексико-семантичні відношення предикативних частин*” (УМЕ 2007: 45); *безсполучникові складні речення з однорідними частинами (єднальні, зіставні, зіставно-протиставні)*;

безсполучникові складні речення з неоднорідними частинами (зі значенням зіставлення; поширювально-приєднувальним значенням; зі значенням пояснення; з умовно-наслідковим значенням; з причиново-наслідковим і наслідково-причиновим значенням; з часовими відношеннями; зі з'ясувально-об'єктним значенням) (Загнітко 2011: 736); безсполучникові складні речення з неоднорідного / однорідного складу; ускладненої структури / фразеологізованої структури; з диференційованими / недиференційованими відношеннями; безсполучниковість (син. асиндетон) (ССЛПТ 1: 89).

I. ГОЛОВНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 106)

II. –

III.

<i>головни</i>	Жуківський 1848 – Возняк 1911: 246)
<i>головное</i>	Шашкевич 1865: 185; Гарайда 1941: 114
<i>надрядне</i>	Дячан 1865: 119; Залозний 1917: 38
<i>головне</i>	Осадца 1876: 206; Смаль-Стоцький 1893: 133; Коцовський 1912: 85; Курило 1921: 20; Каганович 1935:36; КРСЛТ 1957: 35
<i>самостійне</i>	Нечуй-Левицький 1914: 33
<i>незалежне</i>	Нечуй-Левицький 1914: 33
<i>незалежне-головне</i>	Залозний 1917: 38
<i>старше</i>	Залозний 1917: 38
<i>основне</i>	Огієнко 1937: 233
<i>независимое</i>	Гарайда 1941: 114

Контексти вживання: “головное (*zdanie główne*) которое побочнымъ объясняется” (Шашкевич 1865: 185); “Два реченя і кілька речень (гадок) можуть бути із собою так получені, що не кожде з них можна ні-сіло-ні-пало вилучити і поставити само про себе, але що одно речене (*речене побічне*) є

частиною другого (*реченя головного*)” (Смаль-Стоцький 1893: 133); “Такое реченя, котрое самое мае повный смысл и тотъ смысл не потребуе доповнення изъ другого реченя, называеме *независимымъ реченьемъ*” (Гарайда 1941: 114).

IV. Контексти вживання: “головне речення – частина складнопідрядного речення, якій підпорядковується підрядне речення” (УМЕ 2007: 106).

I. ГОЛОВНЕ СЛОВО (підрядного словосполучення) син. *опорне слово, член* (УМЕ 2007: 640)

II. –

III.

<i>старше слово</i>	Залозний 1917: 3
<i>керівне слово</i>	Горецький 1929: 150
<i>надрядне слово</i>	Перегінець 1931 (8): 7
<i>керівний член</i>	Синявський 1941: 184
<i>основне слово</i>	Загородський 1946: 7
<i>підпорядковуюче слово</i>	Кудрицький 1949: 12
<i>пояснюване слово</i>	Кудрицький 1949: 12; Шерех 1951: 74; Курс 1951: 10

Контексти вживання: “*Старше слово* керує своїм *підрядним*, *підрядне* залежить од старшого” (Залозний 1917: 3). “У кожній *парі* одне слово залежить від другого, тому одне з них називається *надрядним*, а друге – *підрядним* (*залежним*)” (Перегінець 1931 (8): 7); “слова в реченні пов’язуються між собою *парами*. У кожній *парі* один *член керівний*, причому керувати слово може кількома іншими...” (Синявський 1941: 184); “у кожній *парі* треба розрізняти *підпорядковуюче слово* і *підпорядковане* (або *пояснюване* і *пояснювальне*)” (Кудрицький 1949: 12).

IV.

<i>ведуче</i>	СУЛІМ 1972: 60
<i>опорне</i>	Плющ 2004: 93; УМЕ 2007: 640
<i>незалежне</i>	Дудик 2010: 36
<i>означуване</i>	Дудик 2010: 36
<i>провідне</i>	Дудик 2010: 36
<i>підпорядковувальне</i>	Дудик 2010: 36
<i>підпорядковуюче</i>	Дудик 2010: 36
<i>синтаксично головне</i>	ССЛТЕ 2006: 562; УМЕ 2007: 640
<i>опорне слово / член</i>	УМЕ 2007: 640

Контексти вживання: “Підрядні словосполучення складаються з *опорного (головного)* слова та підпорядкованих (залежних) йому одного або кількох слів” (УМЕ 2007: 640); “Компонентами кожного підрядного словосполучення є *синтаксично головне слово (незалежне, стрижневе, опорне, основне, провідне, підпорядковувальне, пояснюване, означуване)* і *залежне слово (синтаксично нестрижневе, підпорядковане, пояснювальне, означувальне)*” (Дудик 2010: 36).

I. ГОЛОВНИЙ ЧЛЕН ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 447)

II. –

III.

<i>головний член односкладного речення</i>	КРСЛТ 1957: 35
--	----------------

Контексти вживання: “Головний член односкладного речення – член речення, виражений повнозначним словом або сполученням слів, що утворює структурну основу, кістяк односкладного (одночленного) речення, його граматичний центр” (КРСЛТ 1957: 35).

IV.

<i>головний член односкладного речення</i>	Плющ 2004: 103; УМЕ 2007: 447
<i>недиференційований головний член</i>	Вихованець 1993: 82; Шульжук 2004: 68

Контексти вживання: “Недиференційований головний член співвідноситься з новим (*ремою*) або нечленованим на тему і реме компонентом при актуальному членуванні (комунікативний аспект); співвідноситься з *предикатом* у семантико-синтаксичній структурі (семантико-синтаксичний аспект); співвідноситься з *присудком* або *підметом* двоскладного речення (формально-синтаксичний аспект); виражається спеціалізованими формами – безособовими дієсловами, предикативними прислівниками, називним відмінком іменника” (Вихованець 1993: 82); “Головний член односкладного речення виступає засобом вираження предикативності, ... не співвідноситься ні з підметом, ні з присудком, хоч формально може уподібнюватися до одного з головних членів двоскладного речення” (УМЕ 2007: 447).

I. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 829)

II. –

III.

<i>головні частини речення</i>	Шерстюк 1907: 5; Залозний 1917: 5
<i>речники</i>	Залозний 1917: 5
<i>головні члени речення</i>	Каганович 1935: 4
<i>основні члени речення</i>	Огієнко 1935: 151
<i>головнѣ части реченя</i>	Гарайда 1941: 103
<i>корень реченя</i>	Гарайда 1941: 103

Контексти вживання. “Діяльник і вислов зуться *головними частинами* або *речниками*, а вкупі – *основа речення*” (Залозний 1917: 5); “Підмета й присудка звичайно зуть *головними членами речення*, – термін

баламутний, бо накидає нам на думку, ніби ці члени визначають найголовніше зо змісту речення; я ці члени зву основними, бо вони складають основу речення” (Огієнко 1935: 151); “*Головні члени речення* – члени речення, виражені повнозначними словами або їх еквівалентами, що утворюють структурну основу двоскладного речення, його граматичний центр” (КРСЛТ 1957: 36).

IV. Контексти вживання: “*Головні члени речення* – синтаксичний центр, граматична основа речення” (КТСЛТ 2001: 39); “*Головні члени речення* – повнозначні лексичні компоненти речення (підмет і присудок), що становлять його синтаксичний центр” (Шульжук 2004: 398; УМЕ 2007: 829).

I. ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 156)

II. –

III.

<i>двочлѐнне</i>	Огієнко 1937: 28; КРСЛТ 1957: 46
<i>двочленовое</i>	Гарайда 1941: 110
<i>двоскладний</i>	УП 1946: 158
<i>двоскладове речення</i>	Ковалів 1946: 104
<i>двоелементне</i>	Шерех 1951: 93
<i>двоскладне</i>	КРСЛТ 1957: 46

Контексти вживання: “Речення, що має в собі підмета й присудка, зветься *двочленним*” (Огієнко 1937: 28); “*Двоскладне (двочленне) речення* – речення, граматичний центр якого складається з двох головних членів – підмета і присудка” (КРСЛТ 1957: 46).

IV.

<i>двочлѐнне</i>	СУЛМ 1972: 148
<i>двоскладне</i>	СУЛМ 1972: 148; Вихованець 1993: 94; Шульжук 2004:

	399; УМЕ 2007: 156; Дудик 2010: 366
--	-------------------------------------

Контексти вживання: “Двоскладні речення – речення з двома головними членами речення – підметом і присудком” (СУЛМ 1972: 30), (Вихованець 1993: 94; Дудик 2010: 366; Шульжук 2004: 399); “Двоскладне речення – тип простого речення, що складається з підмета і присудка, поєднаних предикативним зв’язком, а також (у поширеному реченні) синтаксично залежних від них компонентів” (УМЕ 2007: 156).

I. ДОДАТОК (УМЕ 2007:159)

II. –

III.

<i>пředmѣтъ оповѣдача</i>	Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188)
<i>пředметъ</i>	Партицький 1873: 133
<i>доповненьє</i>	Осадца 1876: 173
<i>доповнення</i>	Осадца 1876: 173
<i>предмети</i>	Осадца 1876: 173; Шерстюк 1907: 6; Сімович 1918: 282; Курило 1921: 10; Огієнко 1935: 48
<i>пředмет</i>	Смаль-Стоцький 1893: 135; Коцовський 1912: 78
<i>дополненіє</i>	Огієнко 1908: 50
<i>додатки</i>	Нечуй-Левицький 1914: 7
<i>додаткові слова</i>	Нечуй-Левицький 1914: 11
<i>додаткові частки речення</i>	Нечуй-Левицький 1914: 4
<i>доповнювальні слова</i>	Нечуй-Левицький 1914: 11
<i>додаток</i>	ГТП 1917: 11; УП 1933: 81; УП 1946: 151; Кудрицький 1949: 6; Загородський 1957: 38
<i>іменниковий додаток</i>	Наконечний 1928: 236; Синявський 1941: 183
<i>пояснення йменникове</i>	Огієнко 1935: 48

<i>об'єкт</i>	Огієнко 1935: 48
<i>іменники в непрямих відмінках</i>	Каганович 1935: 10
<i>предметь</i>	Гарайда 1941: 105

Контексти вживання: “*Прѣдмет* – друга особа або річ, на яку звернена або до котрої сягає ся чинність, настроїй духа або що-небудь иньше, виражене в висказї” (Смаль-Стоцький 1893: 134); “*Об'єкт (предмет, іменникове пояснення)* – це йменник одного з п'яти пояснювальних (залежних) відмінків, з прийменником чи без нього” (Огієнко 1935: 156); “*Іменникове пояснення (об'єкт) objectum* – іменникова частина речення, що ближче пояснює дієслово-присудка” (Огієнко 1938: 103); “*Підмет* – головний діяч речення, присудок – його діяльність, а *іменникове пояснення чи об'єкт* – це та річ чи особа, що на неї скерована діяльність підмета чи присудка. Таким чином – *об'єкт* – це другий предмет у реченні, бо перший – підмет” (Огієнко 1938: 103); “*Іменниковий додаток* – це член другорядної пари у реченні, іменник у непрямому відмінку, себто всіх крім називного та кличного” (Синявський 1941: 183); “Бувають *безпосередньо залежні і посередньо*, себто через прийменники. *Ближший предмет і дальший предмет*” (Гарайда 1941: 105); “*Додаток* – другорядний член речення, який перебуває в об'єктних відношеннях з підпорядковуючим членом і виражається, як правило, формами непрямих відмінків іменників та їх еквівалентів. Додаток означає предмет (об'єкт), що залежить від дії, яка переходить на нього прямо або непрямо чи тільки орієнтована на нього, або від різних видів стану, з яким даний об'єкт зв'язаний. *Прямий додаток* виступає при прямо-перехідних дієсловах, означає об'єкт, що повністю охоплюється дією дієслова, яке керує даною формою <...> основне значення *непрямого додатка* – виразити об'єкт, який пов'язується дією або станом, вираженими в підпорядковуючому слові, лише частково...” (КРСЛТ 1957: 55); “*Об'єкт* (лат. objectum предмет, явище) – термін, який уживається переважно в

західноєвропейському мовознавстві в значенні *додаток*. У радянському мовознавстві термін об'єкт використовується для позначення тієї частини змісту речення, яка знаходить свій вираз в додатку, або того з відображуваних у реченні предметів, який є реальним об'єктом якоїсь дії” (КРСЛТ 1957: 106); “*Обставинний додаток* – другорядний член речення, що сполучає в собі ознаки додатка й обставин: Він був у *батька*” (КРСЛТ 1957: 107); “*Означальний додаток* – другорядний член речення, що об'єднує ознаки додатка та означення: Стоїть у лісі хата *без вікон*” (КРСЛТ 1957: 109).

IV. Контексти вживання: “*Додаток* – це керований другорядний член речення (ім'я або неіменна форма), синтаксично залежний від керуючої дієслівної чи недієслівної форми, що вимагає відповіді на питання непрямого відмінка” (СУЛМ 1976: 258); “*Додаток* – другорядний член речення, що означає об'єкт дії, стану чи ознаки і відповідає на питання непрямих відмінків” (ГОСЛТ: 69); “*Об'єкт* – синонім додатка; категорія синтаксису, позначає назви осіб, предметів, на які спрямовано дію, процес, які перебувають у стані, вираженому дієсловом; протиставляється категорії суб'єкта” (УМЕ 2004: 159); “*Додаток* – другорядний член речення, що позначає предмет (об'єкт), на який спрямовані чи якого стосуються дія, процес, стан, ознака” (КТСЛТ 2001: 43; Шульжук 2004: 399; УМЕ 2007:159).

I. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 829)

II. –

III.

<i>пояснюючі додатки</i>	Партицький 1873: 128; Шерстюк 1907: 5; Коцовський 1912: 76
<i>другорядні частки речення</i>	Нечуй-Левицький 1914: 4
<i>пояснюючі слова</i>	Залозний 1917: 5
<i>другорядний</i>	УП 1933: 81; УП 1946: 148

<i>другорядні члени речення</i>	Каганович 1935: 10
<i>пояснюючі слова</i>	Каганович 1935: 4
<i>пояснювальні члени речення</i>	Огієнко 1935: 151
<i>другоряднѣ части реченя</i> (група присудка)	Гарайда 1941: 105
<i>третерядна часть въ реченю</i> (група підмета)	Гарайда 1941: 107

Контексти вживання: “Слова, якими пояснюють підмет або присудок називаються *пояснюючими додатками підмета або присудка*” (Партицький 1873: 128); “інші частини речення, додані до основи для ясности... зуться *пояснюючими словами*” (Залозний 1917: 5); “Решту членів звичайно зуть *другорядними*, – з мого погляду так звати їх не можна, бо вони звичайно подають нам найцінніші відомості, пояснюючи зміст членів основних; мій термін – *пояснювальні члени* – глибше окреслює правдиву істоту й ролю їх” (Огієнко 1935: 151).

IV. Контексти вживання: “*Другорядні члени речення* – повнозначно-лексичні компоненти речення, які перебувають у синтаксичній залежності від головних членів чи інших повнозначно-лексичних складників речення” (СУЛМ 1972: 30); “*Поширювачі* – члени речення, які поширюють, доповнюють мінімальну структуру речення. *Прислівні поширювачі* – пояснюють у реченні слово (відносяться до слова): означальні, об’єктні, субстантивні означальні (прикладки), обставинні (часу, місця, умови, причини, способу дії тощо)” (Гуйванюк 2009: 22); “До *другорядних членів речення* належать означення з різновидом прикладки, додаток й обставина. Другорядні члени речення вносять елементи додаткового повідомлення” (УМЕМ 2011: 386).

I. ЕКВІВАЛЕНТИ РЕЧЕННЯ, слова-речення (УМЕ 2007: 632)

II. –

III.

<i>уривки речень</i>	Німчинов 1931: 282
<i>уламки речень</i>	Перегінець 1931(9): 30
<i>рівновартники речень</i>	Німчинов 1931: 282
<i>еквіваленти речень</i>	Німчинов 1931: 282; Перегінець 1931 9: 31

Контексти вживання: “деякі словосполучення нашої мови, хоч і не становлять собою такого типу, що ми б залічили його до типу речень, проте відчуються, як *уривки*, частини можливих речень: “*щасливо!*”, “*усього найкращого!*” (Німчинов 1931: 282); “Існують у нашій мові ще особливі слова, що мають присудкову силу і вимовлені з інтонацією речення становлять ніби *рівновартника речення*: На! Шкода! Геть!” (Там само); “*Випадкові і змеханізовані або закам’янілі уламки*” (Перегінець 1931(9): 31); “Випадкові завжди в сполучі з якимись повними реченнями: Куди він поїхав? – До міста. Змеханізовані уламки це готовий уже шаблон <...> відмінно від випадкових, ці уламки дуже часто становлять ізольовані мовні акти: Доброго ранку, Всього найкращого, До побачення...” (Там само: 33).

IV.

<i>слова-речення</i>	Вихованець 1993: 100; УМЕ 2007: 632
<i>нечленовані речення</i>	Вихованець 1993: 100
<i>еквівалентні членам речення</i>	Плющ 2004: 101
<i>квазі-речення</i>	Загнітко 2011: 445; УМЕ 2007: 632
<i>еквіваленти речення</i>	УМЕ 2007: 632
<i>несправжні речення</i>	Загнітко 2011: 445

Контексти вживання: “Квазі-речення: вокативні, вигуківі і мета комунікативні” (Загнітко 2011: 445); “Нечленовані речення або слова-речення – речення, виражені частками, модальними словами і вигуками” (Вихованець 1993: 100); “Еквіваленти (лат. *aequivalentis*–рівнозначний, рівноцінний) речення – синтаксично неподільні окремі вислови, що виражають почуття, висловлення мовця, ствердження, заперечення чи запитання. До еквівалентів речення звичайно відносять нечленовані речення (слова-реченя), перервані структури, а також звертання-речення” (Шульжук 2004: 399); “Еквівалентні членам речення: слово-речення (вираження службовими словами, вигуками); вокативні (у формі звертання)” (Плющ 2004: 101); “Слова-речення, еквіваленти речення – клас структурно нечленованих щодо засобів вираження предикативності синтаксичних одиниць з комунікативною функцією, опосередкованою конкретною ситуацією спілкування” (УМЕ 2007: 632).

I. ЗАПЕРЕЧНЕ (РЕЧЕННЯ) (УМЕ 2007: 193)

II. –

III.

<i>отрицательные</i>	Могильницький 1823 – Возняк 1910: 89
<i>заперечене</i>	Партицький 1873: 134; Сімович 1918: 272
<i>суперечка</i>	Залозний 1917: 26
<i>заперечаюче</i>	Коцовський 1912: 76
<i>зрікальне</i>	Нечуй-Левицький 1914: 24
<i>заперечний</i>	УП 1946: 159
<i>заперечне речення</i>	Галкіна-Федорук 1951: 22; КРСЛТ 1957: 63

Контексти вживання: “Поділ речення по думковому змісту: твердження, суперечка (Батько не приїхав), питання, наказ, бажання”

(Залозний 1917: 26); “усі ці речення можуть бути *притакливі*, або *заперечні*, відповідно до того, чи те, що ними висказується, справді так діється, чи ні” (Сімович 1918: 273); “*Заперечення* – це протилежний твердженню акт мислення, яким заперечується наявність якого-небудь факту, але разом всяке заперечення є ствердженням «небуття», відсутності чогось у дійсності” (Галкіна-Федорук 1951: 21); “*Заперечення* є діалектичний акт мислення, який містить у собі заперечення і твердження” (Галкіна-Федорук 1951: 21); “*Не* заперечує реальність зв’язку між предметами і явищами. Тому *заперечними реченнями* можна вважати такі, в яких заперечення стоїть перед присудком; коли ж воно стоїть перед додатком або навіть перед підметом, то такі речення можна вважати *відносно-заперечними* чи, зрештою, *стверджувальними*” (Галкіна-Федорук 1951: 22); “*Заперечні речення особові, безособові* (*Заперечні речення особові: загально-заперечні з часткою ні і заперечними займенниками; частково-заперечні; Заперечні речення безособові: інфінітивні безособові заперечні речення*)” (Галкіна-Федорук 1951: 22); “*Заперечне речення* – речення, в якому заперечується ознака, виражена в присудку, або особа, об’єкт дії, спосіб, час, місце дії тощо. *Загально-заперечні, частково-заперечні*” (КРСЛТ 1957: 63).

IV. Контексти вживання: “*Заперечне речення* – речення із заперечним присудком (як правило), підметом чи другорядним членом речення” (КТСЛТ 2001: 62); “*Заперечне речення* – речення, у якому заперечується якась ознака чи явище дійсності” (Шульжук 2004: 399; УМЕ 2007:193; УМЕМ 2011: 107 та ін).

I. ЗВЕРТАННЯ (УМЕ 2007: 208)

II. –

III.

слова поклику	Левицький 1918: 111
---------------	---------------------

<i>слова зовні</i>	Курило 1921: 14
<i>обертання</i>	Залозний 1917: 20
<i>звертання</i>	УП 1946: 159; Ковалів 1946: 117; КРСЛТ 1957: 64

Контексти вживання: “Слова зовні показують до кого або до чого звертаємось” (Курило 1921: 14); “Звертання – слово, або сполучення слів, що називає особу чи предмет, до яких звертається говорящий” (КРСЛТ 1957: 64); *звертання поширене / непоширене* (Там само).

IV. Контексти вживання: “Звертання – інтонаційно виділений компонент речення, що називає істот або персоніфіковані предмети, до яких адресовано мовлення” (УМЕ 2007: 208); *звертання поширене / непоширене* (КТСЛТ 2001: 63); “Звертання – інтонаційно виділений компонент речення, що називає адресата мовлення” (УМЕМ 2011: 111); *власне звертання, риторичне звертання* (УМЕМ 2011: 111).

I. КЕРУВАННЯ (УМЕ 2007: 511)

II. –

III.

<i>сочинєнє правленїа</i>	Могильницький 1823 – Возняк 1910: 188
<i>оуправленїє слóвъ</i>	Левицький 1850: 147; Осадца 1876: 187
<i>керування</i>	ГТП 1917: 15; Наконечний 1928: 236; Каганович 1935: 5; УП 1946: 159
<i>залежність</i>	Горецький 1929: 153; Залозний 1917: 3
<i>підрядність</i>	Горецький 1929: 153

Контексти вживання: *оуправленіє слѡвъ* – це “потребуемое якимъ будь словомъ оупотребленіє певного падежа в другомъ слѡвѣ, отъ него зависащемъ” (Левицький 1850: 147); “*Залежність <...>* старше слово керує своїм підрядним, підрядне залежить од старшого” (Залозний 1917: 3); “Спосіб парування слів <...> *підрядність посередня*: сиджу з книгою; сидять з книгою” (Синявський 1941: 185); “Залежність відмінка підрядного слова від значення надрядного зветься *керуванням <...>, керування безпосереднє, посереднє* (Шерех 1947: 7).

IV. Контексти вживання: “*Керування* – вид підрядного зв’язку” (УМЕ 2007: 259); “При *керуванні* опорне слово зі значенням дії, процесу, стану тощо вимагає залежного слова (переважно іменника) у певній відмінковій чи прийменниково-відмінковій формі” (УМЕ 2007: 515); “*Керування* – синтаксичний зв’язок, при якому опорне слово вимагає від залежного (іменника, числівника, займенника, дієприкметника) певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми” (Плющ 2004: 93); “*Керування* – вид підрядного зв’язку у словосполученнях, коли опорне слово зі значенням дії, процесу чи стану вимагає від залежного слова (переважно іменника) певної відмінкової форми без прийменника або з ним” (УМЕМ 2011: 143); *словосполучення із керуванням, керування дієслівне, іменникове, прикметникове, слів категорії стану, прислівникове, числівникове; керування безприйменникове, прийменникове; керування сильне, слабке, напівсильне* (УМЕМ 2011: 143).

I. НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 427)

II. –

III.

<i>скорочене</i>	Шашкевич 1865: 178
<i>догадни</i>	Партицький 1873: 143
<i>еліптичне</i>	Смаль-Стоцький 1893: 131

Контексти вживання: “Неповне речення – речення, у якому пропущений якийсь член, потрібний для смислової закінченості” (Загородський 1946: 4); “Неповні речення – це ті, в яких бракує якого-небудь члена речення, потреба в якому випливає з граматичної структури даного речення. Типи: *граматично неповні, емоційно неповні*” (Шерех 1951: 97); “Неповним називаємо таке речення, в якому окремі його члени граматично вказують на опущення того члена речення, від якого вони синтаксично залежать” (Чередниченко 1954: 16); “Неповне речення – речення, яке характеризується «неповнотою» формально-граматичного складу в порівнянні з повними реченнями письмової літературно-книжної мови” (КРСЛТ 1957: 103); “Неповні речення називають також *еліптичними* (від гр. *ellepsis* – опущення, нестача). Частина мовознавців терміном *еліптичні* позначає такий різновид неповних речень, в якому пропущений член може бути домислений на основі змісту самого речення, без допомоги контексту” (Там само).

IV. Контексти вживання: “Неповні речення – речення з частковою реалізацією їх структурних схем, тобто речення з пропущеними членами, необхідність яких зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю окремих членів і зв’язком із наявними в реченні членами” (Вихованець 1993: 103); *речення формально і семантично неповні; речення формально неповні, але семантично повні (еліптичні речення)* (Там само); “*Еліптичне* (ст.-грец. *Ellepsis* – нестача, пруск) речення – структура, в якій неназваний член не встановлюється з контексту та обстановки мовлення, а зумовлюється будовою та семантикою самого речення” (Шульжук 2004: 399); “Неповне речення – речення, в якому одна з ланок його будови не вимовляється, однак фіксується свідомістю” (Шульжук 2004: 401); “Неповне речення – мовленнєва видозміна повного речення з однією або кількома лексично не вираженими синтаксичними позиціями структурної схеми; конструкції з пропущеними

компонентами різної семантико-синтаксичної природи” (УМЕ 2007: 427); “*Неповне речення* – речення з частковою реалізацією структурної схеми” (Гуйванюк 2009: 29); “*Неповне речення* – речення, один із елементів внутрісинтаксичної будови яких (один чи більше членів речення, навіть частина одного з членів речення) не виражений словесно але усвідомлюється повністю” (Дудик 2010: 368); “*Неповне речення* – різновид простого речення, у якому пропущений один або кілька членів речення (головні чи другорядні), які можна точно відновити з контексту” (УМЕМ 2011: 262).

I. НЕПОШИРЕНЕ (РЕЧЕННЯ) (УМЕ 2007: 429)

II. –

III.

<i>прости</i>	Жуківський 1848 – Возняк 1911: 252
<i>голи</i>	Жуківський 1848 – Возняк 1911: 252
<i>на́ге</i>	Партицький 1873: 124
<i>нагое</i>	Осадца 1876: 171
<i>нерозширене</i>	Попович 1897: 70
<i>прóсте</i>	Коцовський 1912: 4
<i>просте</i>	Шерстюк 1907: 6; Горецький 1929: 146
<i>непоширене</i>	Нечуй-Левицький 1914: 4
<i>голе</i>	Сімович 1918: 277
<i>непоширене</i>	Сімович 1918: 277; Каганович 1935: 6; Загородський 1957: 9; КРСЛТ 1957: 104
<i>непоширений</i>	УП 1946: 160
<i>коротке</i>	Залозний 1917: 20; Огієнко 1935: 147
<i>коренное</i>	Гарайда 1941: 110
<i>голое</i>	Гарайда 1941: 110

Контексти вживання: “Положенъе, которое складае ся зъ самого подмета и зъ самого присудка, називае ся *нагимъ*” (Осадца1876: 171); “Поєдинче реченя, що складае ся з лише з підмета і присудка, називае ся реченє *нерозширене*” (Попович 1897: 70); “Такъ простъ реченя, въ котрих находится только одинъ подметъ, називаеме *кореннымъ, голымъ, двочленовымъ*” (Гарайда 1941: 110); “*Непоширене речення* – речення, яке складається тільки з головних членів. Останнім часом цей термін вживається іноді також для позначення конструкцій, які складаються тільки з мінімуму членів, необхідних для створення певного структурного типу або різновиду речення” (КРСЛТ 1957: 104).

IV. Контексти вживання: “*Непоширені (елементарні) речення* стосуються власне-граматичного мінімуму простого речення” (Вихованець 1993: 107); “*Непоширені речення* – це прості речення з мінімальною формально-граматичною будовою” (Дудик 2010: 82); “*Непоширені речення* – прості двоскладні або односкладні речення мінімальної будови, в яких наявні лише головні члени речення і немає жодного другорядного” (Дудик 2010: 368); “*Непоширене речення* – просте двоскладне або односкладне речення, побудоване за мінімальною структурною схемою і позбавлене додаткових поширювачів – доугорядних членів речення” (УМЕ 2007: 429); “*Непоширене речення* – різновид простого речення, що у своєму складі має тільки граматичну основу й не містить другорядних членів речення” (УМЕМ 2011: 263).

I. ОБСТАВИНА (УМЕ 2007: 442)

II. –

III.

<i>поясненє прислівникове</i>	Партицький 1873: 135
<i>нарѣчєвое опредѣленъе</i>	Осадца1876: 173
<i>придѣток</i>	Смаль-Стоцький 1893: 136; Коцовський 1912: 80

<i>прислівниковий</i>	
<i>додаток нарічний</i>	Шерстюк 1907: 6
<i>обстоятельственныя слова</i>	Огієнко 1908: 58
<i>обставні слова</i>	Нечуй-Левицький 1914: 15; Залозний 1917: 18
<i>обстава</i>	ГТП 1917: 11
<i>прислівниковий додаток</i>	Сімович 1918: 276; Наконечний 1928: 237; Синявський 1941: 183
<i>прислівниковий придаток</i>	Курило 1921: 10
<i>прислівники дієприслівники</i>	<i>i</i> Каганович 1935: 10
<i>пояснення прислівникове</i>	Огієнко 1935: 48
<i>обставинне слово</i>	УП 1933: 82
<i>присловниковѣ означеня</i>	Гарайда 1941: 105
<i>обставина</i>	УП 1946: 160; Кудрицький 1949: 6; Загородський, 1957: 37

Контексти вживання: “Придаток прислівниковий – поданий час, місце, степень, причина, спосіб або иньша яка обстановка висказу” (Смаль-Стоцький 1893: 134); “Прислівникове пояснення – та частина речення, що пояснює дію чи стан присудка <...> прислівникове пояснення – окреслення дієслова ... його можна назвати *атрибутом дієслова*” (Огієнко 1938: 153); “Прислівникове пояснення способу, часу (*темпоральне*), місця (*льокальне*), наміру (*фінальне*), кількості” (Там само: 158 – 163); “Термін *прислівникове пояснення*, в порівнянні до термінів пояснення *йменникове* та *прикметникове*, зовсім добрий, бо всі разом вони показують, чим саме

пояснюється основний член речення. Функціональна одність *прислівникового* й *прикметникового* пояснення, дає змогу об'єднувати їх у один член – такого члена можна б назвати *окреслення*, розрізняючи *окреслення змінне* (*прикметникове*) й *незмінне* (*прислівникове*) або *іменникове* й *дієслівне*” (Огієнко 1938: 154); “*Присловниковѣ означення мѣста, часу, способа, мѣры и степени, причины, цѣли*” (Гарайда 1941: 105); “*Обставина – другорядний член речення, який виражає якісно-означальну характеристику дії чи стану або характеристику їх за способом здійснення чи прояву, а також за тими умовами, якими супроводиться чи визначається дія, стан або ознака. Відповідно до цього розрізняють обставини способу дії, які містять у собі якісну характеристику або вказівку на спосіб здійснення дії чи прояву ознаки*” (КРСЛТ 1957: 107); “*Обставинне означення – другорядний член речення, що об'єднує в собі ознаки означення і обставини*” (КРСЛТ 1957: 107); “*Обставинний додаток – другорядний член речення, що сполучає в собі ознаки додатка й обставин: Він був у батька*” (КРСЛТ 1957: 107).

IV. Контексти вживання: “*Обставина – це невідмінюваний другорядний член речення (прислівник, дієприслівник, інфінітив або іменна форма), що синтаксично залежить від дієслівної, прикметникової або прислівникової форми*” (СУЛМ 1976: 258); “*Обставина – другорядний член речення, який пояснює слово із значенням дії чи ознаки, виражає якісно-означальну характеристику дії, стану чи ознаки, умови, при яких відбувається дія, або спосіб, міру, ступінь виявлення дії чи ознаки*” (ГОСЛТ: 159); “*Обставинний, який виконує роль обставин, властивий обставині як другорядному члену речення, пов'язаний з обставиною, належить до обставин: обставинна дієприслівникова конструкція, обставинне значення, обставинні відношення*” (ГОСЛТ: 159); “*локатив та інші обставини у формально-синтаксичній структурі, обставинний детермінант у семантико-синтаксичній структурі*” (Плющ 2004: 103); “*Обставина – це другорядний член речення, який характеризує дію, процес, стан, ознаку або вказує на умови, за яких відбувається подія чи явище*” (УМЕ 2007: 442).

I. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 446)

II. –

III.

<i>однорядні частини речення</i>	Залозний 1917: 6
<i>рівнорядні частини речення</i>	Курило 1921: 16
<i>рівнорядні члени речення</i>	Горецький 1929: 158
<i>однорідний</i>	УП 1946: 161
<i>однорідні члени речення</i>	Курс 1951: 16; КРСЛТ 1957: 107

Контексти вживання: “Коли декілько частин речення відповідають на однакові питання і виражено однаковою граматичною формою, то вони звуться *однорядними*” (Залозний 1917: 6); “Від граматичних пар, у яких виявляється залежність членів речення одного від одного, слід відрізнити інший спосіб зв’язку слів у речення – так звані *ряди*. Члени речення, що входять у ряд, не залежать у свідомості і граматично один від одного, але становлять певну єдність, бо виражають однотипні поняття або уявлення і виконують однакову синтаксичну функцію в реченні ... значення ряду може бути схарактеризоване як сума значень *однорідних членів*” (Курс 1951: 16).

IV. Контексти вживання: “*Однорідні члени речення* – члени речення, що перебувають в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення і поєднуються сурядним зв’язком” (КТСЛТ 2001: 111; УМЕ 2007: 446); *однорідні підмети і присудки, однорідні другорядні члени речення (значення, додатки, обставини)* (УМЕ 2007: 446); “*Однорідні члени речення* – члени речення, що перебувають в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення та є синтаксично рівноправними” (УМЕМ 2011: 271).

I. ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 447)

II. –

III.

<i>одночленне речення</i>	Огієнко 1935: 146; КРСЛТ 1957: 109; СУЛІМ 1972: 148
<i>одноелементне речення</i>	Шерех 1951: 93
<i>односкладний</i>	УП 1946: 161
<i>односкладове речення</i>	Ковалів 1946: 104
<i>односкладне речення</i>	КРСЛТ 1957: 109

Контексти вживання: *Одночленне речення*, таке, що відходить від звичайної норми... одного з основних членів може не бути” (Огієнко 1935: 146). *Односкладне (одночленне) речення* – речення, граматичний центр якого складається з одного головного члена, співвідносного в більшості випадків з підметом або присудком двоскладного речення. Типи: *номінативні, безособові, інфінітивні, узагальнено-особові, неозначено-особові речення* (КРСЛТ 1957: 109).

IV. **Контексти вживання:** “Прості речення з одним головним членом – *односкладні*” (СУЛІМ 1972: 30; Вихованець 1993: 94); *односкладні безособові, інфінітивні, іменникові, прислівникові* (Вихованець 1993: 98); “*Односкладні речення* – речення з граматичною основою, вираженою одним головним членом, що не потребує доповнення його другим головним членом” (Дудик 2010: 368); “*Односкладне речення, односкладове речення* – тип простого речення, структурно-предикативна основа якого ґрунтується на функціонуванні єдиного поширеного або не поширеного залежними компонентами (другорядними членами) головного члена, що виступає засобом вираження предикативності” (УМЕ 2007: 447); *односкладні означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні й генітивні* (УМЕ 2007: 447); + *односкладні*

вокативні (Плющ 2004: 116); односкладні квантитативно-генітивні (Гуйванюк 2009: 27).

I. ОЗНАЧЕННЯ (УМЕ 2007: 450)

II. –

III.

<i>прид́атокъ</i>	Партицький 1873:130; Осадца 1876: 171
<i>прид́аток</i> <i>прикметникóвий</i>	Смаль-Стоцький 1893: 136; Курило 1921: 7
<i>додаток приложний</i>	Шерстюк 1907: 6
<i>опред́леніє</i>	Огієнко 1908: 58
<i>додаток</i> <i>прикметниковий</i>	Коцовський 1912: 77; Сімович 1918: 276; Наконечний: 1928: 237; Синявський 1941: 183
<i>слова обзначувальні</i>	Нечуй-Левицький 1914: 7
<i>обзначувальні частки</i> <i>речення</i>	Нечуй-Левицький 1914: 4
<i>пояснення</i> <i>прикметникове</i>	Огієнко 1935: 48
<i>атрибут</i>	Огієнко 1935: 48; КРСЛТ 1957: 19
<i>атрибут</i> <i>прикметниковий</i>	Огієнко 1938: 140
<i>узгоджені</i> <i>прикметники,</i> <i>числівники, займенники,</i> <i>дієприкметники</i>	Каганович 1935: 10
<i>озна́чення</i>	ГТП 1917: 11; Залозний 1917: 12; УП 1933: 82; УП 1946: 161; Кудрицький 1949: 6; Загородський 1957: 41; КРСЛТ 1957: 19
<i>додатки пояснючі</i>	Гарайда 1941: 107

Контексти вживання: “Придаток прикметниковий – прикмета або близьке означенє особи або річи” (Смаль-Стоцький 1893: 134); “Атрибут (прикметникове пояснення) – прикметник чи дієприкметник у реченні” (Огієнко 1935: 156); “Пояснення прикметникове (атрибут) – пояснювальний член речення, що докладніш вияснює істоту іменника” (Огієнко 1938: 118); “Прикметникове пояснення, як сама назва каже, звичайно визначається прикметником, та це вже говорить про саму природу атрибуту. Завдання прикметника в реченні – докладніш вияснити йменника, зазначаючи його властиві ознаки чи істоту” (Огієнко 1938: 120); “Прикметниковий атрибут розуміється в широкім значенні – ним може бути не тільки прикметник, але й займенник прикметниковий, числівник порядковий, дієприкметник... За атрибута можуть бути всі форми дієприкметника (звичайно з прикметниковим значенням)” (Огієнко 1938: 127); “Прикметникове пояснення (атрибут) висловлене іменником і поставлене в тім самім відмінку, що й керівне слово, зветься *прикладка* (*апозиція*)” (Огієнко 1938: 140); “Так само як і *прикметниковий атрибут*, *атрибут іменниковий* відповідає на питання який” (Огієнко 1938: 140); “Додаток прикметниковий – це згоджене слово, себто таке, що його форма залежить від форми керівного, а саме від форми роду, числа й відмінку іменника” (Синявський 1941: 231); “Атрибут (лат. *attributum* приєднане, додане) – термін, який широко вживається переважно в західноєвропейському мовознавстві в такому ж значенні, як і термін *означення*. В радянському мовознавстві цей термін використовується для позначення тієї частини думки, яка знаходить свій вираз в означенні” (КРСЛТ 1957: 19); “Означення – другорядний член речення, який відноситься в реченні до іменника або субстантивованого слова і виражає ознаку (якість, властивість, кількість) предмета” (КРСЛТ 1957: 109); “Узгоджені (морфологізовані) означення/ неузгоджені (не морфологізовані) означення” (КРСЛТ 1957: 109); “Предикативне означення – означення, якому властива подвійна граматична співвіднесеність – з

підметом або прямим додатком, з одного боку, і простим дієслівним присудком – з другого” (КРСЛТ 1957: 133); “*Означальний додаток – другорядний член речення, що об’єднує ознаки додатка та означення: Стоїть у лісі хата без вікон*” (КРСЛТ 1957: 109).

IV. Контексти вживання: “*Означення в типових випадках – це узгоджуваний другорядний член речення (прикметник, дієприкметник, займенник, числівник), синтаксично залежний від іменника чи іншої субстантивованої іменної форми. У ролі означень виступають й інші частини мови*” (СУЛМ 1976: 258); “*Означенням називають другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета й підпорядкований іменникові*” (Вихованець 1993: 87); “*Означення, атрибут – другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета і підпорядковується іменникові*”, *означення узгоджені, неузгоджені* (УМЕ 2007: 450).

I. ОКЛИЧНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 452)

II.

III.

<i>окличне</i>	Горецький 1929: 18; УП 1946: 161
<i>речення-оклик</i>	Горецький 1929: 18
<i>вигукове</i>	Огієнко 1935: 167
<i>восклицательное</i>	Гарайда 1941: 111
<i>окличний</i>	УП 1946: 161

Контексти вживання: “Деякі речення в розмові ми вимовляємо з підвищенням голосу (рівномірним на всіх словах речення, коли воно складається з двох або більше слів). Речення, що вимовляється такою інтонацією, зветься речення *окличне* або *речення-оклик*” (Горецький 1929: 17).

IV. Контексти вживання: “Емоційно забарвлені розповідні, питальні та спонукальні речення, які вимовляються з підсиленою, напруженою інтонацією, називають *окличними*” (Вихованець 1993: 147); “*Окличне речення* – речення, комунікативне завдання якого полягає у вираженні мовцем емоційно-експресивної оцінки повідомлюваної думки за допомогою специфічного мовного засобу – окличної інтонації” (УМЕ 2007: 452).

I. ПЕРІОД (УМЕ 2007:)

II. –

III.

<i>періодъ</i>	Шашкевич 1865: 196; Осадца 1876: 215
<i>многократное</i>	Осадца 1876: 215
<i>періода</i>	Смаль-Стоцький 1893: 139; Сімович 1918: 328
<i>очеркове реченє</i>	Коцовський 1912: 86
<i>періода</i>	Коцовський 1912: 86
<i>період</i>	Нечуй-Левицький 1914: 47; ГТП 1917: 11; КРСЛТ 1957: 119

Контексти вживання: “Сложеноє положенє, состоаще изъ множайхъ положеній, въ котромъ по высказанью одного еще конечно ожидаєса другого ѣжкого – головного положена ѣжко слѣдствіа тамтого, называєса *періодъ*” (Шашкевич 1865: 196); “Положенє многократное называє ся *періодомъ*, если потребніи къ тому має свойства”, *періоды двочленни, тричленни, чотыричленни* (Осадца 1876: 215); “Більші реченя (гадки) сполучені называємо также *періодами*” (Смаль-Стоцький 1893: 139); “*Період* – це довге складчасте речення, котре складається з головного речення з багатьома додавальними реченнями і збудоване дуже штучно (гарно)”

(Нечуй-Левицький 1914: 47); “*Період* складається з двох часток, перша частка – повищання, друга частка – пониження”, *періоди причинні, умовні, поступальні, порівняльні, супротивні, порядкові* (Нечуй-Левицький 1914: 47); “Довге зложене речення, але ж таке, що в ньому зміст повний і думка закінчена, зветь ся *періодою* <...> в першій часті підносимо голос, у другій понижуємо, що ті часті так і зветь ся: *піднесенням і пониженням*”, *періода порівняльна, умовна, допустова, часова, відносна* (Сімович 1918: 328).

Контексти вживання: “*Період* – розгорнена складна синтаксична побудова, що характеризується повним і завершеним викладом певної думки” (КТСЛТ 2001: 123); “*Період* (стилістична фігура) складається з двох частин; нанизування однорідних частин завершується стислим висновком; перша частина виголошується з поступовим наростанням інтонації до висновкової частини, якій передує пауза з наступним спадом інтонації” (Плющ 2004: 141); “*Період* (від грец. *periodos* – кружний шлях, обертання) – розгорнута, багатокомпонентна, гармонійно організована синтаксична побудова, що характеризується цілісністю теми, повнотою і динамізмом змісту (нерідко з елементами образності й широкими асоціативних зв’язків” (УМЕ 2007: 492); “Частково на поняття *період* накладається поняття надфразна єдність. *Період* – категорія стилістичного синтаксису, відповідно до структурного типу синтаксичної одиниці, яка лежить в основі – період може бут простим, складносурядним, складнопідрядним та безсполучниковим складним реченням” (УМЕ 2007: 493); “*Період* (від грец. *periodos* – кружний шлях, обертання) – складне чи просте ускладнене багатокомпонентне речення специфічної структури, в якому є дві нерівні частини: перша з послідовним переліченням однорідних елементів, друга замикає першу логічно, граматично й інтонаційно” (УМЕМ 2011: 293); “*Період* (від грец. *periodos* – кружний шлях, обертання) – словесно розгалужена багатокомпонентна синтаксична конструкція з двох семантично-інтонаційних частин (висхідної і низхідної), розмежованих тривалою паузою” (Дудик 2010: 310).

I. ПИТАЛЬНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 500)**II.** –**III.**

<i>вопросительные</i>	Могильницький 1823 (Возняк 1910: 89)
<i>запитове</i>	Сімович 1918: 272
<i>питального типу</i>	Сулима 1928: 54
<i>запитне</i>	Горецький 1929: 17
<i>речення-питання</i>	Горецький 1929: 17
<i>питальне речення</i>	Огієнко 1935: 167; Каганович 1935: 6; УП 1946: 161

Контексти вживання: “містить ся запит, тому то й ці речення зуть ся *запитові*, або просто *питання*” (Сімович 1918: 272); “Речення, що вимовляємо з особливим (трохи протяжним чи затриманим) підвищенням голосу на одному слові (на слові, що має логічний наголос) зветься *речення запитне*, або *речення-запитання*” (Горецький 1929: 17).

IV. Контексти вживання: “*Питальне речення* містять запитання, що спонукає співрозмовника до дії” (Вихованець 1993: 145); “*Питальне речення* – модальний різновид речення, за допомогою якого мовець, використовуючи спеціальні засоби, насамперед інтонаційні та лексично-граматичні, запитує про що-небудь з метою одержати інформацію” (УМЕ 2007: 500).

I. ПІДМЕТ (УМЕ 2007: 504)**II.****III.**

<i>подлежащее</i>	Могильницький 1823 – Возняк 1910: 78
-------------------	--------------------------------------

<i>головныйкъ</i>	Слугоцький 1848 (Возняк 1911:188)
<i>подлежащее</i>	Головацький 1849: 129
<i>пѳдмѣтъ</i>	Дячан 1865: 111; Осадца 1876: 170; Гарайда 1941: 103)
<i>пѳдметъ</i>	Партицький 1873: 124
<i>подлежащее</i>	Головацький 1849: 129; Огієнко 1908: 61
<i>діяльник</i>	Нечуй-Левицький 1914: 7; ГТП 1917: 11; Левицький 1918: 94
<i>пѳдмет</i>	Смаль-Стоцький, Гартнер 1893: 134; Шерстюк 1907: 5; Коцовський 1912: 3; Сімович 1918: 275; Курило 1921: 7; Наконечний 1928: 237; Горєцький 1929: 146; Огієнко 1935: 16; Каганович 1935: 4; Кудрицький 1949: 6; Курс 1951: 21; Загородський 1957: 11; КРСЛТ 1957: 121
<i>суб'єкт</i>	КРСЛТ 1957: 218

III. Контексти вживання: “рѣчь” (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 78); “существо, о котором иде рѳзгад” (Головацький 1849: 129); “Подметъ (subjectum) – особа або вещь, о которой говоритъ ся” (Осадца 1876: 171); “Пѳдмет – особа або рѣч, про котру (присѳдком) щось висказуємо” (Коцовський 1912: 3; Смаль-Стоцький 1893:134); “Історичний словник української граматичної термінології...” І. І. Огієнка (1908) у статті під реєстровим словом *подлежащее* містить ще й такі варіанти: чes. *podmet*, пол. *podmiot*, укр. *подлежаще*, укр. *пидмет* (Огієнко 1908: 61); “Діяльник – головний діючий предмет” (Нечуй-Левицький 1914: 7); “Діяльник – особа чи рѣч, що щось діє” (Левицький 1918: 95); “Основна частина речення, що визначає дієву особу, зветься *підметом*” (Огієнко 1938: 3); “Підмет (суб'єкт) – це сам діяч або носій дії” (Там само: 37); *Підмет* “іменник у називному відмінку” (Горєцький 1929: 146), “називний відмінок іменника чи з'іменникованого іншого слова” (Огієнко 1935: 156); “*Підметом* зветься

форма називного відмінка синтаксичного іменника або безформного його заступника, що з нею узгоджується особова форма дієслова. Основну синтаксичну функцію підмета становить показувати діяльний предмет чи явище, цебто діяльну предметність в найширше можливому значінні цього слова” (Перегінець 1931 (9): 3); “*Підмет* – форма називного відмінку (ознака особи), що обумовлює форму дієслова–допарка, а також рід і число іншого якогось присудка” (Німчинов 1931: 267); “*Підмет* – головний, незалежний від інших член двоскладного речення, з яким граматично поєднується другий головний член двоскладного речення – присудок. підмет є виразником носія активної чи пасивної ознаки, вираженої в присудку, він означає предмет або поняття, про яке що-небудь стверджується у присудку” (КРСЛТ 1957: 121). “*Суб’єкт* (лат. *subjectum* < *subjicio* підпорядковувати, підкоряти) – термін, який широко вживається переважно в західноєвропейському мовознавстві в такому ж значенні, як і підмет” (КРСЛТ 1957: 218); *соціативний підмет* (Курс 1951: 21; Шерех 1951: 74); *діяльник логічний* (Сімович 1918: 280), *діяльник граматичний* (Левицький 1918: 114; Горецький 1929: 147).

IV. Контексти вживання: “*Суб’єкт* (лат. *subjectus* – який лежить унизу, який міститься в основі) 1. Предмет судження, логічний *підмет*. 2. Граматичний *підмет*” (ГОСЛТ: 296); “*Підмет* – головний член двоскладного речення, що виражає предмет думки, ознака якого розкривається присудком. Клас. крит: *підмет простий/складений*” (ГОСЛТ: 188); “*Підмет* (лат. *subjectum* – підкладене) – головний член двоскладного речення, який указуючи на носія ознаки, перебуває в предикативному зв’язку з іншим головним членом (присудком)” (Шульжук 2004: 402); “*Підмет* – компонент *структурної схеми речення; головний член двоскладного речення; носій предикативної ознаки; тема* при актуальному членуванні (комунікативний аспект); співвідноситься з позицією *суб’єкта* в семантико-синтаксичній структурі речення (семантико-синтаксичний аспект); виражається певною відмінковою формою – Н. в. ім., займ. тощо; перебуває у двобічному (*предикативному*) зв’язку з присудком; поєднується з присудком формою

предикативного зв'язку – *координацією*; займає типову позицію перед присудком (*синтаксична позиція*)” (Вихованець 1993: 74; Дудик 2010: 93; Загнітко 2011: 479; УМЕ 2007: 504; Шульжук 2004: 402) та ін. *Простий / складений підмет* (Загнітко 2011: 480; УМЕ 2004: 484); *експліцитний / імпліцитний підмет* (за наявністю / відсутністю підмета в реченні та відображення його особливостей у присудковому компоненті) (Загнітко 2011: 479); *аналітичний підмет* (за ознакою одночасного позначення двох учасників дії) (Загнітко 2011: 481); *соціативний підмет* (Загнітко 2011: 481); *підмет граматичний* (УМЕ 2004: 797); *підмет логічний* (УМЕ 2004: 484), *підмет психологічний* (ССЛТЕ 2006: 464).

I. ПІДПОРЯДКОВАНЕ (ЗАЛЕЖНЕ) СЛОВО (УМЕ 2007: 640)

II. –

III.

<i>підрядне</i>	Залозний 1917: 3; Горецький 1929: 150; Перегінець 1931 (8): 7
<i>залежне</i>	Горецький 1929: 150; Перегінець 1931 (8): 7; Загородський 1946: 7;
<i>пояснювальне</i>	Кудрицький 1949: 12; Шерех 1951: 74
<i>підпорядковане</i>	Кудрицький 1949: 12
<i>пояснююче</i>	Курс 1951: 10

Контексти вживання: “*Старше слово керує своїм підрядним, підрядне залежить од старшого*” (Залозний 1917: 3). “*У кожній парі одне слово залежить від другого, тому одне з них називається надрядним, а друге – підрядним (залежним)*” (Перегінець 1931 (8): 7); “*у кожній парі треба розрізняти підпорядковуюче слово і підпорядковане (або пояснюване і пояснювальне)*” (Кудрицький 1949: 12).

IV.

<i>підпорядковане</i>	УМЕ 2007: 640
<i>нестрижневе</i>	Дудик 2010: 36
<i>означувальне</i>	Дудик 2010: 36
<i>кероване</i>	Дудик 2010: 36
<i>прилягаюче</i>	Дудик 2010: 36
<i>залежне</i>	Плющ 2004: 92; ССЛТЕ 2006: 562; УМЕ 2007: 640

Контексти вживання: “Підрядні словосполучення складаються з *опорного (головного)* слова та *підпорядкованих (залежних)* йому одного або кількох *слів*” (УМЕ 2007: 640).

I. ПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ, син. підрядна частина (УМЕ 2007: 626)

II. -

III.

<i>побочні</i>	Слугоцький 1848 (Возняк 1911: 188)
<i>побочне</i>	Дячан 1865: 119; Партицький 1873: 138
<i>побочное</i>	Шашкевич 1865: 185; Гарайда 1941: 114
<i>подрядное</i>	Шашкевич 1865: 185
<i>подрядне</i>	Дячан 1865: 119; Партицький 1873: 138
<i>побічне</i>	Смаль-Стоцький 1893: 114; Коцовський 1912: 85; Курило 1921: 20; Огієнко 1937: 233
<i>додавальне</i>	Нечуй-Левицький 1914: 33
<i>залежне</i>	Нечуй-Левицький 1914: 33; ГТП 1917: 12

<i>підлегле</i>	ГТП 1917: 12
<i>підрядне</i>	Сімович 1918: 302; Каганович 1935: 36; УП 1946: 161
<i>пояснювальне</i>	Огієнко 1937: 233
<i>зависимое</i>	Гарайда 1941: 114

Контексти вживання: “Подрядное служить въ объясненью другого” (Шашкевич 1865: 185); “Побічні реченя зовуть ся супротив своїх головних, що до них належать” (Коцовський 1912: 85); “Реченя, котрое мусить опиратися о другое реченя называемиє *зависимыми реченями*” (Гарайда 1941: 114).

IV. Контексти вживання: *підрядне речення, підрядна частина* (КТСЛТ 2001: 126); “*Частину складнопідрядного речення, синтаксично залежну від іншої, називають підрядною (підрядне речення)*” (УМЕ 2007: 626).

I. ПІДРЯДНІСТЬ, підрядний зв'язок (УМЕ 2007: 510)

II. –

III.

<i>подрядне отношенє</i>	Осадца 1976: 206
<i>сполучення речень</i> <i>підрядне</i>	Залозний 1917: 27
<i>підрядний / підрядність</i> <i>(реченнів)</i>	Наконечний 1928: 237
<i>підрядний / підрядність</i> <i>(речень)</i>	УП 1946: 161
<i>підрядний зв'язок</i>	Ковалів 1946: 78

<i>гіпотаксис</i>	УП 1946: 158
<i>підрядність / гіпотакса</i>	Шерех 1951: 102
<i>підрядний зв'язок</i>	КРСЛТ 1957: 125
<i>сполучення з тим, що його визначає</i>	Булаховський 1958: 8

Контексти вживання: “Сполучення речень підрядне, коли одно із сполучених речень заступає собою якусь частину другого речення” (Залозний 1917: 27).

IV. Контексти вживання: *гіпотаксис, підрядність* (КТСЛТ 2001: 38); “Підрядність, підрядний зв'язок – це синтаксичний зв'язок, який вказує на граматичне підпорядкування одного компонента іншому в реченні чи словосполученні” (УМЕ 2007: 510); *гіпотаксис* (від гр. *підрядність*) (УМЕ 2007: 100).

I. ПОВНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 515)

II. –

III.

повне	Залозний 1917: 21; Левицький 1918: 113; Загородський 1946: 45
-------	--

Контексти вживання: *Повне речення*, в котрім є діяльник та вислов (Залозний 1917: 21). Речення, у якому є всі члени, потрібні для смислової закінченості, називається *повним* (Загородський 1946: 45).

IV. Контексти вживання: “Повне речення – речення, у складі якого є усі члени, передбачені структурною схемою речення” (УМЕ 2007: 515); “У

повних реченнях реалізується найбільш типова й уживана форма речення. Вони містять будь-який комплекс членів речення (або складаються тільки з одного члена речення), наявність яких зумовлена комунікативною настановою речення виражати саме такий, а не інший відносно завершений зміст – повідомлення-інформацію, запитання чи спонукування” (Дудик 2010: 84); “*Повне речення* – речення, у якому є всі члени речення, передбачені його структурною схемою” (Дудик 2010: 369).

I. ПОШИРЕНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 534)

II. –

III.

<i>убрани</i>	Жуківський 1848 (Возняк 1911: 252)
<i>развитое</i>	Осадца 1876: 171
<i>розширене</i>	Осадца 1876: 171
<i>розширені</i>	Партицький 1873: 127
<i>розширене</i>	Попович 1897: 70; Коцовський 1912: 76; Шерстюк 1907: 6
<i>поширене</i>	Нечуй-Левицький 1914: 4
<i>розвите</i>	Нечуй-Левицький 1914: 4
<i>складне</i>	Левицький 1918: 95
<i>поширене</i>	ГТП 1917: 13; Сімович 1918: 277; Горецький 1929: 146; Каганович 1935: 6; Огієнко 1935: 147; Загородський 1957: 9;

Контексти вживання: “Положення, вь котором до подмета або до присудка доданий єсть обьясняючій додатокъ, називає ся *розвитымъ*” (Осадца 1876: 171); “Реченє, що крім підмета й присудка має ще й иньші части, зове ся *розширене*” (Попович 1897: 70); “Речення з головних і додаткових частин називається *складне речення*” (Левицький 1918: 95).

IV. Контексти вживання: “Поширені речення – це прості речення, в яких окрім предикативної основи, наявний хоча б один другорядний член речення” (Дудик 2010: 82); “Поширені речення – прості двоскладні або односкладні речення мінімальної будови з наявністю в нього хоча б одного другорядного члена” (Дудик 2010: 368); “Поширені (неелементарні) мають у своєму складі, крім головних членів, також другорядні члени речення” (Вихованець 1993: 107); “Поширене речення – просте двоскладне або односкладне речення, до якого, крім компонентів, що утворюють мінімальну структурну схему входять другорядні члени” (УМЕ 2007: 534).

I. ПРИКЛАДКА (УМЕ 2007: 547)

II. –

III.

<i>прикладка</i>	Смаль-Стоцький 1893: 136; Попович 1897: 85; Коцовський 1912: 78; Каганович 1935: 24; Синявський 1941: 288 та ін.
<i>прикладник</i>	Нечуй-Левицький 1914: 14
<i>придаток</i>	Залозний 1917: 17
<i>приложення</i>	Курило 1921: 8
<i>апозиція</i>	Огієнко 1938: 140
<i>приложєня</i>	Гарайда 1941: 109

Контексти вживання: “Іменник, згідний в відмінку з ім’ям, що до него він відносить ся (*прикладка*)” (Смаль-Стоцький 1893: 136); “*Придатком прикметниковим* може бути іменник, що згожує ся з іменником, до котрого він приданий, в відмінку” (Попович 1897: 85); “*Придаток:* іноді до назви якоїсь речі або особи додається ще інша назва її більш виразна, більш знана чи більш зрозуміла, щоб пояснити або прирівняти до чого” (Залозний 1917: 17); “*Прикметникове пояснення (атрибут),* висловлене іменником і поставлене в тім самім відмінку, що і керівне слово зветься *прикладка*

(*апозиція*)” (Огієнко 1938: 140); “*Прикметникове пояснення (атрибут)* висловлене іменником і поставлене в тім самім відмінку, що й керівне слово, зветься прикладка (*апозиція*)” (Огієнко 1938: 140); “Так само як і прикметниковий атрибут, атрибут іменниковий відповідає на питання *який*” (Огієнко 1938: 140); “*Прикладкою* називається таке означення, яке пояснює предмет і дає йому другу назву” (Загородський 1946: 34); “*Прикладкою* зветься іменник ніби в функції прикметника, себто іменник безпосередньо (не тільки через дієслово) зв’язаний із іншим керівним іменником як його додаткове слово” (Синявський 1941: 288); “*Приложєня* – такий невластний розширений додатокъ, котрый може заняти мѣсто слова, котрое поясняє, а речєня и в семъ случаи має повный смыслъ” (Гарайда 1941: 109); “*Прикладка* – ...особливого роду означення... виявляє тенденцію до двох крайностей: або злитися з означуваним словом в одну лексичну одиницю (хата-читальня), або ... відокремитися, а тоді (що найчастіше буває в розмовній мові) і вийти за межі того речення, в якому знаходиться його підпорядковуючий член” (Кротевич 1954: 13); “Неприсудкові узгодження іменників з іменниками (*прикладка*) (Булаховський 1958: 3); “Близьким до ролі означення, вираженого прикметником, може бути й іменник, здебільшого узгоджений у відмінку з другим іменником, з яким він і утворює складне слово або словосполучення. Такий іменник, як відомо, дістав у граматиці назву *прикладки*” (Рогозін 1954: 13); “*Прикладка* – це особливий другорядний член речення, який служить для вираження апозиційних відношень між двома граматично рівноправними, лексико-семантично залежними субстантивними членами словосполучення” (Ключковський 1955: 4); “*Прикладка* є різновидністю *апозиційного відношення*, яке встановлюється між субстантивними членами сурядного словосполучення” (Ключковський 1955: 9); “*Прикладка* – другорядний член речення, що перебуває в апозитивних відношеннях з підпорядковуючим членом. Вона виражає якість-властивість або родову ознаку предмета через зіставлення його з іншим предметом, який

є виразником, носієм даної якості-властивості або родової ознаки” (КРСЛТ 1957: 138).

IV. Контексти вживання: “Як різновид означення традиційно виділяють *прикладку*, яку називають узгодженим означенням, вираженим іменниками” (Вихованець 1993: 89); “*Прикладка* – це означення, виражене іменником, узгоджуваним з опорним словом у відмінку” (Шульжук 2004: 403); “*Прикладка, апозиція* – різновид означення, виражений іменником і узгоджений з опорним словом у формі відмінка” (УМЕ 2007: 547); “*Прикладка* – це залежний від головного слова другорядний член, який виражається іменником або субстантивованим словом і приєднується до головного слова паралельними з ним формами з метою його визначення, уточнення або пояснення” (Загнітко 2011: 49).

I. ПРИЛЯГАННЯ (УМЕ 2007: 550)

II. –

III.

<i>прилягання</i>	Наконечний 1928: 237; Горецький 1929: 153; Каганович 1935: 5; УП 1946: 162; Шерех 1947: 8; Курс 1951: 12
-------------------	--

Контексти вживання: “*Прилягання* – ознака ознаки <...> при дієсловах, прикметниках, прислівниках: *насторч дивитися; надзвичайно обережний*” (Синявський 1941: 186); “Залежність тільки за значенням, коли немає ні згоди, ні керування, зветься *приляганням*” (Шерех 1947: 8); “*Прилягання* прислівників до форм системи дієслова або до прикметників; *прилягання* інфінітивів” (Булаховський 1958: 17).

IV. Контексти вживання: “*Прилягання* – синтаксичний зв'язок, при якому головне слово не вимагає від залежного певної граматичної форми”

(Плющ 2004: 93); “Прилягання – вид підрядного зв’язку, коли головне слово не вимагає від залежного слова певних граматичних форм” (УМЕ 2007: 550).

I. ПРИСУДОК (УМЕ 2007: 552)

II. –

III.

<i>сказуємоє</i>	Могильницький 1823 – Возняк 1910: 89
<i>сказуемое</i>	Паславський 1848 – Возняк 1911: 193
<i>дієсловний оповѣдачъ</i>	Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188
<i>присудокъ</i>	Партицький 1873: 125; Осадца 1876: 170; Гарайда 1941:103
<i>вы́сказанье</i>	Дячан 1985: 112
<i>сказуемое</i>	Дячан 1985: 112
<i>присудок</i>	Смаль-Стоцький, Гартнер, 1893: 134; Шерстюк 1907: 5; Коцовський 1912: 3
<i>сказуєме</i>	Нечуй-Левицький 1914: 7
<i>сказуемое</i>	Огієнко 1908: 67
<i>вислів</i>	ГТП 1917: 13
<i>вислов</i>	Залозний 1917: 9; Левицький 1918: 94
<i>присудок</i>	Сімович 1918: 275; Курило 1921: 7; Грунський 1926: 69; Наконечний 1928: 237; Горецький 1929: 146; Каганович 1935: 4; Огієнко 1935: 16; Кудрицький 1949: 6; Курс 1951: 21; Загородський 1957: 11 та ін.

Контексти вживання: “Присудокъ (*praedicatum*) – тоє, що о подметь говорить ся” (Осадца 1976: 171), “Присудок – вісказ” (Смаль-Стоцький 1893: 134); “Присудок є те, що в реченю сказано” (Попович 1897: 69). “Історичний словник української граматичної термінології...” І. І. Огієнка у статті під реєстровим словом *сказуемое* містить ще й такі варіанти: чес. *przysudek*, срб.

прирок (Огієнко 1908: 61). “*Вислов* по змозі згоджується з діяльником і відповідає на питання що діє предмет? що з ним діється? який він? і т. д.” (Залозний 1917: 9); “*Вислов* – слово, що показує, що саме той діяльник робить, що з ним сталося, або який він” (Левицький 1918: 95); “*Присудком* зветься дієслово, узгоджене з підметом, або формами, що правлять у реченні за його заступників. Найголовніша тьмова функція присудка показувати діяльні ознаки підмета, цебто показувати, що діє підмет, або що з ним діється” (Перегінець 1931(9) : 3). “*Присудок* – або дієслово, що показує ознаки, віднесені до називного відмінку імя та згоджене із ним (формами особи, числа або й роду), або форми, що правлять за дієслово (відчуваються з указівкою на час)” (Німчинов 1931: 267). “*Присудок* – згоджена з підметом дієслівна форма” (Горецький 1929: 146); *простий* (Горецький 1929: 148), *складений (подвійний), складний* (Горецький 1929: 148); “*Присудок* – дієслово речення або ймення назовного відмінка зо зв’язкою” (Огієнко 1938: 38); “*Присудок* – це основний член речення, що визначає часову або часово-якісну ознаку підмета. Часова ознака передається через дієслово, часово-якісна – через сполучення допоміжного дієслова з іменем” (Там само: 38). “Дія підмета або його стан, зветься *присудок*” (Огієнко 1935: 145). “*Присудок (предикат)* – це вияв енергії підмета, сама дія його, дієва його прикмета. Дієслово є ознака діяльності субстанції (предмета), а тому *присудок*, як вияв цієї діяльності, зазначається завжди дієсловом самим чи в сполученні з іменем” (Огієнко 1938: 37). “*Присудок* – головний, граматично залежний від підмета і співвідносний з ним член двоскладного речення, який виражає ознаку, що приписується, адресується підметові, тобто виражає будь-яке твердження про зміст підмета” (КРСЛТ 1957: 140: *присудок простий, складений і складний; складений*; “Присудок часто головний член односкладного речення” (КРСЛТ 1957: 141). “*Предикат* – те саме, що і *присудок*; в лог. розумінні – та частина змісту речення, повідомлення якої в зв’язку з рештою змісту є основною метою висловлення речення” (КРСЛТ: 133).

IV. Контексти вживання: “Присудок – головний член двоскладного речення, що означає дію, стан, якість, властивість (активну чи пасивну) предмета думки, вираженого підметом...з підметом синтаксично пов’язуються предикативним зв’язком і разом становлять граматичну основу, предикативне ядро двоскладного речення: *присудок дієслівний* (простий, складений), *іменний* (складений)”. *Присудок складний прислівниковий* (присл.+дієсл.зв’язка) (ГОСЛТ: 224). “Присудок – головний член двоскладного речення, який указуючи на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки, перебуває в предикативному зв’язку з підметом” (Шульжук, 2004: 403). “Присудок – організаційний, композиційний і смисловий центр речення і виражає два значення : 1) конкретне, лексичне (дію суб’єкта, його ознаку, стан тощо); 2) граматичне – віднесеність предмета, що конкретизується, до дійсності” (Загнітко 2011: 121): *присудок вигуківий, інфінітивний, нульовий, особово-дієслівний, простий дієслівний, складений, складений дієслівний, складений іменний*(Там само). *Присудок – компонент структурної схеми речення; носій предикативної ознаки* (модальність, темпоральність); *нове (рема) при актуальному членуванні* (комунікативний аспект); *співвідноситься з предикатною позицією семантико-синтаксичної структури речення* (семантико-синтаксичний аспект); *перебуває у двобічному (предикативному) зв’язку з підметом; поєднується з підметом формою предикативного зв’язку – координацією; займає типову позицію (синтаксична позиція)* (Вихованець 1993: 76; Дудик 2010: 98; Загнітко 2011: 483; ССЛТЕ 2006: 499; УМЕ: 797; Шульжук 2004: 73) та ін. “Присудок – головний член двоскладного речення, який виражає предикативну ознаку предмета і перебуває в синтаксичному взаємозв’язку з іншим головним членом – підметом” (УМЕ 2007: 552). Похідні терміни: *дієслівний / іменний присудок* (ССЛТЕ 2006: 499; УМЕ 2004: 531; та ін.); *простий , складений (подвійний), складний* (ССЛТЕ 2006: 499; УМЕ 2004: 531); *логічний синтаксис – логічний присудок, психологічний присудок* (ССЛТЕ 2006: 499).

I. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 570)

II. –

III.

<i>простое</i>	Могильницький 1823 – Возняк 1910: 193; Паславський 1848 – Возняк 1911: 193; Шашкевич 1865: 185
<i>поєдінче</i>	Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188; Дячан 1865: 111, 119, Партицький 1873: 137; Осадца 1876: 171; Коцовський 1912: 74
<i>просте'</i>	Осадца 1876: 171; Нечуй-Левицький 1914: 3; Залозний 1917: 4; Сімович 1918: 273; Грунський 1926: 83; Перегінець 1931 (10): 1); Каганович 1935: 3; Загородський 1957: 13
<i>несложное</i>	Огієнко 1908: 64
<i>коротеньке</i>	Нечуй-Левицький 1914: 3
<i>поєдичне</i>	Сімович 1918: 273
<i>нескладене</i>	Горецький 1929: 253
<i>простий</i>	УП 1933: 83; УП 1946: 162

Контексти вживання:

“Реченє, що виражає одну-єдину гадку зове ся *реченє поєдинче*” (Попович 1897: 69); “Слова розмови гуртуються в окремі сімі, котрі в граматиці звуться *простими реченнями*” (Залозний 1917: 4); “Кожне речення може висказувати одну-єдину думку, тоді воно зветь ся поєдичним реченням, або простим” (Сімович 1918: 273); “*Просте речення* вивчає: а) способи порядкування, парування окремих елементів (типи зв’язків), б) як та яких синтаксичних форм треба вживати на зовнішньо-(формально) мовне окреслення усіх можливих способів такого парування” (Перегінець 1931 (10):

1); “Простим називається речення, яке містить одну закінчену думку” (Загородський 1946: 4).

IV. Контексти вживання: “Просте речення – речення, яке має у своєму складі одну предикативну одиницю, одну граматичну основу. Це побудова, у якій знаходить своє конструктивне застосування словосполучення і форма слова” (ГОСЛТ: 226); “Просте речення – найменша одиниця з комунікативною функцією, різновид комунікативно, інтонаційно та змістовно завершеного речення, представлений однією предикативною одиницею” (ССЛТЕ 2006: 504); “Просте речення – найменша синтаксична одиниця з комунікативною функцією, яка означає подію чи ситуацію <...> містить один синтаксичний центр, який може складатися з підмета і присудка, пов’язаних між собою предикативним зв’язком, або тільки з одного головного члена, навколо яких об’єднуються усі члени” (УМЕ 2007: 557); “Монопредикативні <...> прості речення <...> для простого речення визначальним є предикативний зв’язок – зв’язок підмета і присудка” (Загнітко 2011: 445).

I. ПРЯМА / НЕПРЯМА МОВА (УМЕ 2007: 560)

II. –

III.

<i>реченя наведени</i>	Партицький 1873: 156
<i>чужословні речення</i>	Нечуй-Левицький 1914: 32
<i>бесіда пряма й залежна (кружна, коса)</i>	Залозний 1917: 45
<i>бесіда пряма й посередня</i>	Сімович 1918: 325

<i>непряма мова / кружна́ / не прóста</i>	ГТП 1917: 15
<i>пряма / непряма мова</i>	Курило 1921: 32; Каганович 1935: 57; УП 1946: 161; Шерех 1947: 68; Кудрицький 1949: 134

Контексти вживання: “Реченя наведени сүть то реченя, вь котрых наводимо чийсь слова зовсґмь такь, ѣкь були сказани, безь наменшои перемґны” (Партицький 1873: 156); “наведена чужа мова зветь ся – *бесідою прямою*, бо тут прямо так і кажеть ся, хто, що й як казав, чи питав” (Сімович 1918: 325); “Чужу мову можна переповідати й од себе, сказати, що правда, геть чисто все, що хтось сказав, але недослівно, так, що той, що оповідає, являеть ся немов посередником між тим, хто балакав, і тим, хто слухає <...> Така бесіда зветь ся *посередня*, а слова, переповіджені другими, являють ся вже не реченнями головними, а побічними, залежними; через те нераз таку бесіду звуть іще й *залежною*” (Сімович 1918: 325); “Чиї небудь слова, що передають ся достотно (так, як вони були сказані), звуться *пряма мова*” (Горецький 1929: 21); “*пряма мова* – це *асиндетон*, *непряма мова* – *гіпотактичне складне речення*” (Шерех 1951: 162).

IV. Контексти вживання: “*Пряма мова* – чуже висловлення, передавань дослівно, з повним збереженням змісту, форми та інтонації” (КТСЛТ 2001: 144); “*Пряма мова* – дослівно відтворене мовлення самого автора або іншої особи, різновид чужої мови, якій вона належить” (УМЕ 2007: 560). “*Чужа мова* – введена до авторської мови чи тексту мова іншої особи. Чужа мова може мати характер прямої цитації – наведення слів чи думок іншої людини у тій формі, у якій вони висловлені (*пряма мова*). Вона може бути викладена автором як певна інформація із зазначенням її джерела (з посиланням на мовця) та відповідно до комунікативного спрямування мови за допомогою дієслів (сказати, спитати, повідомити, вигукнути і под.) (див. *непряма мова*). Її включають до авторської мови також як *напівпрямую* та

невласне-пряму мову, зберігаючи ознаки чужої мови, відтворюючи структуру та емоційно-експресивний характер усного мовлення. Передача чужої мови у формі напівпрямої мови і невласне-прямої мови в художньому тексті має художньо-стилістичну мотивацію” (УМЕ 2007: 830; УМЕМ 2011: 387).

I. РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 570)

II. –

III.

<i>предложеніє</i>	Могильницький 1823 – Возняк 1910: 193; Огієнко 1908: 62; Гарайда 1941: 103
<i>сенсъ</i>	Слугоцький 1848: Возняк 1911: 188
<i>составъ</i>	Жуківський 1848: Возняк 1911: 246
<i>подложеніє</i>	Жуківський 1848: Возняк 1911: 246
<i>положєньє</i>	Дячан 1865: 111; Шашкевич 1865: 167
<i>речєнє</i>	Партицький 1873: 124; Попович 1897: 69
<i>положєньє</i>	Осадца 1876: 170
<i>рєченє</i>	Смаль-Стоцький 1893: 132; Коцовський 1912: 3
<i>гáдка</i>	Смаль-Стоцький 1893: 132
<i>рєчення</i>	Шерстюк 1907: 5; Нечуй-Левицький 1914: 3; Залозний 1917: 5; Сімович 1918: 272; ГТП 1917: 11; СМУ 1918: 357; Огієнко 1918: 4; Курило 1921: 3; Грунський 1926: 64; Наконечний 1928: 237; Горецький 1929: 16; Перегінець 1931(9): 3; Каганович 1935: 3; Огієнко 1935: 138 т. ін.
<i>речєня</i>	Гарайда 1941: 103
<i>рєчення</i> – <i>предложение</i> <i>речєння</i> – речєнє	– УП 1946: 162

Контексти вживання: “Мысль, словами выражена именѹеса положенье (zdanie)” (Шашкевич 1965: 167); “Реченє є гадка висказана словами” (Попович 1897: 69); “Думка, переказувана словами, і є речення” (Шерстюк 1907: 3); “Сім’я слів, сполучених з діяльником та висловом у граматичну згоду чи залежність, зветься реченням” (Залозний 1917: 5); “З логичного погляду слова в розмові сполучаються в окремі гуртки, із котрих кожний виражає якусь завершену думку <...> гурток слів, з’єднаних думковим змістом, зветься логичним або думковим реченням” (Залозний 1917: 4); “Кожна висловлена думка зветься реченням” (Курило 1921: 3); “Частина нашої мови, що закінчується запинкою в голосі, або павзою і зниження голосу перед такою запинкою зветься речення” (Горецький 1929: 17); “Заналізувавши зв’язки слів у найпоширенішому в нашій мові типі словосполучень, легко помітити, як усі слова в такому словосполученні групуються коло центральної пари – з дієслова, що має особову форму, та сполученої з ним форми називного відмінку <...> Такі сполучення звемо спеціальною назвою реченням” (Німчинов 1931: 265); “Реченням звемо сполучення форми називного відмінку з формами дієслова з усіма словами, належної до кожної з тих форм, відмежоване від інших сполучень роздільними синтаксичними павзами” (Німчинов 1931: 266); “Реченням зветься мовна одиниця, що становить продукт двочленної сполуки, цебто сполуки форм називного відмінка синтаксичних іменників з формами дієслова” (Перегінець 1931(9): 2); “<...> завершена одиниця мислетворчого процесу” (Перегінець 1931(9): 3); “Реченням зветься двочленна сполука форм називного відмінка синтаксичного іменника з дієслівними формами, відокремлена, відділена від інших словосполучень головною (повною) розділовою павзою” (Перегінець 1931(9): 3); “Речення як закінчена цілість, складається з певних синтаксичних пар” (Огієнко 1937: 249); “Сполучення слів або окреме слово, що передає закінчену думку, називається реченням” (Загородський 1946: 3); “В основі речення закінчений акт мислення і акт повідомлення (комунікації) про цей акт мислення” (Шерех 1951: 2);

“Синтаксис вивчає всі види здійснюваних у мові сполучень слів у групи <...> предмет становить вивчення ознак, за якими пізнається закономірна для кожної мови сполучуваність одного з одним відповідно оформлених слів (так званих словосполучень) і словосполучень, із яких утворюються відносно закінчені відрізки думки – *речення*, що сполучається одне з одним у складні речення та ще більше смислових цілостей – *надфразних єдностей*” (Булаховський 1958(1): 8); “*Речення* – основна одиниця мовного спілкування, яка являє собою інтонаційно оформлене смислове і граматичне ціле, що виражає окрему, відносно завершену думку і відношення змісту цієї думки до дійсності” (КРСЛТ 1957: 144).

V. Контексти вживання: “*Речення* – це основна синтаксична одиниця-конструкція, предикативна синтаксична одиниця, що є мовним знаком ситуації (або взаємопов’язаних ситуацій) і вказує на стосунок до дійсності й повідомлюваного, характеризується неперервністю синтаксичних зв’язків і семантико-синтаксичних відношень, а також виступає мінімальною, відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки (Вихованець 1993: 54); “*Речення* – основна одиниця мовного спілкування, що побудована за законами певної мови. Речення характеризується завершеною інтонацією, виступає головним засобом формування та вираження думки” (КТСЛТ 2001: 147); “*Речення* – мінімальна комунікативна одиниця, яка оформлена за законами певної мови і є відносно завершеною одиницею спілкування і вираження думки” (КТССУМ 2004: 403); “*Речення* – одиниця синтаксичного рівня мовної системи, є інваріантом конкретних мовленнєвих висловлень і характеризується комунікативною, змістовою, інтонаційною завершеністю” (ССЛТЕ 2006: 517); “*Речення* – основна синтаксична одиниця, що позначає ситуацію (або взаємопов’язані ситуації), вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, характеризується неперервністю синтаксичних зв’язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки” (УМЕ 2007: 570); “*Речення* – 1) одна із синтаксичних одиниць та основних

предикативних синтаксичних одиниць, що складається з декількох з'єднаних між собою синтаксичним зв'язком форм слів або однієї форми слова, є інтонаційно оформленим смисловим і граматичним цілим, що виражає найсуттєвіші функції мови: пізнавальну, експресивну, комунікативну; 2) засіб вираження і формування окремої відносно закінченої думки, мінімальна одиниця мовлення; синтаксична одиниця мови, побудована за відповідною моделлю і репрезентована парадигмою формальних варіантів” (ССЛПТ 2012: 179); “Від слова і словосполучення *речення* вирізняється 3 ознаками: комунікативність, модальність, предикативність” (ССЛПТ 3: 179); “*Речення* – одиниця модусу мови, яка відповідає висловленню у модусі мовлення і повідомленню у модусі комунікації” (ССЛПТ 2012: 179); “Будучи мовним засобом, формою спілкування й обміну думками, *речення* характеризується власною граматичною формою: воно є цілісною словесною структурою (рідше – одним словом), побудованою за законами мови” (СУМС 2013: 29).

I. РОЗПОВІДНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 584)

II. –

III.

<i>оповідальне</i>	Нечуй-Левицький 1914: 24; ГТП 1917:12
<i>оповідне</i>	Сімович 1918: 272; Горецький 1929: 17; Огієнко 1935: 167
<i>речення-розповідь</i>	Горецький 1929: 17
<i>оповідаюче</i>	Гарайда 1941: 111
<i>розповідне</i>	Каганович 1935: 6; УП 1946: 162

Контексти вживання: “щось оповідаєть ся, то такі речення так і звать ся оповідні” (Сімович 1918: 272); “Речення, що вимовляємо рівним, спокійним голосом, зветься *речення оповідне*, або *речення-розповідь*” (Горецький 1929: 17).

IV. Контексти вживання: “Розповідні речення містять повідомлення про якийсь факт дійсності, подію, явище тощо” (Вихованець 1993: 145); “Розповідні речення – найпоширеніший комунікативний тип простого речення... характерна відносна закінченість думки та специфічна розповідна інформація – підвищення тону на логічно наголошеному слові і зниження тону в завершальній частині речення” (Вихованець 1993: 145); “Розповідне речення – речення, комунікативне завдання якого полягає у констатації якого-небудь реального або ірреального факту, в повідомленні про нього в усній або писемній формі” (УМЕ 2007: 584).

I. СИНТАКСИС (УМЕ 2007: 615)

II. Сочиненіє (Грамматика1591: 48 – Показчик 1985: 221; Смотрицький 1619: 128); *сунтажис / сунтажисъ /* (Грамматика1591: 48 – Показчик 1985: 221; Зизаній 1596: 71; Смотрицький 1619: 128); *сунтажи(с)* (Грамматика 1638: 58).

Контексти вживання: “Сунтажис єсть третія часть Грамматіки / Славенски Сочиненіє нарицаемаа: яже реченіа ко осми слова частемъ возносимаа / извѣстнымъ нѣкоимъ чином оучить сочинати / и тѣмъ сокровенъ ихъ разумъ ѿ(т)кривати” (Смотрицький 1619: 379). “Сунтажи(с) єсть, яже оучить осмъ частій слова сложнѣ съчинати и съве(р)ше(н)нѣ и(х) разумъ ѿбавлати” (Грамматика 1638: 58).

III.

<i>сочиненіє</i>	Павловський 1818: 23
<i>сочиненія</i>	Жуківський 1848 – Возняк 1911: 246
<i>складніє</i>	Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188
<i>словосочиненіє</i>	Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188
<i>словосочиненъє</i>	Дячан 1865: 111
<i>наука о реченяхъ</i>	Партицький 1873: 124
<i>складня</i>	Партицький 1873: 124
<i>словосочиненъє</i>	Осадца 1876: 170; Смаль-Стоцький 1893: 132; Коцовський 1912: 74

<i>складня'</i>	ГТП 1917: 14; Левицький 1918: 94; СМУ 1918: 443; Тимченко 1917: 5; Залозний 1917: 3; Огієнко 1935: 4
<i>сінтаксіс</i>	Левицький 1918: 94
<i>синтакса</i>	Наконечний 1928: 237; Горецький 1929: 6; Каганович 1935: 3; Синявський 1941: 183; Шерех 1947: 5
<i>синтаксисъ</i>	Огієнко 1908: 67; Гарайда 1941: 103
<i>синтаксис</i>	Нечуй-Левицький 1914: 3; Залозний 1917: 3; КРСЛТ 1957: 156; Булаховський 1958: 8

Контексти вживання: “Словосочиненьє учить, після яких правил слова в бесіді сочиняються, щоби виразити мисль” (Осадца 1876: 170); “Синтаксисом або складнею зветься частина граматики, котра розглядає стосунки слів у розмові” (Залозний 1917: 3); “Синтаксис вивчає всі види здійснюваних у мові сполучень слів у групи <...> предмет становить вивчення ознак, за якими пізнається закономірна для кожної мови сполучуваність одного з одним відповідно оформлених слів (так званих словосполучень) і словосполучень, із яких утворюються відносно закінчені відрізки думки – речення, що сполучається одне з одним у складні речення та ще більше смислових цілостей – надфразних єдностей” (Булаховський 1958: 8); “Синтаксис – учення про словосполучення і речення, тобто розділ граматики, у якому вивчаються способи об’єднання слів і їх розміщення в словосполученні і в реченні, будова речення та його складових частин, структурні типи речень, їх значення та умови вживання” (КРСЛТ 1957: 156).

IV. Синтаксис (Вихованець 1993: 3 – 6; КТСЛТ 2001: 155; ССЛТЕ 2006: 543; УМЕ 2007: 615 та ін.). Енциклопедія “Українська мова” містить історичні терміни *синтакса*, *складня'* (УМЕ 2007: 614, 628).

Контексти вживання: “Синтаксис (від гр. *syntaxis* – побудова, сполучення, порядок) – 1) граматична будова речень та словосполучень і способи поєднання у них слів, а також правила творення й функціонування речень і словосполучень (*синтаксис мови*); 2) розділ граматики, який вивчає

граматичну будову речень і словосполучень, їхні типи, функції та особливості вживання, роль у них слова” (УМЕ 2007: 615); “Синтаксис – розділ мовознавства, що вивчає засоби і способи розбудови зв’язного мовлення” (СУМС 2013: 9); *Синтаксис частин мови (прислівних зв’язків, словосполучення), синтаксис речення, актуальний синтаксис, синтаксис тексту* (УМЕ 2007: 615); *синтаксис слова, синтаксис словосполучення, синтаксис речення, синтаксис конструкцій, більших за речення* (Плющ 2004: 90); “малий” *синтаксис: синтаксис синтаксеми, синтаксис словосполучення; “великий” синтаксис: синтаксис простого речення, синтаксис складного речення, синтаксис тексту* (Гуйванюк 2009: 4); *синтаксис складного цілого, синтаксис зв’язного мовлення, синтаксис тексту, гіперсинтаксис, суперсинтаксис, макросинтаксис, синтаксис словосполучення, синтаксис речення* (ССЛТЕ 2006: 545); *комунікативний синтаксис, стилістичний синтаксис, синтаксис тексту, когнітивний синтаксис, семантичний синтаксис, генеративний синтаксис* (ССЛТЕ 2006: 546); *синтаксис прагматичний, синтаксис дериваційний* (Загнітко 2011: 619); *синтаксис експресивний* (Загнітко 2011: 820); *синтаксис структурний* (Загнітко 2011: 606), *синтаксис функціональний* (Загнітко 2011: 416); *синтаксис статичний, синтаксис частин мови, синтаксис аморфний, синтаксис глибинний, синтаксис дистрибутивний, синтаксис зіставний, синтаксис конструктивний, синтаксис логіко-граматичний, синтаксис номінативний, синтаксис синтагматичний, синтаксис функційний* (ССЛПТ 3: 277, 278).

I. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 623)

II. –

III.

<i>сложеные</i>	Могильницький 1823 (Возняк 1910: 89); Шашкевич 1865: 185
<i>сложное</i>	Паславський 1848 (Возняк 1911: 193)

<i>зложений сенсъ</i>	Слугоцький 1848 (Возняк 1911: 188)
<i>сложене</i>	Дячан 1865: 119
<i>зложені</i>	Партицький 1873: 137
<i>зложеное</i>	Осадца 1876: 171; Гарайда 1941:110
<i>зложене</i>	Смаль-Стоцький 1893: 133; Коцовський 1912: 85; Сімович 1918: 274; ГТП 1917: 13; Грунський 1926: 83; Огієнко 1937: 14; Загородський 1957: 13
<i>складчасте</i>	Нечуй-Левицький 1914: 3
<i>сполучене</i>	Левицький 1918: 96
<i>складене</i>	Горецький 1929: 247
<i>складне / складний</i>	Каганович 1935: 3; УП 1946: 163; Ковалів 1946: 77; Шерех 1947: 5; КРСЛТ 1957: 159

Контексти вживання: “Положена, которіи содержатъ въ собѣ більше нѣжь одно изреченъе, называются сложеными” (Шашкевич 1865: 185); “Черезъ соединенъе двохъ або больше поединчихъ положеній въ одну цѣлость, образує ся положенъе *зложоное*” (Осадца 1876: 171); “Реченє, яке містить головну і підрядну частину (*головне і побочне*)” (Партицький 1873: 139); “Реченє головне з побічним чинять одну цїлість і дають разом *речене зложене (гадку зложену)*” (Смаль-Стоцький 1893: 133); “Реченя, що висказують кілька гадок, отже зложені з двох і більше речень, називають ся *реченя зложені*” (Попович 1897: 89); “Зложене речення уявляє з себе декілько простих або стягнених речень, сполучених між собою рівнорядно або підрядно, як сполучаються окремі слова в простому реченні” (Залозний 1917: 6); “Речення, складене з двох чи декількох простих речень, зветься *зложеним*” (Огієнко 1937: 14); “*зложеное* реченя въ котором отъ точки до точки находятъя два або больше речень” (Гарайда 1941: 113); “*Складне речення*: два або більше простих речень, що передають одну складну думку” (Загородський 1946: 4); “*Складне речення* означає дві або й більше думок <...> ознакою *складного* є наявність двох або кількох пар головних членів” (Шерех

1947: 5); “Речення, зв’язані в одну цілість засобами асиндетону, паратакси або гіпотакси, творять єдність, яка має назву *складного речення*” (Шерех 1951: 102); “<...> йдеться не про речення, а про систему речень. Це так само, коли б, приміром, будинок, що складається з кількох квартир, зв’язаних між собою сходами, назвати складною квартирою. Доцільніше було б назвати цю систему речень *складним цілим* або якимось інакше. <...> щоб не впроваджувати нового терміну, будемо користуватися старим, традиційним, пам’ятаючи про його умовність” (Шерех 1951: 102); “*Складне речення* утворює єдине смислове та інтонаційне ціле, яке складається з двох або більше частин, відповідних своєю будовою простим реченням” (Поспелов 1953: 23); “*Синтаксис* вивчає всі види здійснюваних у мові сполучень слів у групи <...> предмет становить вивчення ознак, за якими пізнається закономірна для кожної мови сполучуваність одного з одним відповідно оформлених слів (так званих словосполучень) і *словосполучень*, із яких утворюються відносно закінчені відрізки думки – *речення*, що сполучається одне з одним у *складні речення* та ще більше смислових цілостей – *надфразних єдностей*” (Булаховський 1958(1): 8); “*Складне речення* – утворення, будівельним матеріалом для якого є не слова й словосполучення, а речення, які у відповідному оформленні (в незміненому або в зміненому, деформованому) вигляді об’єднуються в єдине смислове й інтонаційно оформлене граматичне ціле” (КРСЛТ 1957: 159); (*фраза, складне ціле, складне синтаксичне ціле*) (КРСЛТ 1957: 160); “*Складне синтаксичне ціле* – 1) сполучення речень, здатне й поза контекстом виявити значення всіх своїх складових елементів і виразити цілком закінчену думку (надфразна єдність Л. А. Булаховський). 2. Те саме, що й *складне речення* (складнопідрядне, складносурядне)” (КРСЛТ 1957: 160).

IV. *Складне* (СУЛМ 1972: 149; Вихованець 1993: 194; УМЕ 2007: 623 та ін.).

Контексти вживання: “*Складними реченнями* зветься речення у складі яких виділяються два або більше синтаксичних центрів, кожен з яких може

об'єднувати навколо себе окремі синтаксично залежні лексичні компоненти речення” (СУЛМ 1972: 149); “Складне речення є сполученням предикативних одиниць, побудованим за відповідною структурною схемою і призначеним для функціонування в ролі цілісної одиниці повідомлення” (Вихованець 1993: 194); “Складне речення – речення, що містить два й більше синтаксичних центрів і складається з кількох частин, співвідносних за своєю будовою з простими реченнями” (КТСЛТ 2001: 157); “Складне речення – синтаксична конструкція, утворювана поєднанням щонайменше двох складових частин, кожна з яких являє собою предикат, одиницю, ізоморфну за визначальними принципами внутрішньої організації з простим реченням односкладної або двоскладної будови” (УМЕ 2007: 623); макротипи: *складні безсполучникові, складносурядні і складнопідрядні речення* (УМЕ 2007: 623); “*складне речення – це синтаксична одиниця-конструкція, утворена поєднанням за певною структурною схемою двох чи більше предикативних частин, між якими встановлюються семантико-синтаксичні відношення, оформлені синтаксичним зв'язком*” (СУМС 2013: 153).

I. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 626)

II. –

III.

<i>підчинено-сполучені</i>	Шашкевич 1865: 192
<i>положення підрядні</i>	Осадца 1876: 205
<i>підпорядкове</i>	Попович 1897: 90; Коцовський 1912: 85
<i>речення сполучені підрядно</i>	Залозний 1917: 40
<i>нерівнорядно-зложене</i>	Сімович 1918: 302
<i>речення сполучені-залежні</i>	Левицький 1918: 117
<i>нерівнорядні</i>	Курило 1921: 19

<i>нерівнорядно-сполучене</i>	Грунський 1926: 84
<i>підрядне</i>	Коцовський 1912: 85; Коцовський 1912: 85; Перегінець 1931(10): 9; Синявський 1931: 320
<i>гіпотактичні складні речення</i>	Перегінець 1931(10): 9;
<i>підрядно-зложене</i>	Огієнко 1937: 233
<i>складнопідрядне</i>	Каганович 1935: 30; Шерех 1947: 43; УП 1946: 161
<i>складно-підрядне</i>	Ковалів 1946: 124

Контексти вживання: “Підчинено сложеніи изъ которых одно зовеса головнымъ положеньемъ, другіи же ... побочными або подчинеными” (Шашкевич 1865: 192); “Подчинени положеніа: передъидучое, послѣдующе, межимѣтное” (Шашкевич 1865: 193); “Реченя, зложені з речень головних і побічних називаємо *під порядкові*” (Попович 1897: 90); “підрядними складними (гіпотактичними) реченнями зуться, отже, всі такі комплекси речень, в яких одно фігурує як незалежна керівна частина, а інші – з функціями залежними (Перегінець 1931(10): 23); “Підрядна сполука речень, з’явившись уже на тлі історичного розвитку паратактичної, витворила нові, досконаліші синтаксичні форми (нові сполучники і сполучні слова з колишніх повнозначних слів), за допомогою яких може окреслювати усі найрізноманітніші, часто-густо дуже складні сторони зв’язку між окремими думками, складовими частинами якогось ширшого, повнішого мислетворного акту” (Перегінець 1931(10): 21); “Коли два чи декілька простих речень із’єднуються в одне ціле так, що одне залежить від другого, то таке ціле зветься *підрядно-зложеним*” (Огієнко 1937: 233); “Підрядно-зложені беззв’язкові речення: коли пояснювальне речення не має зв’язки й розпочинається прикметником, дієприкметником або дієприслівником” (Огієнко 1937: 243); “Типи беззв’язкових: прикметникові (*Треба було перейти містечко Хотин, спалене тепер дотла*), часові, причинові, умовні,

припустові (*Поставивши воду, Харитя лягла на лавку*). *Підрядно-зложені зв'язкові речення* – підрядно-зложене речення, що має приявну чи здогадану зв'язку” (Огієнко 1937: 243); “*Складнопідрядне речення* ми розуміємо як своєрідне складне синтаксичне ціле з двох або кількох взаємопов'язаних нерівноправних предикативних одиниць, з яких одна виступає як головне речення, а інші, що обслуговують його (що становлять його органічну частину або пояснюють його в цілому чи тільки окремі члени), називаються підрядними” (Кротевич 1952: 24); “*Складнопідрядне речення* – речення, що складається з двох або кількох взаємопов'язаних граматично нерівноправних частин, які повністю або тільки частково зберігають структурні ознаки простого речення, причому одна з цих частин виступає як головне речення, а інші – як підпорядковані, підрядні речення” (КРСЛТ 1957: 161).

IV. Контексти вживання: “*Складнопідрядне* – різновид складного речення, дві або більше предикативних частин якого поєднано підрядним зв'язком” (УМЕ 2007: 626).

I. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 627)

II. –

III.

<i>присовокуплено</i> <i>зложені</i> <i>положені</i>	Шашкевич 1865: 191
<i>рівнорядні</i>	Осадца 1876: 205
<i>реченє (гадка) сполучене</i>	Смаль-Стоцький 1893: 139
<i>рівнорядні</i>	Коцовський 1912: 85; Курило 1921: 16; Перегінець 1931(10): 9
<i>співпорядкові</i>	Попович 1897: 90; Коцовський 1912: 85
<i>сполучено-самостійне</i>	ГТП 1917: 12
<i>речення сполучені-незалежні</i>	Левицький 1918: 117
<i>речення сполучені рівнорядно</i>	Залозний 1917: 39, 40

<i>сполука речень</i>	Сімович 1918: 303
<i>рівнорядна сполука</i>	Сімович 1918: 303
<i>рівнорядно-зложене</i>	Огієнко 1937: 210
<i>рівнорядно-сполучені</i>	Синявський 1941: 318
<i>складносурядне</i>	Каганович 1935: 29; Шерех 1947: 44; УП 1946: 161
<i>складно-сурядне</i>	Ковалів 1946: 124
<i>равносильное независимое реченя</i>	Гарайда 1941: 115

Контексти вживання: “Положення *рівнорядні* суть такі, котри сами собою отдільну мисль виражають и иногo положеня для свого доповнення не требуют” (Осадца 1876: 205); “Присовокуплено сложеніи положеніа если стоації подлі себе два або бѣльше положеній кожде про себе полную мисль виражає, а отъ другогo не зависить” (Шашкевич 1865: 191); “Такі побічні реченя (гадки) до речень (гадок) головних, можуть бути виражені часто также другим головним реченем (гадкою) прилученим спереду або ззаду до першого головного реченя (гадки), таке вільне сполучене головних речень (гадок) в одну цілість називає ся *речене (гадка) сполучене*” (Смаль-Стоцький 1893: 139); “Зложені реченя, що складають ся із самих гадок головних, називаємо *співпорядкові*” (Попович 1897: 90); “Речення сполучені *рівнорядно. Рівнорядне сполучення*, коли сполучаються речення однакової ваги” (Залозний 1917: 39, 40); “Хоч головні речення у *рівнорядній сполуці* кожде для себе самостійне, але ж усе-таки вони думками лучать ся зі собою, між ними є якась лучба щодо змісту” (Сімович 1918: 304); “У *рівнорядному* одно не залежить від другогo” (Курило 1921: 19); “*Рівнорядними (паратактичними) складними реченнями* зуться всі комплекси речень, в яких окремі речення обопільно, двосторонньо зв’язуються одне з одним, зберігаючи одночасно свою конструктивну незалежність” (Перегінець 1031(10): 10); “*Рівнорядний тип речень* – це просте стулювання в одне ціле

окремих думок, стулювання, що здебільшого не здатне окреслювати, відтінювати усі найрізноманітніші нюанси нашої думки, не може відбивати в мовному процесі мисле твореної перспективи” (Перегінець 1031(10): 21); “Зложене речення, складене із речень самостійних, зветься *рівнорядно-зложене*” (Огієнко 1937: 210); “Связь mezi *ровносьильными независимыми реченнями сполучаюча, противоположна, роздільна, причинно-заключительна*” (Гарайда 1941: 115); “Складносурядне речення – речення, що складається з двох або кількох тісно зв’язаних синтаксично рівноправних частин, кожна з яких зберігає формальні ознаки простого речення, відрізняючись від нього здебільшого відсутністю відповідного інтонаційного наповнення” (КРСЛТ 1957: 163).

IV. Контексти вживання: “Складносурядні речення являють собою клас синтаксичних конструкцій, диференційною ознакою яких є синтаксична рівноправність поєднаних сурядним зв’язком предикативних частин щодо всього складного речення як цілісної синтаксичної одиниці” (Вихованець 1993: 297); “Складносурядне речення – тип складного речення, предикативні одиниці якого переважно є рівнозначними і поєднані формально-вираженим сполучниковим сурядним зв’язком у єдине семантичне, граматичне, й інтонаційне ціле”; *складносурядні речення єднальні, протиставні, зіставні, градаційні, розділові, приєднувальні, пояснювально-приєднувальні; симетричні й асиметричні складносурядні речення* (ССЛТЕ 2006: 558); “Складносурядне речення – тип складного речення, частини (предикативні конструкції) якого поєднуються сурядним зв’язком” (УМЕ 2007: 627); “Складносурядне речення – це такий різновид складного речення, в якому предикативні частини об’єднуються в структурно-семантичне та інтонаційне ціле за допомогою сурядного синтаксичного зв’язку” (СУМС 2013: 176).

I. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ (УМЕ 2007: 640)

II. –

III.

<i>пара</i>	Перегінець 1931(8): 7; Синявський 1941: 184;
<i>синтаксична пара</i>	Огієнко 1937: 249;
<i>словосполучення</i>	Німчинов 1917: 266; Огієнко 1937: 249; Шерех 1951: 73; Булаховський 1958 (1): 8.

Контексти вживання: “Словосполучення (речення): заналізувавши зв’язки слів у найпоширенішому в нашій мові типі *словосполучень*, легко помітити, як усі слова в такому *словосполученні* групуються коло центральної пари – з дієслова, що має особову форму, та сполученої з ним форми називного відмінку... Такі сполучення звемо спеціальною назвою *реченням*” (Німчинов 1917: 265); “в дальнішому викладі ми поширимо ще поняття про *речення*, як певний тип *словосполучення*, залічуючи до розряду речень і такі *словосполучення*, що не цілком підходять під дану щойно дефініцію” (Німчинов 1917: 266); “слова в реченні поєднуються за змістом так, що їх можна розкласти на *пари*. У кожній *парі* одне слово залежить від другого, тому одне з них називається надрядним, а друге – підрядним (залежним)” (Перегінець 1931(8): 7); “спаровані слова зуться *словосполученням*. Слова поза *парами* – порожні звуки...Речення як закінчена цілість, складається з певних *синтаксичних пар*” (Огієнко 1937: 249); “*Синтаксичні пари*: 1. Підмет і присудок. 2. Підмет і прикметникове пояснення. 3.Присудок та іменникове пояснення. 4. Присудок і прислівникове пояснення. 5. Іменникове пояснення з прикметниковим поясненням” (Огієнко 1937: 249); “звичайне *речення* є таке *словосполучення*, де всі його члени зв’язані між собою так, що все речення можна розкласти на *пари*...” (Синявський 1941: 184); “слова в реченні пов’язуються між собою *парами*. У кожній *парі* один член керівний, причому керувати слово може кількома іншими...” (Синявський 1941: 184); “у кожній *парі* треба розрізняти підпорядковуюче слово і підпорядковане (або пояснюване і пояснювальне)” (Кудрицький 1949: 12); “словосполучення –

усяке поєднання слів, пов'язаних значенням і граматично..." (Шерех 1951: 72); "слова – цеглинки, деталі вікон і дверей; *словосполучення* – купи цього будівельного матеріалу, недобудовані стіни, частини споруди; речення – викінчена будівля, де кожна деталь набирає осмисленого значення в системі цілого" (Там само: 73); "*словосполучення* – це граматично організоване об'єднання слів (Курс 1951: 7); "*синтаксис* вивчає всі види здійснюваних у мові сполучень слів у групи <...> предмет становить вивчення ознак, за якими пізнається закономірна для кожної мови сполучуваність одного з одним відповідно оформлених слів (так званих словосполучень) і *словосполучень*, із яких утворюються відносно закінчені відрізки думки – *речення*, що сполучається одне з одним у *складні речення* та ще більше смислових цілостей – *надфразних єдностей*" (Булаховський 1958 (1): 8); "*словосполученням* у синтаксисі зветься об'єднання двох повнозначних слів (зрідка більше), безпосереднє або на відстані, пов'язаних між собою змістом" (Булаховський 1958 (3): 8);

IV. Контексти вживання: "*Словосполучення* – групи слів, пов'язаних між собою властивими даній мові синтаксичними зв'язками, використовувані як лексико-синтаксичний матеріал для формування речень. *Словосполучення* є носіями певного змісту і виконують у мові знакову, чи номінативну функцію" (СУЛМ 1972:37); "*Словосполучення* характеризується якоюсь певною синтаксичною формою – характером внутрішніх синтаксичних зв'язків між лексичними членами словосполучення і його зовнішнім синтаксичним оформленням, що відображає синтаксичну функцію словосполучення по відношенню до структури речення. *Внутрішньо-синтаксична* і *зовнішньо-синтаксична форми словосполучення* є об'єктами синтаксису" (Там само: 38); "*Словосполучення* – синтаксична конструкція, утворена з двох чи кількох повнозначних слів послідовно пов'язуваних між собою засобами синтаксичного зв'язку" (СУЛМ 1972: 51); "*Словосполучення* – логіко-семантична і граматична цілісність щонайменше двох повнозначних слів, поєднаних підрядним або сурядним зв'язком" (Дудик 2010: 372);

“Словосполучення – синтаксична конструкція, утворювана поєднанням двох чи більше повнозначних слів на основі підрядного або сурядного зв’язку і відповідних їм семантико-синтаксичних відношень” (УМЕ 2007: 640).

“Словосполучення – синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох чи більше повнозначних слів на основі підрядного граматичного зв’язку (узгодження, керування, прилягання, кореляції) і тих відношень, що породжуються цим зв’язком (Гуйванюк 2009: 5); “Словосполучення – номінативна синтаксична одиниця, яка складається з двох і більше повнозначних слів, пов’язаних підрядним зв’язком, одне з яких є стрижневим (головним), друге – залежним” (Загнітко 2011; ССЛТЕ 2006: 562 та ін.).

I. СПОНУКАЛЬНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 658)

II.

III.

<i>наказувальне</i>	ГТП 1917: 11
<i>приказове</i>	Сімович 1918: 272
<i>розказовое</i>	Гарайда 1941: 111

Контексти вживання: “висказуємо приказ, тому такі речення зуться *приказові*” (Сімович 1918: 272).

IV. Контексти вживання: “Спонукальні речення виражають різновиди волевиявлення” (Вихованець 1993: 146); “Спонукальне речення – речення, що виражає спонукання співрозмовника або читача до виконання / невиконання дії, позначеної дієсловом або іншим повнозначно-лексичним компонентом” (УМЕ 2007: 658).

I. СТВЕРДЖУВАЛЬНЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 669)

II. -

III.

<i>оутвердителные</i>	Могильницький: 1823 (Возняк 1910: 89)
<i>твердіше</i>	Партицький 1873: 134
<i>твердяче</i>	Коцовський 1912: 76
<i>притакливе</i>	Сімович 1918: 272
<i>стверджувальне</i> / <i>стверджувальний</i>	УП 1933: 83; УП 1946: 163; КРСЛТ 1957: 183

Контексти вживання: “усі ці речення можуть бути *притакливі*, або *заперечні*, відповідно до того, чи те, що ними висказується, справді так діється, чи ні” (Сімович 1918: 273).

IV. Контексти вживання: “*Стверджувальне речення* – модальний різновид речення, в якому стверджується наявність пов’язаної з відповідним носієм або незалежної предикативної ознаки” (УМЕ 2007: 669). У *стверджувальних реченнях* стверджують те, що висловлюють про предмет мовлення (думки) (Вихованець 1993: 118).

I. СУРЯДНІСТЬ, паратакис (УМЕ 2007: 692)

II. –

III.

<i>рівнорядне сполучення речень</i>	Залозний 1917: 27
<i>сурядний / сурядність (реченнів)</i>	Наконечний 1928: 238
<i>сурядний / сурядність (речень)</i>	УП 1946: 163
<i>паратакис</i>	УП 1946: 161
<i>сурядний зв'язок</i>	Ковалів 1946: 78

Контексти вживання: “Сполучення речень буває рівнорядне, коли сполучаються речення однакової ваги” (Залозний 1917: 27); “сурядний зв’язок” (Шерех 1947: 31).

IV. Контексти вживання: “Сурядність, паратаксис – синтаксичний зв’язок між граматично рівноправними компонентами – членами простого або частинами (предикативними одиницями) складного речення” (УМЕ 2007: 692); “Паратаксис, сурядний зв’язок – тип синтаксичного зв’язку граматично рівноцінних мовних одиниць: однорідних членів речення, предикативних одиниць, складносурядних й деяких безсполучникових а також окремих речень” (ССЛТЕ 2006: 447); *сурядність членів речення, сурядність речень, сурядність члена (членів) речення і речення* (УМЕ 2007: 692).

I. УЗГОДЖЕННЯ (УМЕ 2007: 723)

II. –

III.

<i>сочинене согласованїа</i>	Могильницький 1823 (Возняк 1910: 193)
<i>согласованїє слѡвъ</i>	Левицький 1850: 143; Осадца 1976: 176
<i>сгода</i>	Дячан 1865: 113
<i>згода</i>	Смаль-Стоцький 1893: 135; Огоновський 1893: 173; Коцовський 1912: 81; Залозний 1917: 3; Сімович 1918: 290; Грунський 1929: 65; Синявський 1941: 185
<i>погоджування</i>	ГТП 1917: 15; Залозний 1917: 3
<i>згоджування</i>	Наконечний 1928: 236
<i>узгоджування</i>	Наконечний 1928: 236
<i>згодження</i>	Горецький 1929: 153
<i>узгодження</i>	УП 1933: 83; Каганович 1935: 5; УП 1946: 163; Загородський 1946: 163 та ін.

Контексти вживання: “Согласованіє слѣвъ допомагає сѧ щобы има и мѣстоименіє, прилагательное, има числительное та причастіє с <...> именемъ существительным <...> во еднаковомъ родѣ, числѣ та падежѣ согласовали сѧ” (Левицький 1850: 143);

IV. Контексти вживання: “Узгодження – синтаксичний зв’язок, при якому граматична форма залежного слова зумовлюється граматичною формою опорного (головного) слова” (Плющ 2004: 92); “Узгодження – вид підрядного зв’язку, коли вибір граматичної форми залежного слова зумовлений граматичними формами опорного (головного)” (УМЕ 2007: 723); “Узгодження – вид підрядного зв’язку слів у словосполученні й реченні, за якого форми синтаксично залежного слова уподібнюються таким самим формам головного слова” (Дудик 2010: 36).

I. УСКЛАДНЕНЕ ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 778)

II. –

III.

зложене речення	Левицький 1918: 116
ускладнене речення	КРСЛТ 1957: 204

Контексти вживання: “Ускладнене речення – речення, до якого входять відокремлені і приєднувальні конструкції, порівняльні звороти, вигуківі й вокативні утворення” (КРСЛТ 1957: 201).

IV. Контексти вживання: “Ускладнені прості речення являють собою окремих клас простих речень, виразно протиставлюваний класові неускладнених, тобто елементарних речень” (Вихованець 1993: 112); “Ускладнені прості речення – двоскладні й односкладні речення з однорідними членами, відокремленими членами, звертанням, вставним або вставленим елементом” (Дудик 2010: 373); “Ускладнене просте речення – синтаксична конструкція, що характеризується синтаксичними і

семантичними зв'язками та відношеннями, які доповнюють зв'язки і відношення між членами простого неускладненого речення” (УМЕ 2007: 778); “До ускладненого простого речення відносять речення з відокремленими членами, однорідними членами, звертаннями, вставними і вставленими компонентами” (УМЕ 2007: 778); “До структур, що визначають статус *простого ускладненого речення*, традиційно відносять відокремлені члени речення, однорідні члени речення, вставні і вставлені конструкції, звертання” (СУМС 2013: 105).

I. ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ (УМЕ 2007: 829)

II. –

III.

<i>частини речення</i>	Залозний 1917: 5
<i>член речення</i>	УП 1946: 163; Загородський 1946: 3; Шерех 1951: 71; Булаховський 1958(1): 9 та ін.

Контексти вживання: “Слова, що складають речення, зветься *частинами речення*” (Залозний 1917: 5) “Слова, що входять до складу речення і відповідають на те чи інше питання, називаються *члени речення*” (Загородський 1946: 3) “Найменша синтаксична одиниця мови – це так званий *член речення*” (Шерех 1951: 71). “<...> як елемент складніших мовних будов слово виконує роль в сполученні з іншими словами, будучи так званим членом речення, тобто виконуючи поряд з тим, що воно значить або здатне значити, ще й функції певних відношень між граматично вираженими предметами думки (мислі)” (Булаховський 1958(1): 9). “*Члени речення* – основні типи складових елементів речення, які визначаються з точки зору їх взаємних синтаксичних відношень і їх місця в загальній синтаксичній структурі речення. В ролі членів речення виступають самостійні слова, а

також такі сполучення слів, що утворюють єдине неподільне ціле – еквівалент слова” (КРСЛТ 1957: 218).

IV. Контексти вживання: “Основні синтаксичні різновиди повнозначно-лексичних компонентів речення звуться *членами речення*” (СУЛМ 1972: 29). “*Члени речення* – мінімальні синтаксичні одиниці, які виконують у реченні формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні функції та виражаються повнозначними словами або сполуками слів. Виникнення терміна пов’язане з браком прямої відповідності між морфологічними класами слів і виконуваними ними в реченні синтаксичними функціями <...> Розрізняють головні члени речення – підмет, присудок та головний член односкладного речення, а також другорядні – додаток, означення і обставину” (УМЕ 2007: 829).

ДОДАТОК 3

ПОКАЖЧИК СИНТАКСИЧНИХ ТЕРМІНІВ

- Авторське пояснення [слова автора] (Шерех 1951: 163)
- Адвербіальні відношення (КРСЛТ 1957: 9)
- Антиципація (КРСЛТ 1957: 15)
- Апозитивні відношення (КРСЛТ 1957: 16)
- Апозиція (КРСЛТ 1957: 16)
- Асиндетон (Шерех 1951: 102)
- Атрибут (Огієнко 1935: 48)
- Атрибутивний (УП 1946: 157)
- Атрибутивні відношення (КРСЛТ 1957: 19)
- Багатокомпонентний [речення] (Шульжук 2004: 209; СУМС 2013: 154)
- Бажальне (ГТП 1917: 11), (Сімович 1918: 272)
- Бажанє (Смаль-Стоцький 1893: 134)
- Безвисловове речення [односкладне безприсудкове] (Залозний 1917: 21)
- Безосібне речення (Залозний 1917: 21)
- Безособове речення (УП 1946: 157; Шерех 1951: 93; КРСЛТ 1957: 20)
- Безособове абсолютно-безособове (Шерех 1951: 94)
- Безособове відносно-безособове (Шерех 1951: 94)
- Безособове неозначено-особове (Шерех 1951: 94)
- Безособове узагальненої особовости (Шерех 1951: 94)
- Безпідметове речення (Курило 1921: 5; Огієнко 1935: 147; Сулима 1928: 78; КРСЛТ 1957: 21)
- Безприсудкове речення (КРСЛТ 1957: 21)
- Безполучникові складнопідрядні речення (Каганович 1935: 98)
- Безполучникові складносурядні речення (Каганович 1935: 98)
- Безполучникові складно-сурядні (Ковалів 1946: 126)
- Безполучникові складно-підрядні (Ковалів 1946: 126)

- Безсполучникові складні речення з однотипними / різнотипними частинами (КТСЛТ 2001: 22)
- Бесіда залежна (Залозний 1917: 45)
- Бесіда коса (Залозний 1917: 45)
- Бесіда кружна (Залозний 1917: 45)
- Бесіда посередня (Сімович 1918: 325)
- Бесіда пряма (Залозний 1917: 45)
- Біпредикативне (двокомпонентне) складне речення (Шульжук 2004: 209; СУМС 2013: 154; УМЕ 2007: 623)
- Вводні слова (Нечуй-Левицький 1914: 28)
- Вдове речення [неповне речення] (Залозний 1917: 23)
- Взаємопідрядне речення (Кротевич 1952: 52; КРСЛТ 1957: 24)
- Вигукове [окличне] (Огієнко 1935: 167)
- Випущення (Дудик 1973: 134)
- Відносно-безособове речення (КРСЛТ 1957: 28)
- Відносно-незалежне речення (Шерех 1947: 50 – 57)
- Відокремлений (УП 1946: 157)
- Відокремлення (Курс 1951: 127)
- Відокремлені слова і звороти (Курс 1951: 127)
- Відокремлені члени речення (КРСЛТ 1957: 29)
- Вкидні слова, речення (Залозний 1917: 52)
- Включення [послідовна підрядність] (Перегінець 1931 (10): 24)
- Власне пряма мова (Шерех 1951: 163)
- Власне речення (Загнітко 2011: 445)
- Вопросное [питальне речення] (Гарайда 1941: 111)
- Восклицательное (Гарайда 1941: 111)
- Вставлені речення (Коцовський 1912: 87; КРСЛТ: 32)
- Вставлені слова (КРСЛТ 1957: 32)
- Вставний (слово, речення) (ГТП 1917: 11; Курило 1921: 32; УП 1933: 80; Каганович 1935: 23; УП 1946: 158; Шерех 1947: 30)

- Вставні сполучення слів (КРСЛТ 1957: 33)
- Вы́сказанье [присудок] (Дячан 1865: 112)
- Га́дка (Смаль-Стоцький 1893: 132)
- Гіпотакса (Шерех 1951: 102)
- Гіпотаксис (УП 1946: 158)
- Гіпотактичні складні речення (Перегінець 1931 (10): 9)
- Главное [речення] (Могильницький 1823: Возняк 1910: 121, Вагилевич 1845: 98)
- Голе [непоширене речення] (Сімович 1918: 277)
- Голи [непоширене речення] (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 252)
- Голіи [непоширене речення] (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188)
- Головна пара (Синявський 1941: 185)
- Головна граматична пара (Булаховський 1958: 18)
- Головне речення (КРСЛТ 1957: 35)
- Головний член речення (Каганович 1935: 4; КРСЛТ 1957: 36)
- Головний член односкладного речення (КРСЛТ 1957: 35)
- Головніи [головна частина складнопідрядного речення] (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188)
- Головні частини речення (Курило 1921: 7; Шерстюк 1907: 5)
- Головнѣ части реченя (Гарайда 1941: 103)
- Головні часті речення (Левицький 1918: 95)
- Головныкъ [підмет] (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188)
- Голое [непоширене речення] (Гарайда 1941: 110)
- Граматична трійка (Курс 1951: 11)
- Двоелементне речення [двоскладне речення] (Шерех 1951: 93)
- Двоскладний (УП 1946: 158)
- Двоскладне речення (КРСЛТ 1957: 46)
- Двочленне речення [двоскладне речення] (Огієнко 1937: 28; КРСЛТ 1957: 46)
- Двочленовое [двоскладне речення] (Гарайда 1941: 110)
- Дієприкметниковий (УП 1946: 158)

- Дієприслівниковий (УП 1946: 158)
- Дієсловний оповідач [присудок] (Слугоцький 1848 – Возняк 1910: 188)
- Діяльник [підмет] (ГТП 1917: 11; Левицький 1918: 94; Нечуй-Левицький 1914: 7)
- Догадні речення [неповне речення] (Партицький 1873: 173)
- Додавальне (речення у складнопідрядному реченні) (Нечуй-Левицький 1914: 33)
- Додаткові, другорядні пари (Синявський 1941: 185)
- Додаток (ГТП 1917: 11; УП 1933: 81; УП 1946: 158)
- Додаток нарічний [обставина] (Шерстюк 1907: 6)
- Доповнення [додаток] (Осадца 1876: 173)
- Доповнення [додаток] (Осадца 1876: 173)
- Дополнення [додаток] (Огієнко 1908: 50)
- Додатки [додаток] (Нечуй-Левицький 1914: 7)
- Додатки пояснючі [означення] (Гарайда 1941: 107)
- Додаткові слова [додаток] (Нечуй-Левицький 1914: 11)
- Додаткові частки речення [додаток] (Нечуй-Левицький 1914: 4)
- Додаток прикметниковий [означення] (Коцовський 1912: 77; Сімович 1918: 276; Наконечний 1928: 237; Синявський 1941: 183)
- Доповнювальні слова [додаток] (Нечуй-Левицький 1914: 11)
- Другорядний (УП 1933: 81; УП 1946: 158)
- Другорядні частки речення (Нечуй-Левицький 1914: 4)
- Другорядні частки речення (група присудка) (Гарайда 1941: 105)
- Другорядні члени речення (Каганович 1935: 10; КРСЛТ 1957: 56)
- Еквіваленти речення (Німчинов 1931: 282), (КРСЛТ 1957: 58)
- Елементарний [речення] (Шульжук 2004: 209; СУМС 2013: 154)
- Еліпсис (неповне речення – еліптичне речення) (КРСЛТ 1957: 58)
- Еліптичне речення (Смаль-Стоцький 1893: 132; КРСЛТ 1957: 58)
- Еліптичне словосполучення (СУМС 2013: 73)
- Еліптичний вислів (СУМС 2013: 73)

- Еліптичний зворот(СУМС 2013: 73)
- Еліптична конструкція (СУМС 2013: 73)
- Желательное (Гарайда 1941: 111)
- Залежне діяльникове речення (Залозний 1917: 41 – 42)
- Залежне висловове речення (Залозний 1917: 41 – 42)
- Залежне додаткове речення (Залозний 1917: 43)
- Залежне означальне речення (Залозний 1917: 43)
- Залежне обставне речення замірове (Залозний 1917: 47)
- Залежне обставне речення місця (Залозний 1917: 47)
- Залежне обставне речення обертання (Залозний 1917: 47)
- Залежне обставне речення причини (Залозний 1917: 47)
- Залежне обставне речення ступня (Залозний 1917: 47)
- Залежне обставне речення умовне (Залозний 1917: 47)
- Залежне обставне речення часу (Залозний 1917: 47)
- Залежне обставне речення чину (Залозний 1917: 47)
- Залежне реченнями першого ступеня (Перегінець 1931(10): 24)
- Залежне реченнями другого ступеня (Перегінець 1931(10): 24)
- Залежне реченнями третього ступеня (Перегінець 1931(10): 24)
- Залежне слово [словосполучення] (Горецький 1929: 150; Загородський 1946: 7)
- Залежність або підрядність (керування) (Горецький 1929: 153)
- Залежність (УП 1946: 158)
- Залежні речення першого, другого, третього ступеня (Перегінець 1931(10): 24)
- Замінники речень (Гуйванюк 2009: 276)
- Заперечаюче [заперечне речення] (Коцовський 1912:76)
- Заперечене [заперечне речення] (Партицький 1873: 134)
- Заперечний (УП 1933: 81; УП 1946: 159)
- Заперечне речення (загально-заперечне, частково-заперечне) (Сімович 1918: 272; КРСЛТ 1957: 63)
- Запитове [питальне речення] (Сімович 1918: 272)

- Запитне [питальне речення] (Горецький 1929: 17)
- Звертання (Каганович 1935: 21; УП 1946: 159)
- Звертання-речення (СУЛМ 1972: 307; Шульжук 2004: 147)
- Звертання-речення спонукально-кличні (Шульжук 2004: 147)
- Звертання-речення емоційно-оцінні (Шульжук 2004: 147)
- Зв'язка (УП 1933: 81)
- Зв'язане словосполучення (КРСЛТ 1957: 66)
- Зв'язь злучна, протиставна, причинова, наслідкова, умовна, замірова, припустова, порівняльна, часова (Смаль-Стоцький 1893: 114 – 116)
- Згода (Синявський 1941: 185; Грунський 1926: 65; Коцовський 1912: 81; Огоновський 1893: 173; Сімович 1918: 290; Смаль-Стоцький 1893: 135).
- Згодження (Горецький 1929: 153), (УП 1933: 81)
- Згоджування (Наконечний 1928: 236)
- Злиті [речення з однорідними членами] (Нечуй-Левицький 1914: 4)
- Зложене [складне речення] (Коцовський 1912: 85; Осадца 1876: 171; Грунський 1926: 83; Загородський 1957: 13; Сімович 1918: 274; Огієнко 1935, : 172; ГТП 1917: 13)
- Зложене речення (Осадца 1876: 171)
- Зложені [складне речення] (Партицький 1873: 137)
- Зложений сенсь (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188)
- Зложеное [складне речення] (Гарайда 1941: 110)
- Зрікальне (Нечуй-Левицький, 1914: 24)
- З'ясувальний (УП 1946: 159)
- З'ясувальне речення (УП 1946: 159)
- Імперативне речення (спонукальне речення) (КРСЛТ 1957: 71)
- Іменниковий додаток [додаток] (Наконечний 1928: 236; Синявський 1941: 183)
- Йменникове пояснення (об'єкт) [додаток] (Огієнко 1935: 48)
- Іменники в непрямих відмінках [додаток] (Каганович 1935: 10)
- Інверсія (КРСЛТ 1957: 71)

- Інтонація (КРСЛТ 1957: 73)
- Інфінітивне речення (КРСЛТ 1957: 76)
- Квазі-речення (Загнітко 2011: 445)
- Квазі-речення вокативні (Загнітко 2011: 445)
- Квазі-речення вигуківі (Загнітко 2011: 445)
- Квазі-речення метакомунікативні (Загнітко 2011: 445)
- Керівне слово [словосполучення] (Горецький 1929: 150)
- Керування (Наконечний 1928: 236; УП 1946: 159; ГТП 1917: 15; Каганович 1935: 5; УП 1946: 159; УП 1933: 81)
- Комунікати вказівні (Гуйванюк 2009: 276)
- Комунікати звернення (Гуйванюк 2009: 276)
- Комунікати логіко модальні нечленовані (Гуйванюк 2009: 276)
- Комунікати називні (Гуйванюк 2009: 276)
- Комунікати незакінчені (Гуйванюк 2009: 276)
- Комунікати парцельовані (Гуйванюк 2009: 276)
- Конструкції мішаного типу (Кротевич 1952: 25)
- Координація (КРСЛТ 1957: 84)
- Коренное [непоширене речення] (Гарайда 1941: 110)
- Корень речення [головні члени речення] (Гарайда 1941: 103)
- Коротеньке речення [просте речення] (Нечуй-Левицький 1914: 3)
- Коротке [непоширене речення] (Огієнко 1935: 147)
- Лучба щодо змісту (Сімович 1918: 305)
- Мовна ланка (синтагма) (КРСЛТ 1957: 94)
- Морфологізовані члени речення (КРСЛТ 1957: 95)
- Надрядне (речення) (Дячан 1865: 119; Залозний 1917: 38)
- Надфразна єдність (УП 1946: 160)
- На́ге [непоширене речення] (Партицький 1873: 124)
- Нагое [непоширене речення] (Осадца 1876: 171)
- Називне речення (Шерех 1951: 96; КРСЛТ 1957: 99)
- Називні вказівні речення (Шерех 1951: 96)

- Називні безприсудкові речення (Синявський 1941: 198 – 229; Курс 1951: 69)
- Назовні сполучення (Німчинов 1931: 281)
- Наказувальне [спонукальне] (ГТП 1917: 11)
- Нарѣчвое опредѣленье [обставина] (Осадца 1876: 173)
- Напівпряма мова (УМЕ 2007: 830)
- Наслідок (речення наслідку) (УП 1946: 160)
- Наслідкове речення (УП 1946: 160)
- Невласне-пряма мова (КРСЛТ 1957: 101)
- Недиференційований головний член речення (Вихованець 1993: 82; Шульжук 2004: 68)
- Неелементарний [речення], (Шульжук 2004: 209; СУМС 2013: 154)
- Незакінчене речення (СУЛМ 1972: 303)
- Незалежне-головне (речення) (Залозний 1917: 38)
- Неоднорідні члени речення (КРСЛТ 1957: 102)
- Неозначено-особове речення (КРСЛТ 1957: 102)
- Неповне речення (КРСЛТ 1957: 103, 104)
- Неповне формально і семантично (Вихованець 1993: 103)
- Неповне формально, але семантично повне (еліптичне) (Вихованець 1993: 103)
- Неповне контекстуально (СУМС 2013: 66)
- Неповне ситуативно (СУМС 2013: 66)
- Неповне узгодження (КРСЛТ 1957: 103, 104)
- Непоширене речення (Каганович 1935: 6; Сімович 1918: 277; КРСЛТ 1957: 104)
- Непоширений (УП 1946: 160)
- Непоширене речення (Нечуй-Левицький 1914: 4)
- Непрямий (про відмінок, мову, питання) (УП 1946: 160)
- Нерівнорядне [складнопідрядне] (Курило 1921: 19)
- Нерівнорядно-зложене [складнопідрядне] (Сімович 1918: 302)
- Нерівнорядно-сполучене [складнопідрядне] (Грунський 1927: 84)

- Нерозчленовані речення (Тимченко 1918: 50)
- Нерозширене [непоширене речення] (Попович 1897: 70)
- Несправжні речення (Загнітко 2011: 445)
- Нечленовані речення (Вихованець 1993: 100; СУМС 2013: 102; Шульжук 2004: 138 та ін.)
- Нескладене [просте речення] (Горецький 1929: 253)
- Несложное [просте речення] (Огієнко 1908: 64)
- Номінативне речення (буттєві або екзистенціальні, вказівні, власне-називні) (КРСЛТ 1957: 105)
- Номінальні речення (Огієнко 1935: 170)
- Обзначувальні слова [означення] (Нечуй-Левицький 1914: 7)
- Обзначувальні частки речення [означення] (Нечуй-Левицький: 1914: 4)
- Об'єкт (УП 1946: 160)
- Об'єктні відношення (КРСЛТ 1957: 106)
- Обірване речення (речення з апосіопезою (недоговорюванням, умовчанням) (Дудик 1955: 12)
- Обірвані конструкції (Дудик 1955: 14)
- Обставина (часу, місця, способу, дії, причини, мети) (УП 1946: 160)
- Обставинне означення (КРСЛТ 1957 : 106)
- Обставинне слово (УП 1933: 82)
- Обставинний додаток (КРСЛТ 1957: 106)
- Обстоятельственныя слова [обставина] (Огієнко 1908: 58)
- Обставні слова [обставина] (Нечуй-Левицький 1914: 15)
- Обстава [обставина](ГТП 1917: 11)
- Об'ясняючій додатокъ [другорядний член речення] (Осадца 1876: 171)
- Однорідний (УП 1946: 160)
- Однорідні сполучення (сурядні сполучення,) (КРСЛТ 1957: 107)
- Однорідні члени речення(КРСЛТ 1957 : 107)
- Однорядні частини речення (Залозний 1917: 6)
- Одноелементне речення [односкладне речення] (Шерех 1951: 93)

- Односкладний (УП 1946: 160)
- Одночленне речення [односкладне речення] (Огієнко 1935: 146; КРСЛТ 1957: 109)
- Одночленне іменникове реченнями (Огієнко 1935: 170)
- Означальний (УП 1933: 83), (УП 1946: 160)
- Означальний додаток (КРСЛТ 1957: 109)
- Означення (УП 1933: 82; УП 1946: 160)
- Окличний (УП 1946: 160)
- Окличне речення (Горецький 1929: 17; Каганович 1935: 6; КРСЛТ 1957: 110)
- Основне [речення у складнопідрядному] (Огієнко 1938: 233)
- Основне слово [словосполучення] (Загородський 1946: 7)
- Оуправленіє слѡвъ (Левицький 1850: 147)
- Оповідальне [розповідне речення] (Нечуй-Левицький 1914: 24; ГТП 1917: 12)
- Оповідне [розповідне речення] (Сімович 1918: 272; Горецький 1929: 17; Огієнко 1935: 167)
- Оповѣдающее [розповідне речення] (Гарайда 1941: 111)
- Отрицательное (Гарайда 1941: 111)
- Очеркове реченє (Коцовський 1912: 86).
- Пара (Перегінець 1931(8): 7)
- Паратакса (Шерех 1951: 102)
- Паратаксис (УП 1946: 160)
- Перелічувальний (УП 1946: 161)
- Перелічувальна інтонація (УП 1946: 161)
- Перервані, або обірвані [незакінчені] (Шульжук 2004: 144)
- Період (Нечуй-Левицький 1914: 47; ГТП 1917: 11; КРСЛТ 1957: 119)
- періоди порядкові (Нечуй-Левицький 1914: 47)
- періоди причинні (Нечуй-Левицький 1914: 47)
- періоди поступальні (Нечуй-Левицький 1914: 47)
- періоди порівняльні (Нечуй-Левицький 1914: 47)
- періоди супротивні (Нечуй-Левицький 1914: 47)

- періоди умовні (Нечуй-Левицький 1914: 47)
- Періодъ (Шашкевич 1865: 196; Осадца 1876: 215)
- періоды двочленни (Осадца 1876: 215)
- періоды тричленни (Осадца 1876: 215)
- періоды чотыричленни (Осадца 1876: 215)
- Періода (Смаль-Стоцький 1893: 139; Сімович 1918: 328)
- періода відносна (Сімович 1918: 328)
- допустова (Сімович 1918: 328)
- порівняльна (Сімович 1918: 328)
- умовна (Сімович 1918: 328)
- часова (Сімович 1918: 328)
- Периода (Коцовський 1912: 86)
- Питальне речення (УП 1933: 82; УП 1946: 161)
- Підлегле речення (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення чину (образу действия) (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення часове (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення додаткове (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення місця (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення обставне (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення означальне (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення діяльника (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення вислову (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення порівняльне (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення наслідку (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення умовне (ГТП 1917: 12)
- Підлегле речення мети (ГТП 1917: 12)
- Підмет (Смаль-Стоцький 1983: 134; Горецький 1929: 146; Каганович 1935: 4; Коцовський 1912: 3; Курило 1921: 7; Курс 1951: 21; Огієнко 1935: 16; Сімович 1918: 275; Шерстюк 1907:5; УП 1933: 83; УП 1946: 161)
- Підметове речення (Курило 1921: 5; Огієнко 1935: 147; Сулима 1928: 78)

- Підпорядкове [речення] (Попович 1897: 90)
- Підрядне речення (Смаль-Стоцький 1893: 114; УП 1933: 83; УП 1946: 161)
- висказове* (Смаль-Стоцький 1983: 134)
- відносне* (Смаль-Стоцький 1983: 134)
- *питайне*(Смаль-Стоцький 1983: 134)
- Підрядне речення в ролі відсутнього додатка (Кротевич 1952: 25)
- Підрядне речення в ролі відсутнього підмета (Кротевич 1952: 25)
- Підрядне речення в ролі відсутнього присудка (Кротевич 1952: 25)
- Підрядне складне речення (Коцовський 1912: 85; Синявський 1931: 320; Перегінець 1931 (9): 9)
- Підрядний (Наконечний 1928: 237; УП 1946: 161)
- Підрядне слово [словосполучення] (Горецький 1929: 150)
- Підрядне речення 1-го ступеня (Каганович 1935: 47)
- Підрядне речення 2-го ступеня (Каганович 1935: 47)
- Підрядні обзначувальні (Нечуй-Левицький 1914: 36)
- Підрядні доповнювальні (додаткові) (Нечуй-Левицький 1914: 36)
- Підрядні обставні (обстави часу, місця, способу діяння, причини, цілі або мети) (Нечуй-Левицький 1914: 37)
- Підрядні атрибутивні (означальні) (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні об'єктні (додаткові) (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні місцеві (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні часові (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні кавзальні (причинові) (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні фінальні (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні умовні (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні способові (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні допустові (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні наслідкові (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні зіставні (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні відносно-незалежні (Шерех 1951: 111 – 115)

- Підрядні вияснювальні (Шерех 1951: 111 – 115)
- Підрядні речення супідрядні підрядні речення (Каганович 1935: 46; Шерех 1947: 59)
- Підрядність (реченнів) (Наконечний 1928: 237)
- Підрядність(УП 1933: 83;УП 1946: 161)
- Підрядно-зложене [складнопідрядне речення] (Огієнко 1937: 233)
- Підрядно-зложені беззв'язкові речення (Огієнко 1937: 243)
- Підрядно-зложені зв'язкові речення (Огієнко 1937: 243)
- Побічне (речення) (Смаль-Стоцький 1893: 114; Коцовський 1912: 85; Курило 1921: 20; Огієнко 1937: 233)
- Побічне предметові (Коцовський 1912: 87)
- Побічне придаткове (Коцовський 1912: 87)
- Побічне порівнявче (Курило 1921: 22 – 24)
- Побічне припустове (Курило 1921: 22 – 24)
- Побічні присудкові (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні підметові (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні предметові (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні прислівникові (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні прикметникові (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні прислівникові наслідкові (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні прислівникові замірові (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні прислівникові причинові (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні прислівникові припускові (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні прислівникові порівнюючі (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні прислівникові часові (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні прислівникові умовні (Смаль-Стоцький 1893: 137)
- Побічні чисто-способові речення (Сімович 1918: 310)
- Побічні порівняльні (Сімович 1918: 310)
- Побічні наслідкові (Сімович 1918: 310)
- Побочні [підрядне речення] (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188)

- Побочны [підрядне речення] (Шашкевич 1865: 192)
- Повне речення (Залозний 1917: 21; Левицький 1918: 113)
- Погоджування (ГТП 1917: 15)
- Подлежаще [підмет] (Огієнко 1908: 61)
- Подлежащее [підмет] (Головацький 1849: 129)
- Подлежащее [підмет] (Могильницький 1823 – Возняк 1911: 78)
- Пѳдметъ [підмет] (Гарайда 1941: 103; Дячан 1865: 111; Осадца 1876: 170)
- Пѳдметъ[підмет] (Партицький 1873: 124)
- Пѳдчинено сложенїи положенїа (zдания podrzędnie) (Шашкевич 1865: 192)
- Подчинены (Шашкевич 1865: 192)
- Подчинени положенїа передъидучоє (Шашкевич 1865: 193)
- Подчинени положенїа послїдуюче (Шашкевич 1865: 193)
- Подчинени положенїа межимѳтное (Шашкевич 1865: 193)
- Поєдичне [просте речення] (Сїмович 1918: 273)
- Полїпредикативне (багатокомпонентне) [речення], (Шульжук 2004: 209; СУМС 2013: 154; УМЕ 2007: 623)
- Положення (Осадца 1876: 205)
- Положення рѳвнораднїи (Осадца 1876: 205)
- Попереджувальний (УП 1946: 161)
- Попереджувальна інтонація (УП 1946: 161)
- Поширений (УП 1946: 161)
- Поясненє прислївникове [обставина] (Партицький 1873: 135)
- Пояснення прикметникове [означення] (Огієнко 1935: 48)
- Пояснювальне слово [в словосполученнї] (Шерех 1951: 74)
- Пояснювальний (УП 1946: 161)
- Пояснювальне речення (УП 1946: 161)
- Пояснювальна інтонація (УП 1946: 161)
- Пояснюване слово [в словосполученнї] (Шерех 1951: 74; Курс 1951: 10)
- Пояснювальні члени речення [другорядні члени речення] (Огієнко 1935: 151)

- Пояснююче слово [в словосполученні] (Курс 1951: 10)
- Поясняючі додатки [другорядні члени речення] (Партицький 1873: 128; Шерстюк 1907: 5; Коцовський 1912: 76)
- Пояснюючі слова [другорядні члени речення] (Каганович 1935: 4)
- Період (КРСЛТ 1957 : 119)
- Питальне (Каганович 1935: 6), (КРСЛТ 1957: 120)
- Пітанє (Смаль-Стоцький 1893: 134)
- Підлегле (речення складнопідрядного речення)(ГТП 1917: 12)
- Підрядне речення (Сімович 1918: 302; Каганович 1935: 36; КРСЛТ 1957: 121 – 124)
- Підрядне речення відносне (КРСЛТ 1957: 121 – 124)
- Підрядне речення додаткове (КРСЛТ 1957: 121 – 124)
- Підрядне речення супровідне (КРСЛТ 1957: 121 – 124)
- Підрядне речення умовне (КРСЛТ 1957: 121 – 124)
- Підрядне речення часу (КРСЛТ 1957: 121 – 124)
- Підрядне сполучення (КРСЛТ 1957 : 125)
- Підрядний зв'язок (КРСЛТ 1957: 125)
- Повне узгодження (КРСЛТ 1957: 126)
- Погодження (кореляція) (КРСЛТ 1957: 126)
- Подрядне (речення) (Дячан 1865: 119)
- Поєдінче [просте речення] (Партицький 1873: 137; Осадца 1876: 171; Коцовський 1912: 74; Дячан 1865: 111, 119)
- Положе́ньє [речення] (Осадца 1876: 170)
- Положення втручені або межиметні [вставні речення] (Осадца 1876: 206)
- Порядок слів (КРСЛТ 1957: 130)
- Поширене (Каганович 1935: 6; Огієнко 1935: 147; Сімович 1918: 277), (Загородський 1957: 9; Горецький 1929: 146; ГТП 1917: 13)
- Поширене (Нечуй-Левицький 1914: 4)
- Пояснювальне (речення складнопідрядного речення) (Огієнко 1938: 233)
- Предикат (присудок) (УП 1933: 83)

- Предикат граматичний (власне присудок) (УМЕ 2004: 518)
- Предикат комунікативний (ядро повідомлення, рема) (УМЕ 2004: 518)
- Предикат логічний (відповідає предикатові судження) (УМЕ 2004: 518)
- Предикат семантичний (семантична категорія, приписувана ознака) (УМЕ 2004: 518)
- Предикативна одиниця (Вихованець 1993: 281; СУМС 2013: 153; ССЛТЕ 2006: 558)
- Предикативна частина (Вихованець 1993: 281; СУМС 2013: 153; ССЛТЕ 2006: 558)
- Предикативний (УП 1946: 162)
- Предикативний компонент (Вихованець 1993: 281; СУМС 2013: 153; ССЛТЕ 2006: 558)
- Предложеніє (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 193; Огієнко 1908: 62; Гарайда 1941: 103)
- Прѣдметъ [додаток] (Партицький 1873: 133)
- Предмети [додаток] (Осадца 1876: 173; Шерстюк 1907: 6; Сімович 1918: 282; Курило 1921: 10)
- Прѣдмет [додаток] (Смаль-Стоцький 1893: 135; Коцовський 1912: 78)
- Прид́атокъ [означення] (Осадца 1876: 171; Партицький 1873: 130)
- Прид́аток прикметниковий [означення] (Смаль-Стоцький 1893: 136; Курило 1921: 7)
- Прид́аток прислівниковий [обставина] (Смаль-Стоцький 1893: 136; Коцовський 1912: 80)
- Придаточное [речення] (Могильницький 1823 – Возняк 1910: 121, Вагилевич 1845: 98)
- Приложний додаток [означення] (Шерстюк 1907: 6)
- Прислівниковий додаток [обставина] (Сімович 1918: 276; Наконечний 1928: 237; Синявський 1941: 183)
- Присловниковѣ означеня [обставина] (Гарайда 1941: 105)

- Присовокуплено сложеніи положеніа [складносурядне речення] (Шашкевич 1865: 191)
- Пріказ (Смаль-Стоцький 1893: 134)
- Приказове [спонукальне речення] (Сімович 1918: 272)
- Прикладка (УП 1933: 83)
- Прилягання (Наконечний 1928: 237; УП 1933: 83)
- Примовчане [неповне речення] (Сімович 1918: 297)
- Присудок (Сімович 1918: 275; УП 1933: 83)
- Присудок (Коцовський 1912: 3; Смаль-Стоцький: 134; Шерстюк 1907: 5)
- Присудковий (УП 1946: 162)
- Присудковість (УП 1946: 162)
- Притакливе [стверджувальне речення] (Сімович 1918, с. 272)
- Пропускове [неповне речення] (Коцовський 1912: 76; Сімович 1918: 297)
- Просте реченє [непоширене речення] (Коцовський 1912: 4)
- Просте речення (Шерстюк 1907: 6), (Горецький 1929: 146)
- Просте [речення] (Осадца 1876: 171; Нечуй-Левицький 1914: 3; Сімович 1918: 273; Грунський 1926: 83; Каганович 1935: 3; Загородський 1957: 13)
- Прости [непоширене] (Жуківський 1848 – Возняк 1911: 252)
- Простий (УП 1933: 83)
- Пряма мова (Горецький 1929: 21; Курило 1921: 32; Каганович 1935: 57; УП 1946: 161; Шерех 1947: 68; Кудрицький 1949: 134)
- Развитое (Осадца 1876: 171)
- Реченє (Партицький 1873: 124)
- Реченє (Коцовський 1912: 3; Смаль-Стоцький 1893: 132)
- Речення (УП 1933: 83)
- Речення (Шерстюк 1907: 5; Нечуй-Левицький 1914: 3; Сімович 1918: 272; ГТП 1917: 11; СМУ 1918: 357; Огієнко 1918: 4; Грунський 1926: 64; Наконечний 1928: 237; Горецький 1929: 16; Каганович 1935: 3; Огієнко 1935: 138) та ін.
- Речення – предложение (УП 1946: 162)

- Речѣння – реченіє (УП 1946: 162)
- Речєня (Гарайда 1941: 103)
- Речєння з апосіопезою (недоговорюваннєм, умовчаннєм) (Дудик 1955: 12)
- Речєння, зв'язані засобами асиндетону (Шерех 1951: 102)
- Речєння, зв'язані засобами гіпотакси (Шерех 1951: 102)
- Речєння, зв'язані засобами паратакси (Шерех 1951: 102)
- Речєння з невизначеним підметом (Німчинов 1931: 280)
- Речєння з однорядними членами (Каганович 1935: 15; Шерех 1947: 30)
- Речєнє наведєні (Партицький 1873: 156)
- Речєння-питаннє [питальнє речєння] (Горецький 1929: 17)
- Речєння-розповідь [розповіднє речєння](Горецький 1929: 17)
- Речєння-оклик [окличнє речєння] (Горецький 1929: 17)
- Речєння сполучєні-залежні (Левицький 1918: 117)
- Речєння сполучєні підрядно (Залозний 1917: 40)
- Рівновартники (Німчинов 1931: 282)
- Рівнорядно-зложєнє речєння (Огієнко 1938: 210)
- Рівнорядні [речєння] (Смаль-Стоцький 1893: 114)
- Рівнорядні (паратактичні) складні речєння (Перегінець 1931(10): 10)
- Рівнорядні частини речєння [однорідні члєни речєння] (Курило 1921: 16)
- Розвїтє [поширєнє речєння] (Нечуй-Левицький 1914: 4)
- Розгорнєнє складнопідряднє речєння (Шерех 1947: 59).
- Розказовє [спонукальнє речєння] (Гарайда 1941: 111)
- Розповіднє речєння (УП 1933: 83)
- Розчленованій (УП 1946: 162)
- Розчленовані речєння (Тимчєнко 1918: 50)
- Розширєні (Слугоцький 1848, Жуківський 1848 – Возняк 1911: 188, 252)
- Розширєнє (Коцовський 1912: 76; Шерстюк:1907: 6)
- Розшірєнї (Партицький 1873: 127)
- Розширєнє (Осадца 1876: 171)
- Самостійнє (речєння у складнопідрядному) (Нечуй-Левицький 1914: 33)

Сгода (Дячан 1865: 113)

Сенсь [речення] (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188)

Сенсь зложений (Слугоцький 1848 – Возняк 1911: 188)

Синонімічні конструкції (КРСЛТ 1957: 152)

Синтагма (КРСЛТ1957: 153)

Синтакса (УП 1933: 83)

Синтаксис (УП 1946: 162)

- актуальний синтаксис (УМЕ 2007: 615)
- “великий” синтаксис: синтаксис простого речення, синтаксис складного речення, синтаксис тексту (Гуйванюк 2009: 4)
- генеративний синтаксис (ССЛТЕ 2006: 546)
- гіперсинтаксис (ССЛТЕ 2006: 545)
- когнітивний синтаксис (ССЛТЕ 2006: 546)
- комунікативний синтаксис (ССЛТЕ 2006: 546)
- макросинтаксис (ССЛТЕ 2006: 545)
- “малий” синтаксис: синтаксис синтаксеми, синтаксис словосполучення (Гуйванюк 2009: 4)
- синтаксис аморфний (ССЛПТ 3: 278)
- синтаксис глибинний (ССЛПТ 3: 277)
- синтаксис дериваційний (Загнітко 2011: 619)
- синтаксис дистрибутивний (ССЛПТ 3: 278)
- синтаксис експресивний (Загнітко 2011: 820)
- синтаксис зв’язного мовлення (ССЛТЕ 2006: 545)
- синтаксис зіставний (ССЛПТ 3: 278)
- синтаксис конструктивний (ССЛПТ 3: 278)
- синтаксис конструкцій, більших за речення (Плющ 2004: 90)
- синтаксис логіко-граматичний (ССЛПТ 3: 278)
- синтаксис номінативний (ССЛПТ 3: 278)
- синтаксис прагматичний (Загнітко 2011: 619)
- синтаксис прислівних зв’язків (УМЕ 2007: 615)

- синтаксис речення (УМЕ 2007: 615)
- синтаксис синтагматичний (ССЛПТ 3: 278)
- синтаксис складного цілого (ССЛТЕ 2006: 545)
- синтаксис слова (Плющ 2004: 90)
- синтаксис словосполучення (Плющ 2004: 90)
- синтаксис статичний (ССЛПТ 3: 277)
- синтаксис структурний (Загнітко 2011: 606)
- синтаксис частин мови (УМЕ 2007: 615)
- синтаксис функційний (ССЛПТ 3: 278)
- синтаксис функціональний (Загнітко 2011: 416)
- синтаксис тексту (УМЕ 2007: 615)
- суперсинтаксис (ССЛТЕ 2006: 545)

Синтаксичний (УП 1933: 83)

Синтаксичні відношення (КРСЛТ 1957: 156)

Синтаксичні провінціалізми або локалізми (Синявський 1941: 195)

Сказуемое [присудок] (Дячан 1865: 112)

Сказуемое [присудок] (Огієнко 1908: 67)

Сказуєме [присудок] (Нечуй-Левицький 1914: 7)

Складене [складне речення] (Горецький 1929: 247)

Складений (УП 1946: 162)

Складний (УП 1946: 162)

Складне [поширене] (Левицький 1918: 113)

Складне речення (Каганович 1935: 3) (КРСЛТ 1957: 159)

Складне речення, в якому підрядне необов'язковий член (Кротевич 1952: 26)

Складне речення підметове (Кротевич 1952: 25)

Складне речення прикладкове (Кротевич 1952: 25)

Складне речення присудкове (Кротевич 1952: 25)

Складний присудок (КРСЛТ 1957: 159)

Складне синтаксичне ціле (КРСЛТ 1957: 160)

Складне словосполучення (КРСЛТ 1957: 160)

- Складне ціле (КРСЛТ 1957: 161)
- Складнопідрядне речення (Каганович 1935: 30; Шерех 1947: 43; УП 1946: 163)
- Складнопідрядне речення з кількома підрядними (Каганович 1935: 45)
- Складнопідрядне речення розгорнене (Шерех 1947: 59)
- Складнопідрядне речення розчленованої структури (Дудик 2010: 264)
- Складнопідрядне речення нерозчленованої структури (Дудик 2010: 264)
- Складносурядне речення (Каганович 1935: 29; УП 1946: 163)
- Складносупідрядне речення (Каганович 1935: 29; УП 1946: 163)
- Складчасте [складне речення] (Нечуй-Левицький 1914: 3)
- Скорочени [неповне речення] (Шашкевич 1865: 167)
- Слова зовні (Курило 1921: 14)
- Слова обертання або кликання (Нечуй-Левицький 1914: 7)
- Слова обертальні або кликальні (Нечуй-Левицький 1914: 7)
- Словосполучення (Наконечний 1928: 238; УП 1933: 83; УП 1946: 163)
- Словосполучення однотипних (паралельних) одиниць (Булаховський 1958: 8)
- Сложное [речення] (Могильницький 1823: Возняк 1911: 121; Вагилевич 1845: 98)
- Согласованіє слѣвъ (Левицький 1850: 143; Осадца 1976: 176)
- Співвідносне слово (КРСЛТ 1957: 177)
- Співпідрядність (Перегінець 1931(10): 24)
- Співпорядкові зложені речення [складносурядне речення] (Попович 1897: 90)
- Сполука речень [складносурядне речення] (Сімович 1918: 303)
- Сполучення з тим, що його визначає (суч. підрядні словосполучення) (Булаховський 1958: 8)
- Сполучення підрядне (КРСЛТ 1957: 178)
- Сполучення предикативне (КРСЛТ 1957: 178)
- Сполучення сурядне (КРСЛТ 1957: 178)
- Сполучено-самостійне речення [складносурядне речення] (ГТП 1917: 12)
- Сполучникові складні речення (Шерех 1951: 115)

- Спонукальне речення (КРСЛТ1957: 179)
- Старше (речення у складнопідрядному) (Залозний 1917: 38)
- Стверджувальний (УП 1933: 83)
- Стійке словосполучення (КРСЛТ1957: 186)
- Стагнени [речення з однорідними членами] (Дячан 1865: 117; Огоновський 1889: 172; Шашкевич 1865: 178; та ін.)
- Стягнене речення (УП 1933: 83)
- Суб'єкт (підмет) (Огієнко 1938: 3), (УП 1933: 83)
- Суб'єктно-об'єктні відношення (КРСЛТ: 188)
- Сукупні речення [речення з однорідними членами] (Нечуй-Левицький 1914: 4)
- Супідрядний (УП 1933: 83)
- Супідрядні підрядні речення (Каганович 1935: 46; Шерех 1947: 59)
- Супровідні члени речення (КРСЛТ1957: 189)
- Сурядність (речень) (УП 1933: 83)
- Сурядний / сурядність (реченнів) (Наконечний 1928: 238)
- Сурядні сполучення (КРСЛТ 1957: 107)
- Сурядний (УП 1933: 83)
- Тверджене (Смаль-Стоцький 1893: 134)
- Твердження (УП 1946: 163)
- Твердіше [стверджувальне] (Партицький 1873, с. 134)
- Твердяче [стверджувальне] (Коцовський 1912, с.76)
- Третерядна часть въ реченю (група підмета) (Гарайда 1941: 107)
- Убрани [поширене] (Жуківський – Возняк 1911: 252)
- Узагальнено-особове речення (КРСЛТ: 109)
- Узагальнюючий (УП 1946: 163)
- Узгодження (УП 1933: 83), (Каганович 1935: 5; Загородський 1946: 163)
- Узгоджування (Наконечний 1928: 236)
- Узгоджуватися (УП 1933: 83)
- Утвердительное (Гарайда 1941: 111)

- Упідряджений (підрядний) (УП 1933: 83)
- Уламки речень (Перегінець 1931(9): 31)
- Уламки речень випадкові (Перегінець 1931(9): 31)
- Уламки речень закам'янілі (Перегінець 1931(9): 31)
- Уламки речень змеханізовані (Перегінець 1931(9): 31)
- Уривки речень (Німчинов 1931: 282)
- Фраза (КРСЛТ 1957: 160)
- Хибна синтаксична пара (Синявський 1941: 195)
- Часткове речення (Мельничук 1953: 32)
- Член речення (УП 1946: 163)
- Члени наростання (Шерех 1951: 152)
- Члени спадання (Шерех 1951: 152)
- Чужа мова (УМЕ 2007: 830)
- Чужословні речення (Нечуй-Левицький 1914: 32).